

Verslag van een openbaar verhoor

De parlementaire enquêtecommissie Corona heeft op 7 september 2026 **de heer Rutte** als getuige gehoord, die werd bijgestaan door de heer Dries.

Voorzitter: De Kort

Griffier: Rijkers

Aanwezige leden van de commissie: Huidekooper, De Kort, Lammers, Mutluer en Poortman.

Aanvang 10.00 uur.

De **voorzitter**:

Ik open de vergadering. Het is vandaag maandag 7 september 2026. Aan de orde is een openbaar verhoor van de parlementaire enquête Corona.

Ik verzoek de griffier om de heer Rutte naar binnen te leiden.

(De heer Rutte wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

Welkom terug, meneer Rutte. Ook van harte welkom aan uw bijstandsverlener. Voordat we gaan beginnen, geef ik nu de aanwezige pers de gelegenheid voor een kort fotomoment.

(Er worden enkele foto's gemaakt.)

De **voorzitter**:

Corona was een pandemie die begin 2020 leidde tot een wereldwijde crisis. Het kabinet nam maatregelen die ons troffen in het dagelijks leven. Ook de Tweede Kamer had een belangrijke rol in die besluitvorming. Als parlementaire enquêtecommissie Corona zijn wij ingesteld om tot een grondige, breedgedragen terugblik vanuit de Tweede Kamer te komen op die coronaperiode, om te leren voor een eventuele volgende pandemie of langdurige crisis.

Meneer Rutte, u bent opgeroepen als getuige. Dit is het tweede coronaverhoor met u. Ten tijde van de pandemie was u minister-president.

Deze gehele week staat in het teken van reflecteren en vooruitkijken. Dat is ook wat we vandaag in dit verhoor met u gaan doen.

Dit verhoor vindt plaats onder ede. U heeft ervoor gekozen de eed af te leggen. Ik verzoek u met de eed te bevestigen dat u de gehele waarheid en niets dan de waarheid zal zeggen.

(In handen van de voorzitter legt de heer Rutte de eed af.)

De **voorzitter**:

Dan staat u nu onder ede. U mag weer gaan zitten.

Het principe van een openbaar verhoor is u bekend, maar ik stel u toch de vraag of u op dit moment nog vragen heeft aan de commissie.

De heer **Rutte**:

Geen vragen.

De **voorzitter**:

Helder. Dit verhoor zal worden afgenomen door de collega's Mutluer en Huidekooper. Het kan zijn dat ik een enkele aanvullende vraag ga stellen. We hebben veel te vragen, dus laten we beginnen. Voor het eerste onderwerp geef ik graag het woord aan collega Mutluer.

Mevrouw **Mutluer**:

Meneer Rutte, ook namens mij van harte welkom.

De heer **Rutte**:

Dank.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik zou graag met u terugblikken op de corona-aanpak en de taakverdeling binnen het kabinet. Tijdens de pandemie heeft het ministerie van VWS een belangrijke rol in de bestrijding van het virus, maar dit ministerie heeft ook beperkte ervaring met crisisbestrijding. Dat verklaarde de heer Aalbersberg van de NCTV ook in zijn verhoor. Hij noemde het ministerie "bijna uitgeput" en "uitgewoond". Overigens waren er ook dagelijks ideeën van de heer De Jonge, werd er aangegeven. Hij zei ook dat het een hele tijd geduurd heeft voordat er een soort van separate crisisorganisatie kwam. Meneer Rutte, ik

wil als eerste van u weten hoe u in de gaten hield of het ministerie van VWS de situatie wel voldoende onder controle had.

De heer **Rutte**:

Ja, dat gebeurde natuurlijk door het vele overleg dat we met elkaar hadden. En het is absoluut waar dat dit zo'n ingrijpende crisis was, die ook zo verschrikkelijk lang duurde en daarmee ook een uitputtingscrisis werd voor de samenleving en voor de betrokken bestuurders, dat dat natuurlijk een punt van aanhoudende zorg was.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar mijn concrete vraag was: hoe hield u in de gaten of het specifieke ministerie van VWS, dat op dat moment de taak had om het virus te bestrijden, met de minister als eerste vakminister, dat wel voldoende onder controle had?

De heer **Rutte**:

Nogmaals, door het vele overleg. Je ziet dus natuurlijk de producten die uit het ministerie komen. We spraken een aantal keer in de week met elkaar in kleinere kring, in groter verband van de crisisstructuur en uiteindelijk ook met het hele kabinet, toen we de ministeriële commissie hadden opgericht. Dat was voor mij natuurlijk een gelegenheid om steeds te kijken naar de kwaliteit van de output en die is eerlijk gezegd door die twee jaar heen, vond ik, steeds van hoog niveau geweest.

Mevrouw **Mutluer**:

Dus op basis van de output, hoor ik u zeggen, kon u ...

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

... bepalen of VWS het onder controle had. Welke rol zag u hierin voor uzelf als premier op dat moment?

De heer **Rutte**:

Deze rol, die ik net schetste. Ik vind het niet mijn rol om zelf 's morgens om 8.00 uur bij het gebouw te gaan posten hoe iedereen eruitziet, maar wel om te kijken wat de kwaliteit is van de productie van het ministerie. Ik zag natuurlijk ook – dat hoorde ik ook van Hugo de Jonge en Tamara van Ark

terug – dat het wel een enorm beslag legde op de mensen, of de werkdruk, dat honderden mensen daarmee bezig waren, dat de Kamerdebatten heel veel aandacht vroegen, dat de communicatie met de samenleving, met ook inderdaad de Kamer ... Maar in de kern moet ik zeggen dat het steeds gelukt is, vind ik, om een hoge kwaliteit te leveren.

Mevrouw **Mutluer**:

Was u op de hoogte van de zeer hoge werkdruk op het ministerie?

De heer **Rutte**:

Zeker.

Mevrouw **Mutluer**:

Dus ook de berichten ... We hebben hier mevrouw Sonnema gehad en die verklaarde ook in haar openbare verhoor dat de druk op het ministerie erg hoog was. Ze noemde het "onmenselijk".

De heer **Rutte**:

Ja, even los van alle kwalificaties: ik zag inderdaad een hoge werkdruk. Maar dat is, denk ik, ook onvermijdelijk. Als er morgen een grote crisis uitbreekt, dan zal dat meest betrokken departement – dat is Defensie bij een ernstige veiligheidssituatie of, opnieuw, VWS als het gaat om een gezondheidszorgcrisis – opnieuw heel zwaar worden bevraagd. Dat is onvermijdelijk.

Mevrouw **Mutluer**:

Dus het feit dat de medewerkers bij VWS de werkdruk als onmenselijk ervoeren, ziet u als onvermijdelijk?

De heer **Rutte**:

Nee, die kwalificatie laat ik even bij degene die hem uit. Ik ga niet alle kwalificaties weer kwalificeren. Wat ik zag, was een hoge werkdruk, en ik denk dat dat onvermijdelijk is in een crisis van deze omvang.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar wat doet u dan als u ziet en hoort – van de heer Hugo de Jonge, gaf u net aan, en mevrouw Van Ark – dat de druk hoog is, heel hoog is? Wat heeft u dan als premier gedaan om ervoor te zorgen dat het vakdepartement het vol kon houden?

De heer **Rutte**:

Wat we natuurlijk geleidelijk aan gedaan hebben, is dat we ook binnen het departement gekeken hebben of bijvoorbeeld Paul Blokhuis en anderen er ook taken bij konden pakken. Dat is ook gelukt. Dat was op het niveau van, zeg maar, de bestuurlijke, politieke aansturing, maar ook in het departement zelf waren Hugo de Jonge en Tamara van Ark steeds bezig om te kijken hoe je het zo kon organiseren dat, waar dit zoveel nadruk had, andere zaken die niet prioritair waren, ook iets minder geprioriteerd werden en wat meer achteraan werden gezet in de lijst.

Mevrouw **Mutluer**:

Was dat in uw beleving voldoende, meneer Rutte?

De heer **Rutte**:

Nou kijk, het liefst zou je natuurlijk willen dat niemand deze zware werkdruk ervaart, maar ik zeg u nogmaals: als een crisis van deze omvang uitbreekt, ook van deze duur, is dat onvermijdelijk.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar je had ervoor kunnen kiezen om bijvoorbeeld het ministerie van Financiën hierbij te laten helpen, bij bijvoorbeeld de inkoop van de vaccins, of bijvoorbeeld om het ministerie van Defensie te laten helpen bij de vaccinatiecampagne, of zelfs om Economische Zaken te laten helpen bij het coronatoegangsbewijs.

De heer **Rutte**:

Al die departementen hielpen, maar als het gaat om de zaken die u benoemt, zou ik daartegen zijn.

Mevrouw **Mutluer**:

Waarom?

De heer **Rutte**:

Ik zou daartegen zijn, omdat het overdragen van dat soort grote zaken die raken aan het hart van de gezondheidszorgkant van de crisisbestrijding, ook vraagt om heel veel extra overleg en je dan misschien denkt dat je werkdruk verlaagt, maar die op het departement per saldo verhoogt, omdat er zoveel overlegd moet worden dat je uiteindelijk heel veel mensen aan heel veel hoge werkdruk helpt.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar als je dat verdeelt onder meerdere ministeries kan daarmee dan ook niet de kwaliteit van het product beter worden?

De heer **Rutte**:

Nee, dat denk ik niet, omdat de dingen die u noemt ... Kijk, er zijn natuurlijk heel veel zaken die Financiën deed met Economische Zaken, zoals de steunpakketten voor de economie, en al die andere ministeries hielpen ook mee op hun onderdelen – kijk naar Onderwijs waar het gaat om onderwijs – maar als je de onderwerpen die u noemt, bijvoorbeeld vaccinaties, zou delegeren aan een ander ministerie ... Dat raakt zo aan het hart van de gezondheidszorgstructuur in Nederland en de bestuurlijke aansturing, dat dat dan per definitie zal leiden tot nog veel meer overleg, want je moet mensen gaan inwerken, je moet overleggen, je moet kijken wat er dan precies is gebeurd. Dat zal per definitie niet leiden tot minder werkdruk en ik vrees eerlijk gezegd tot meer werkdruk.

Mevrouw **Mutluer**:

De crisis duurde uiteindelijk twee jaar, maar had ook net zo goed drie jaar kunnen duren. Had het op dezelfde wijze nog drie jaar door kunnen gaan?

De heer **Rutte**:

Daar heeft u absoluut een punt. Een van de zaken waar ik op reflecteer naarmate deze coronaenquête vordert ... Het is een klankkast waarmee ik onvermijdelijk ook zelf naar binnen kijk. Ik zie namelijk de gesprekken die u voert. Die lees ik dan. Ik kan niet alle verhoren volgen, maar wel de liveblogs. Een van de dingen die zich in mijn hoofd steeds meer vormt als gedachte, is dat het, als zich weer een crisis van deze omvang voordoet, verstandig is om iedere zes tot acht weken met de meest betrokken mensen te gaan zitten en je dan het volgende af te vragen. De grote dilemma's die er liggen, zijn die ... Ik noem de werkdruk die we nu bespreken, maar ook het vraagstuk waar we de vorige keer over spraken: de maatschappelijke en economische impact van de maatregelen. Een ander vraagstuk is hoeveel vrijheid je de samenleving geeft om zelf verantwoordelijkheid te nemen, versus ingrijpen omdat je ziet dat dat niet genoeg gebeurt.

Mevrouw **Mutluer**:

Daar gaan we straks op in.

De heer **Rutte**:

Dat soort zaken ... Ja, maar ik noem ze, omdat het verstandig is om dat soort reflectiemomenten iedere zes tot acht weken te hebben in een crisis. Dat is precies het punt dat u benoemt, namelijk dat het zo lang duurt. Ik denk eerlijk gezegd niet dat ik nu – we zouden de discussie dan uitgebreider moeten voeren – tot de conclusie zou komen: laat andere departementen kerntaken van VWS overnemen. Nogmaals, ik denk dat dat tot meer werkdruk leidt. Het geeft je wel de kans om de hele crisis eens even op de proefstand te zetten en te kijken: maken we de goede keuzes? Hebben we ...

Mevrouw **Mutluer**:

U bent een vrij ervaren politicus, bestuurder. Ik hoor u nu reflectief terugkijken, maar zijn de gedachtes die u net noemde ook niet tijdens de pandemie in uw hoofd aan bod gekomen?

De heer **Rutte**:

Nogmaals, het voordeel van een enquête die lang loopt en de gesprekken die u voert – nogmaals, daar neem ik ook kennis van, via liveblogs et cetera – is natuurlijk dat je ook zelf weer terugdenkt. Je leest alles weer door. Het is natuurlijk inmiddels vier jaar geleden, dus ik bereid mezelf voor op de verhoren.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar ik vroeg: heeft u die gedachte toen niet gehad?

De heer **Rutte**:

Jawel.

Mevrouw **Mutluer**:

U bent een ervaren politicus.

De heer **Rutte**:

Er zijn twee stappen. Een stap is dat je, als je aan het besturen bent, dat doet. We hebben natuurlijk ook momenten gehad dat we met elkaar wat meer, laten we zeggen, met de benen op tafel naar het geheel keken. Dat waren toch meer momenten van zo nu en dan. Waar ik voor zou pleiten bij een crisis waarvan je aan het begin hoopt dat die misschien drie maanden of een halfjaar duurt, maar dan een jaar, anderhalf jaar, zelfs twee jaar duurt, is dat je jezelf dwingt om vrij snel aan het begin te zeggen: we pakken de agenda en we plannen nu in – als we dan toch de Catshuisstructuur hebben,

of waarin je het ook doet, in de ministeriële commissie – om een aantal keren, zo iedere zes tot acht weken ...

Mevrouw **Mutluer**:

Maar ik begrijp dus goed ...

De heer **Rutte**:

... meer fundamenteel naar dit soort vraagstukken te kijken.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar begrijp ik dus goed dat u dat op dat moment niet hebt gedaan?

De heer **Rutte**:

Nee. Nogmaals, af en toe gebeurde het wel, maar niet gestructureerd. Een van de lessen die ik zelf zou trekken, zou ik zelf als premier weer de leiding hebben over zo'n grote crisis ... Ik zou mij dan heel goed kunnen voorstellen dat ik aan het begin zou zeggen: jongens, laten we nu, lerend van die grote crisis die we hebben gehad met corona, al die momenten inplannen. Zo kunnen we los van de druk van besluitvorming in zo'n vergadering, want daarin moet van alles, momenten kiezen waarop je fundamenteel kijkt – we komen er ongetwijfeld nog op – of we bijvoorbeeld op de goede indicator sturen als we op de ic sturen. Of moet je iets anders kiezen? Wat zijn de andere mogelijkheden? Bij mezelf afwegend denk ik, eerlijk gezegd, niet dat het op dit moment tot heel andere conclusies zou leiden, maar het geeft je de gelegenheid om er meer ten principale, fundamenteeler, naar te kijken.

Mevrouw **Mutluer**:

In uw eerste verhoor, meneer Rutte, verklaarde u dat een premier in zo'n grote crisis wat u betreft vooral een voorzittersrol heeft. Burgemeester Bruls verklaarde in zijn verhoor iets anders. Ik parafraseer. Hij gaf aan dat "de eigenlijke crisis in de aanvang een gezondheids crisis was, maar dat het alras een sociaal-economische crisis, een maatschappelijke crisis werd. Dan weet ik als burgemeester", zo gaf hij aan, "dat je de crisisleiding leiding moet geven." Hij gaf ook aan: "Laat dan de systeemverantwoordelijke de leiding van de formele crisis in handen leggen van ofwel de minister van Justitie en Veiligheid ofwel de premier. In dat geval zou in mijn beleving de premier natuurlijk voor de hand liggen. Dat is meer dan het voorzitten van een ministeriële commissie of de ministerraad. Dat is echt ook je crisisstaf."

De heer **Rutte**:

Ja, twee elementen zouden mijn reactie vormen. In de eerste plaats: ik zou het een slecht plan vinden om de dagelijkse aansturing van de crisis weg te halen bij het departement dat daarvoor het meest uitgerust is. Dat is natuurlijk het ministerie van Volksgezondheid. Met het tweede element ben ik het wel eens. Ik meen dat ik dat ook gedaan heb.

Mevrouw **Mutluer**:

De voorzittersrol?

De heer **Rutte**:

Nee, wat hij juist bepleit is dat de premier dan ook de bredere taak heeft om ervoor te zorgen dat je voeling houdt met de samenleving. Niet alleen op de vraag wat de zorgen zijn, bijvoorbeeld bij mensen met een kwetsbare gezondheid, die zich ernstig bedreigd voelen door het virus, maar ook doordat je kijkt wat de maatschappelijke effecten en gevolgen zijn en wat de mogelijkheden zijn om die zo goed mogelijk te, ja ... Bestrijden gaat niet, je zult de maatregelen moeten nemen, want er is een gezondheidszorgcrisis. Maar wel: wat kun je doen om die zo goed mogelijk, ja, in goede banen te leiden?

Mevrouw **Mutluer**:

Staat u erachter dat u de gehele crisisaanpak voornamelijk bij de vakminister, dus bij VWS, hebt neergelegd?

De heer **Rutte**:

Ik vind dat bij een gezondheidszorgcrisis de minister van VWS in the lead is, de leiding heeft; dat vind ik logisch. Maar ik ben het met Bruls eens dat de premier natuurlijk als taak heeft om niet alleen met de hamer de vergaderingen te leiden, maar om ook die bredere maatschappelijke voeling te houden. Dat meen ik ook gedaan te hebben.

Mevrouw **Mutluer**:

De crisis was een gezondheidscrisis en werd daarna een maatschappelijke crisis, een leefomgevingscrisis. Is het dan niet de taak van een premier in crisistijd om de taken naar zich toe te trekken?

De heer **Rutte**:

Nee, dat vind ik niet. In het Nederlandse systeem zou ik daar zeer tegen zijn. Het ministerie van Algemene Zaken is daar ook niet voor uitgerust. Ik

denk dat het goed is dat dat bij de vakminister ligt en dat, omdat de premier dan niet zelf iedere dag bezig is met alle besluiten rond bijvoorbeeld de volksgezondheid, die ook raken aan het ministerie van VWS, waar de minister van VWS de leiding heeft en waar hij dagelijks met de ambtenaren werkt, de premier juist de ruimte en de gelegenheid heeft om juist die bredere afweging en inschatting te blijven maken en ook het contact met de samenleving te houden. Nogmaals, dat zag ik ook als mijn taak.

Mevrouw **Mutluer**:

Is dat niet een te smalle invulling van de taak van premier in crisistijd?

De heer **Rutte**:

Ik meen dat het een brede invulling is, namelijk door aan de ene kant de inhoudelijke verantwoordelijkheid voor de crisis – het is een volksgezondheids crisis – te leggen bij degene die het directe contact heeft met de ziekenhuizen, met de zorginstellingen, met de ggz en de GGD en iedereen, en als premier ervoor te zorgen dat je in de bredere afweging die gemaakt moet worden, niet alleen de vergaderingen voorziet maar – zo zag ik ook mijn taak – ervoor te zorgen dat je kijkt naar de samenleving. Niet alleen naar wat er gezondheidszorgtechnisch gebeurt, maar ook naar wat de enorme maatschappelijk-sociale, maar ook economische gevolgen zijn van de maatregelen. Die zagen we natuurlijk geleidelijk aan.

Mevrouw **Mutluer**:

Ook als het vakdepartement zegt: we trekken het niet meer? Ook als, zoals de heer Grapperhaus overigens in zijn openbaar verhoor zei, hij aangaf richting Hugo de Jonge: laat nou bepaalde dingen in de coördinatie van die structuur echt bij de NCTV en ga dat niet naar je toe trekken?

De heer **Rutte**:

Dat is een andere discussie. Dat gaat over de NCTV versus VWS. De discussie ging, dacht ik, over VWS richting mij en Algemene Zaken. Daarin sta ik achter het vorige antwoord. Natuurlijk is het heel belangrijk – en ik meen ook dat ik steeds gepoogd heb dat zo goed mogelijk te doen, en ik heb natuurlijk ook wel gezien wat de NCTV daarover zei ... Natuurlijk is het zo dat de Nationaal Coördinator een enorme rol heeft en daarom is die ook teruggekomen vanaf september 2020.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik ga mijn vraag anders stellen, want anders gaan we een kant op die niet

de vraag was. De vraag is: als VWS blijkbaar volgens collega's, en overigens ook volgens de Inspectie Gezondheidszorg, tijdens een crisis te veel taken naar zich toe trekt ... Die waarschuwing krijgt hij; waarschijnlijk hoort u die ook, neem ik aan?

De heer **Rutte**:

Ja. Nou ja, eh ...

Mevrouw **Mutluer**:

Denkt u dan niet als premier: ik moet nu de leiding pakken om de crisis, die een maatschappelijke crisis wordt, te beteugelen?

De heer **Rutte**:

Ja, maar dan moeten we definiëren wat "leiding pakken" is. Ik meen dat de premier altijd de leiding heeft. Dat is niet het staatsbestel in Nederland; dat is wel zo gegroeid. Het is geen presidentieel stelsel, maar het is onvermijdelijk dat de minister-president in Nederland geleidelijk aan is uitgegroeid tot ook de leider van het politieke bestel, in ieder geval aan de executieve kant van het bestuur. Daar is dus geen discussie over.

De vraag is vervolgens wat dan leiderschap is. Leiderschap is niet: alles zelf gaan doen. Ik meen dat leiderschap betekent dat de vakmensen doen wat er moet gebeuren, en dat de leider zorgt dat de besluiten zo goed mogelijk tot stand komen en dat er constant een discussie aan de gang is: nemen wij de goede besluiten en hebben die de goede impact? Daarnaast moet je ook zelf constant voeling houden met de samenleving om te bezien wat de gevolgen zijn. Het was onvermijdelijk dat deze maatregelen vergaande gevolgen hadden. Dat zal een volgende keer weer gebeuren als we dezelfde indicatoren kiezen als we nu gekozen hebben; je kunt ook andere kiezen, en dan heb je veel minder gevolgen. Wij kozen voor een indicator waarvan we natuurlijk ook wisten dat die onvermijdelijk grote maatschappelijke gevolgen zou hebben. Dan probeer je nog steeds om er alles aan te doen om dat zo goed mogelijk in goede banen te leiden, en daar heeft de premier een bijzondere rol in.

Dat is dus mijn opvatting van leiderschap: niet alleen de vergadering leiden, maar ook zorgen dat je constant het hele overzicht houdt en ook weet wat er in de samenleving gebeurt. U refereerde zelf, dacht ik, aan het spanningsveld tussen NCTV en VWS. Daar ging ik net op in, maar dat hebben we dan gecorrigeerd.

Mevrouw **Mutluer**:

U had een rol kunnen spelen in dat spanningsveld, begrijp ik ook?

De heer **Rutte**:

Ja, ik deel dat spanningsveld niet. Ik denk juist dat die rolverdeling de goede was. Ook daarvoor geldt dat als je, zoals ik net zei, vaker dan wij ... Ik zou echt hopen dat uit het rapport van deze enquêtecommissie komt dat een crisisorganisatie vaker, meer ten principale en fundamenteel reflecteert, los van de druk van de dag van besluitvorming, op de vragen waar we staan, wat de rolverdeling is, of dat nog steeds de goede verdeling is en of we de goede aanpak hebben. Dat soort vraagstukken zouden dan explicieter aan de orde komen dan ze mogelijk aan de orde zijn geweest.

Mevrouw **Mutluer**:

Helder.

De heer **Rutte**:

Toen ik het hoorde en teruglas in de liveblogs riep dat bij mij niet een beeld op waarvan ik dacht "o ja, dat heb ik meegemaakt." Ik weet wel dat wij een groot probleem hadden toen de NCTV in de zomer van 2020 wegviel uit de structuur.

Mevrouw **Mutluer**:

Die discussies en dilemma's zijn bij meerdere verhoren aan bod gekomen.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Daar hoeft ik nu niet verder op door te vragen. Voor mij is het helder hoe u aankeek tegen uw eigen rolopvatting tijdens de pandemie.

Ik wil door naar mijn volgende onderdeel. In het eerste verhoor verklaarde u hoezeer het OMT uw belangrijkste adviseur was, terwijl er tijdens de pandemie vele andere adviseurs van het kabinet waren. Een daarvan is het Sociaal en Cultureel Planbureau. We hebben hier de heer Putters gehad, die aangaf dat hij geen vaste gast was bij het Catshuisoverleg. We hebben de ACC, de ambtelijke commissie. De Kinderombudsvrouw is hier op bezoek geweest.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Zij gaf aan dat haar brieven niet beantwoord werden. U zei dat een premier de verantwoordelijkheid heeft voor een integrale besluitvorming. Dat gaf u net ook aan: ik wilde voeling houden met de samenleving. Als dat uw rolopvatting was, waarom gaf u dan niet evenveel gewicht aan alle adviezen?

De heer **Rutte**:

Dat kan niet in een gezondheidszorgcrisis. Het is onvermijdelijk dat je bij oplopende besmettingen oplopende maatregelen neemt in een crisis waarbij wij als belangrijkste indicator kozen voor de vragen: kan de zorg het aan en voorkomen wij code zwart, dus dat mensen bij het ziekenhuis komen en worden weggestuurd? Dan is het vervolgens de vraag wat voor effecten en gevolgen die maatregelen hebben voor de samenleving. Die probeer je zo goed mogelijk te ondervangen. Het is niet zo dat wij de luxe hadden om de maatregelen niet te nemen omdat wij zagen dat die grote gevolgen hadden. Nee, we moeten de maatregelen nemen. Die hadden grote gevolgen.

Nogmaals, het is, denk ik, ook een gelegenheid voor deze enquêtecommissie om te kijken of je ook een andere indicator had kunnen kiezen. Dat zou een interessante maatschappelijke discussie zijn. Ik ben daar niet voor, maar dat kan natuurlijk. Je kunt er bijvoorbeeld voor kiezen om te zeggen: we isoleren mensen met een zwakke gezondheid en ouderen, want dan hoeft je minder zware maatregelen te nemen. Die keuze lijkt me niet goed, maar het is een maatschappelijke discussie die je wellicht een keer met elkaar moet voeren. Je kunt ook met elkaar afspreken: we accepteren toch dat er meer mensen ziek worden. Dat kan een keuze zijn, omdat de maatschappelijke effecten van de maatregelen in ruil daarvoor minder hoeven te zijn. Je hoeft minder zware maatregelen te nemen. Gegeven de indicator die wij vanuit de strategie kozen, was het onvermijdelijk dat die maatregelen grote gevolgen hadden. Een afgeleide daarvan is vervolgens altijd de vraag hoe je ervoor zorgt dat je daar zo goed mogelijk mee omgaat. We hebben daarom juist ook besloten om die crisisbesluitvormingsstructuur vrij snel op te heffen en over te gaan tot een ministeriële commissie.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar in hoeverre ... U zegt: het was een gezondheidscrisis, dus ik kon niet alle adviezen evenveel gewicht geven. Dat is uw antwoord. In hoeverre bent

u dan als premier die, zoals u net aangaf, verantwoordelijk is voor die integrale afweging, dat aan het doen?

De heer **Rutte**:

Kijk, het is de vraag wat het zwaarst weegt en wat als tweede weegt. Ik ben ervan overtuigd – ik heb de liveblogs van deze verhoren teruggeluisterd en -gekeken en heb alles weer doorgenomen – dat het ook de volgende keer, als zich een vergelijkbare crisis voordoet, onvermijdelijk is dat de maatregelen die een direct effect hebben op het voorkomen van, in dit geval, code zwart in de ziekenhuizen, het zwaarst zullen wegen. Dat is een eerste orde. Al die maatregelen hebben een effect. Die effecten zijn ernstig. Je probeert zo goed mogelijk met die effecten om te gaan. Daar heb je ontzettend veel goede adviseurs voor. Een van de redenen om de ministeriële commissie in te stellen, was juist ook om die adviezen veel zwaarder te laten wegen, maar het is onvermijdelijk dat die altijd als tweede komen. Je kunt ze niet als eerste laten gelden, want dan zou je niet de maatregel nemen die direct nodig is om, in dit geval, code zwart in het ziekenhuis te voorkomen. Dat is misschien ook een beetje de uitdaging voor dit proces. Er zijn alternatieve keuzes. Het zou, denk ik, interessant zijn om als samenleving en deze enquêtecommissie ...

Mevrouw **Mutluer**:

Wat zijn die alternatieve keuzes dan?

De heer **Rutte**:

Ik heb er net twee genoemd. Je kunt er ook voor kiezen ... Ik ben daar niet voor, maar ik noem de keuze omdat die maatschappelijk wellicht een keer met elkaar gewogen moet worden. Je kunt er bijvoorbeeld voor kiezen om te zeggen: wij sturen niet op code zwart in de ziekenhuizen, maar op het zo veel mogelijk isoleren van ouderen en mensen met een zwakke gezondheid. Die zetten we maatschappelijk iets meer apart, zodat de rest van de samenleving meer door kan gaan. Er waren groepen in de samenleving, niet de extreme groepen maar heel redelijke mensen die zeer kritisch waren op het beleid, die daarvoor pleitten. Ik was daartegen. Ik zou daar nog steeds tegen zijn. Maar goed, ik ben één persoon. Dit is, denk ik, ook een gelegenheid om parlementair te wegen: zou bij een volgende crisis ...

Mevrouw **Mutluer**:

Was daar ruimte voor, meneer Rutte? We hebben hier meerdere bewindspersonen gehad die zeiden en aangaven: de rode lijn was helder.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat geeft u nu ook aan. Zij gaven aan dat er helemaal geen ruimte was voor een alternatieve strategie.

De heer **Rutte**:

Nee, nee, maar ik dacht dat deze commissie ook vooruitkeek. Terugkijkend heeft u gelijk. Ik zou daar zeer tegen zijn. Als ik weer de leiding zou hebben, zou ik daar weer tegen zijn. Ik zou het maatschappelijk niet acceptabel vinden om te zeggen: we accepteren meer sterfgevallen of we gaan groepen in de samenleving isoleren. Het zijn wel de twee grote andere opties die je bij een crisisbestrijding hebt om de maatschappelijke effecten te voorkomen die een avondklok, een schoolsluiting et cetera met zich meebrengen. Ik voorspel u: als er weer zo'n crisis komt en die discussie is niet gevoerd, dan gaan er weer een avondklok en een schoolsluiting komen. Dat is onvermijdelijk.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat geeft u nogmaals aan, dat u vindt dat het onvermijdelijk is. Ik wil nog even terug naar de OMT-adviezen, want daar ging mijn vraag over. Als de virusverspreiding te snel toenam, dan was het OMT-advies altijd het belangrijkste en waren adviezen van andere adviseurs, als ik u zo hoor ...

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

... ondergeschikt aan datzelfde OMT. Klopt dat?

De heer **Rutte**:

Ja, ze waren van de tweede orde. "Ondergeschikt" klinkt negatief. Zo wil ik het helemaal niet zeggen, want het werd allemaal zeer serieus gewogen. Neem bijvoorbeeld de schoolsluiting. Er kwam natuurlijk onmiddellijk een reactie op wat dat voor gevolgen zou hebben voor kinderen. Ik heb het Kamerdebat van december 2020 nog eens teruggelezen. Als je de aantallen ziet waar het over gaat wat betreft de bewegingen rond scholen, dus ouders die hun kinderen naar school brengen en leraren die naar school moeten komen ... We hebben toen gekozen voor een schoolsluiting. Die keuze heeft

vergaande gevolgen. De adviseurs die naar de specifieke kant van de kinderen kijken, zeggen: je moet dat niet doen. We zagen net ook in het filmpje dat iemand zei dat je zo'n schoolsluiting nooit meer moet doen.

Mevrouw **Mutluer**:

We gaan zo meteen nader met u in op die schoolsluiting.

De heer **Rutte**:

Maar in ieder geval zou mijn voorspelling, dan even los van de schoolsluiting, als volgt zijn. Al die dingen, zoals de avondklok en het coronatoegangsbewijs, gebeuren weer als er eenzelfde crisis komt en je weer stuurt op waar wij op stuurden, namelijk het voorkomen van code zwart. Dan zal weer de vraag zijn ... Ik hoop dat het nooit meer gebeurt, maar stel je als gedachte-experiment toch even voor dat het weer gebeurt. Dan zou weer de kritiek zijn, ook na afloop, dat je de adviezen van al die adviseurs die zeiden dat het vergaande maatschappelijke gevolgen heeft, niet even zwaar hebt gewogen als die van de adviseurs die zeiden dat je die maatregelen moet nemen. Ook dan zal degene die hier zit, zeggen: dat kon ook niet anders, omdat het voorkomen van code zwart in de ziekenhuizen de leidende indicator was.

Mevrouw **Mutluer**:

De heer Dijkhoff, voor u welbekend ...

De heer **Rutte**:

Zeker.

Mevrouw **Mutluer**:

Hij was hier ook tijdens zijn verhoor. Hij gaf tijdens zijn verhoor aan dat je als politicus niet achteraf kan zeggen: "We hebben geen keuze. Het moet. Alle experts zeggen het. Op zichzelf kan dat nooit genoeg zijn om een politieke weging toe te lichten."

De heer **Rutte**:

Eens. Daar heeft hij helemaal gelijk in.

Mevrouw **Mutluer**:

Heeft u dat wel gedaan?

De heer **Rutte**:

Zeker. Daarom hebben wij bijvoorbeeld tegen het advies van het OMT in wel de schoolsluiting gedaan rond maart en april 2020. Daarom hebben we tegen het advies van het OMT in wel de mondkapjes gedaan rond september en oktober 2020. Daarom hebben we tegen het advies van het OMT in pas later gekozen voor een avondklok.

Mevrouw **Mutluer**:

Daar gaan we straks ook wat meer vragen over stellen. Was er in uw beleving in de rustigere tijden wel meer aandacht voor die andere adviezen van, onder andere, het SCP?

De heer **Rutte**:

Nogmaals, die aandacht was er absoluut. Ik heb zelf ook gesprekken gevoerd met allerlei groepen in de samenleving die zwaar geraakt werden, van de kerken tot de jongeren tot de ouderen.

Mevrouw **Mutluer**:

Aandacht is een, maar leidde dat ook tot beleidswijziging of handelingsperspectief? De heer Putters, mevrouw Schouten en andere verhoorgetuigen gaven namelijk aan dat dat niet het geval was.

De heer **Rutte**:

Dan leg ik de uitdaging toch een klein beetje terug bij de commissie. Ik ga natuurlijk de vraag beantwoorden, want u zit hier niet voor een verhoor en ik wel. Ik denk toch dat de uitdaging voor u is om te kijken of er maatschappelijk – ik heb dat net betoogd – een andere keuze kunnen worden gemaakt. Maar nu ga ik terug naar uw vraag.

Mevrouw **Mutluer**:

U heeft gelijk: u zit hier. Wij verhoren u, dus ik vraag een reflectie van u.

De heer **Rutte**:

Ja, maar ik hoor ook dat u heel graag lessen wilt trekken. Dat vind ik ook heel goed. Dat is waar enquêtes voor zijn. Ik vind dat u dat ook heel goed doet, dus ik geef dat toch mee. Nu ga ik terug naar uw vraag. Ik ben ervan overtuigd dat het in een crisis waarin het bij oplopende besmettingen sturend is hoe je voorkomt dat de ziekenhuizen het niet meer aankunnen, altijd de vraag leidend zal zijn welke maatregelen daarvoor nodig zijn. Dan ga je eerst naar de makkelijkere maatregelen, dan de zwaardere

maatregelen en uiteindelijk kom je bij de ergste maatregelen. Dat is onvermijdelijk op dat moment. Je blijft die weging maken. Vervolgens kijk je naar hoe je daar zo goed mogelijk mee om kunt gaan. Ik noem een voorbeeld waarbij het gaat om de maatschappelijke, maar zeker ook de economische effecten van de crisis, namelijk het coronatoegangsbewijs. "We gaan niet over tot de sluiting van de horeca, maar in ruil daarvoor vragen we mensen een coronatoegangsbewijs." Daarmee laat je iets van de samenleving functioneren zonder dat je het risico loopt dat de besmettingen te veel oplopen.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik heb voldoende gehoord over uw eigen rolopvatting, uw strategie en hoe u het heeft aangevlogen als een gezondheidscrisis. Daardoor was het onvermijdelijk, zegt u, om bepaalde zaken te beslissen. Ik heb ook gehoord hoe u de maatschappelijke weging deed. Ik laat het voor nu dus hierbij.

De **voorzitter**:

Collega Huidekooper, heeft u op dit onderwerp nog aanvullingen?

De heer **Huidekooper**:

Eén aanvulling, voorzitter. Ook namens mij goedemorgen, meneer Rutte.

De heer **Rutte**:

Goedemorgen. Trouwens allemaal goedemorgen.

De heer **Huidekooper**:

In antwoord op mijn collega zei u net dat u het ook tot uw taak rekende om voeling te houden met de samenleving. Dat ging over de impact van de maatregelen. U gaf daarbij ook aan dat u die taak ook ter hand heeft genomen. Nou zijn wij in de gesprekken die we hebben gevoerd ook een aantal schrijnende gevallen tegengekomen. Mijn gedachten gaan dan naar mensen die geen afscheid hebben kunnen nemen van hun dierbaren, omdat ze alleen zijn gestorven. Ik denk dan aan de eenzaamheid die is opgetreden in gesloten jeugdinrichtingen en aan de mentale problemen bij jongeren, omdat ze bijvoorbeeld een tijdlang niet goed hebben kunnen sporten. U gaf aan dat u het tot uw taak rekende om ook zicht te houden op die impact. Kunt u aangeven of deze schrijnende gevallen ook tijdens de pandemie al op uw netvlies stonden?

De heer **Rutte**:

De relatief makkelijkste uit dat lijstje is het sporten. Daarvan besloten we als kabinet, als team, namelijk snel dat het een van de hoogste prioriteiten had om dat weer mogelijk te maken als er weer ruimte ontstond. We hadden zo'n lijstje in ons hoofd: het liefst gaan de schoolsluiting en de avondklok zo gauw mogelijk weer weg, maar we moeten ook zo snel mogelijk weer ruimte laten voor sporten, zeker voor jongeren. Daarna ga je kijken naar de economie, cultuur, bibliotheken et cetera.

Waar het bijvoorbeeld gaat om de eenzaamheid – ik heb dat ook teruggehoord – was dat mij, zeg ik eerlijk, in die mate niet bekend. Er was namelijk juist afgesproken dat bijvoorbeeld verpleeghuizen – ik heb het persoonlijk meegemaakt, zonder daar hier nou uitvoerig op in te gaan, maar het was nogal direct – wel degelijk de ruimte hadden om familie toe te laten in het geval van een ernstige verwachting van het overlijden van een vader, moeder, vriend, vriendin et cetera. Dat was, dacht ik, zo afgesproken. Toen ik zelf het telefoontje kreeg uit het verpleeghuis dat ik er die nacht bij mocht zijn, herkende ik ook dat het zo bedoeld was. Natuurlijk moest je allerlei maatregelen nemen om virusverspreiding te voorkomen, maar toen kon ik na enige maanden weer bij een familielid terecht. Ik moet dus eerlijk zeggen dat ik dat toen niet zo heb meegekregen. Misschien hebben we het erover gehad; dat weet ik niet helemaal zeker. Misschien was het ook omdat ik zelf dacht: "Dat hebben we besloten. Dat was de afspraak: je mag erbij." Het is natuurlijk verschrikkelijk als dat ... Dat hoorde ik hier. Het is heel erg dat dat blijkbaar niet bij iedereen bekend was. Dat vind ik echt vreselijk. Ik heb dat in ieder geval niet kunnen voorkomen, want in de mate waarin het hier op tafel is gekomen, heb ik het me niet gerealiseerd.

De heer **Huidekooper**:

Iemand anders die ook een verantwoordelijkheid voelde voor de sociaal-maatschappelijke impact, was de heer Putters.

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Huidekooper**:

Hij was destijds directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Hij gaf in zijn verhoor aan dat er te weinig aandacht is geweest voor de impact van het beleid op specifieke groepen. U kunt zich misschien voorstellen dat de impact van de maatregelen groter is als je al in een gesloten instelling zit. Mijn

vraag zou dus als volgt zijn. U gaf aan het tot uw taak te rekenen om daar voeling mee te houden.

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Huidekooper**:

Waarom is er niet voor gekozen om voor die groepen waarvoor de impact zo groot is, de scherpe randjes van de maatregelen af te veilen?

De heer **Rutte**:

Dat hadden we.

De heer **Huidekooper**:

Of om andere maatregelen te treffen, zodat het voor die groepen beter volhoudbaar zou zijn?

De heer **Rutte**:

De afspraak was dat mensen die in een zorginstelling waren die was dichtgegaan, vanwege de verwachting dat het nodig was, half maart 2020, vanwege de snelle verspreiding van het virus ... Het was wel de afspraak. Nogmaals, dat heb ik ook zelf zo ervaren en dat herkende ik ook als logisch. Ik kon ook een paar maanden niet terecht bij mijn familielid, maar uiteindelijk wel in de fase van het stervensproces. Het is heel erg dat andere mensen dat niet hebben gehad. Dat is dus blijkbaar niet overal goed terechtgekomen. Ik heb dat toen ook niet meegekregen. Het was volgens mij zo duidelijk dat het wél mocht.

De heer **Huidekooper**:

U gebruikte net een aantal keren het woord "onvermijdelijk". Dat was in het licht van de maatregelen die nodig zouden zijn om het virus eronder te krijgen. Is het onvermijdelijk dat in een volgende pandemie opnieuw dit soort schrijnende situaties ontstaan?

De heer **Rutte**:

Niet de schrijnende situatie dat mensen in het stervensproces niet bij hun dierbaren mogen zijn, want dat hebben we toen al mogelijk gemaakt. In de communicatie is dat alleen dus niet overal goed doorgekomen. Dat vind ik heel erg, want mensen hebben daar persoonlijk natuurlijk op een enorme manier mee te maken gehad. De maatregel om toen verpleeghuizen te

sluiten, was naar mijn overtuiging de goede maatregel. Ik kan nu niet helemaal inschatten wat voor karakter een volgend virus heeft – hopelijk hebben we het nooit meer – en of het dan weer moet. Maar als het nodig zou zijn om de hoofdindicator, code zwart in de ziekenhuizen, te voorkomen, dan vrees ik dat we ook dan weer zullen moeten kiezen – nogmaals, tenzij je een andere indicator kiest. Maar dat is aan u om te adviseren.

De heer **Huidekooper**:

Maar als u er eerder beter zicht op had gehad dat dat in de verpleeghuizen aan de hand was, dan had u er ook op ingezet om de communicatie daarover te verbeteren?

De heer **Rutte**:

Ja, maar: de communicatie, niet de maatregel. Ik dacht namelijk dat we die al genomen hadden. Nogmaals, ik herkende, toen ik terechtkon ...

De heer **Huidekooper**:

Dan is me duidelijk hoe u dat ziet. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dan kunt u direct door naar het volgende onderwerp, collega Huidekooper.

De heer **Huidekooper**:

Dank, voorzitter. Het volgende onderwerp gaat over de besluitvorming. Daar zou ik graag even met u over verder willen spreken. Verschillende getuigen gaven in hun verhoor aan dat een belangrijk deel van de besluitvorming plaatsvond in het Torentjesoverleg en in het Catshuis. Daar hebben we ook al uitgebreid over gesproken. Daarentegen heeft u in uw eerste verhoor verklaard dat beide overleggen slechts oriënterend dan wel operationeel waren. Maar u verklaarde ook dat het Catshuis heel belangrijk was om alle zware dilemma's te wegen.

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Huidekooper**:

Het wegen van dilemma's is een cruciaal onderdeel van besluitvorming. Ziet u dat ook zo?

De heer **Rutte**:

Zeker. Het grootste deel van waarmee we zaten, was ... Dat is natuurlijk het ontzettend ingewikkelde van zo'n crisis en ook, laten we zeggen, de zoektocht. Stel even dat iedereen zou hebben gezegd: ik hou me aan de anderhalve meter, ik nies in de elleboog, ik schud geen handen en ik ventileer genoeg. Dan zou je in theorie geen maatregelen hoeven te nemen. Maar goed, dat gebeurt niet. Ik begrijp het, hè? Dat is onvermijdelijk. Niet iedereen houdt zich altijd aan alle maatregelen. Uiteindelijk gaat het virus zich dus toch verspreiden en moet je maatregelen nemen. Dit is zo'n dilemma: tussen de volledige verantwoordelijkheid bij de samenleving leggen en toch ingrijpen. Dan komt het tweede dilemma. Voor dat dilemma heeft u, terecht, denk ik, in alle verhooren heel veel aandacht. Dat is het dilemma tussen het ingrijpen, dus de zwaarte van de maatregel, en het effect van die maatregel.

De heer **Huidekooper**:

Maar als u aangeeft dat ...

De heer **Rutte**:

Misschien mag ik nog een derde dilemma noemen, dat we vaak hebben gehad: het dilemma van de wendbaarheid. Dat gebeurde op twee momenten. Het eerste was bij de vaccinatie. Toen dachten we dat je grotendeels de griepvaccinatiestructuur kon gebruiken. Toen bleek dat we een heel ander vaccin eerst hadden en dat we daardoor een heel andere logistieke keten moesten opzetten. Dat werkte aan het begin iets vertragend. Een tweede is natuurlijk dat het virus muteert en verandert. Uiteindelijk blijkt dat ook ziek geworden zijn of volledig gevaccineerd zijn geen garantie is op niet meer ziek worden. Die wendbaarheid is een derde dilemma. Zoals ik net zei, zou ik weer zo'n crisis leiden, dan zou ik alle drie die dilemma's iedere zes tot acht weken expliciet op tafel hebben en vragen: wegen wij die op dit moment voldoende? Dat hebben we niet gedaan. Wel nu en dan, hier en daar en ad hoc, maar niet gestructureerd. Dat zou echt ...

De heer **Huidekooper**:

Dat punt heeft u gemaakt. Dat is ook belangrijk in het kader van leren van een volgende pandemie.

De heer **Rutte**:

Maar om het iets specifiekere te maken: ik zou die drie dilemma's absoluut expliciet willen afwegen.

De heer **Huidekooper**:

De vraag aan u is inderdaad als volgt. U geeft net aan dat u het wegen van dilemma's onderdeel vindt van de besluitvorming. U noemt ook een aantal dilemma's. Mijn vraag zou zijn: kunt u dan volhouden dat de besluitvorming pas op dinsdag begon?

De heer **Rutte**:

Nee, besluitvorming begint natuurlijk bij het ... De adviseur begint met een advies. Dat is natuurlijk pre-besluitvorming. Daar gaan allerlei mensen naar kijken. Het ritme veranderde wat in de tijd, maar meestal analyseerden we alles op zondag in het Catshuis. Vervolgens beweegt het zich richting de besluitvorming in de ministeriële commissie.

De heer **Huidekooper**:

Dus als ik 'm met u afpel, dan werd het besluit op dinsdag genomen.

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Huidekooper**:

Maar het proces dat ervoor nodig was om tot het besluit te komen, begon eigenlijk al eerder, onder andere met het bespreken van dilemma's in het Catshuis.

De heer **Rutte**:

Het gaat natuurlijk bij elk besluit zo. Het is zelden zo dat u en ik gaan zitten en dan ter plekke én de analyse maken ... Er is een probleem. Daar is al over nagedacht. Mensen hebben daar natuurlijk ideeën over. Daar hebben we allebei al kennis van genomen. Als wij samen verantwoordelijk zijn voor het besluit, dan heb je daar natuurlijk al over nagedacht. Je gaat niet helemaal blanco een vergadering in.

De heer **Huidekooper**:

Nee, dat lijkt mij inderdaad ook. Dat maakt u helder. De vraag is dan alleen wat dat vervolgens voor de transparantie betekent. U gaf aan: op dinsdag namen we het besluit. Het besluit wordt vervolgens op de persconferentie aan het land en de Tweede Kamer kenbaar gemaakt. Daarna volgt een debat. Maar tegelijkertijd is de vraag: zouden het land en de Tweede Kamer alleen inzicht moeten hebben in de besluiten of ook in de afwegingen die ten grondslag liggen aan de besluiten?

De heer **Rutte**:

Ja, dat is een hele goede vraag. Dan bedoel ik niet zozeer dat je precies zegt: we hebben toen daar gezeten en dat besproken en dat heeft tot dat besluit geleid. Dat kun je ook doen. Dat gebeurt natuurlijk grotendeels. Het OMT-advies werd openbaar en alle stukken die in het Catshuis lagen, werden openbaar. Maar ik denk niet dat dat nou per se het beste antwoord op uw vraag is. Ik denk dat het antwoord op uw vraag wel is – ook daar heb ik de laatste weken over zitten nadenken – dat we er natuurlijk, en daar kwamen ook wel een aantal getuigen hier over te spreken, in de communicatie in toenemende mate voor hebben gekozen om dat expliciet te doen en te zeggen: kijk, dit zijn de opties en we kiezen deze optie. Dat deden we in het begin ook, bij de drie varianten in de eerste Torentjesspeech. Later zijn we wat absoluiter gaan communiceren, van: dit moet, want het kan niet anders.

De heer **Huidekooper**:
Waarom gebeurde dat?

De heer **Rutte**:

Eigenlijk vanaf oktober 2020 zijn we teruggegaan naar het schetsen van de dilemma's. Ik zeg er één ding bij. Dat kun je nog meer doen. Ik denk dat ik als ik weer zo'n crisis zou moeten leiden, er explicieter op zou sturen om die dilemma's in de hele besluitvorming als het ware in het hart van het beleid in te bouwen, en daarmee de uitlegbaarheid van het besluit. Ik denk dat dat nog beter kan dan we het deden. Daar blijft wel één kanttekening bij, namelijk dat je uiteindelijk ook duidelijk wilt zijn. Naarmate je meer nadruk legt op het schetsen van de dilemma's, is natuurlijk het risico dat er minder helderheid is over de gekozen uitkomst. Dat is dus een evenwichtsbalk waar je op staat, maar ik denk dat een van de lessen ook weer kan zijn: hoe zou je nog meer kunnen doen om die dilemma's te schetsen? We hebben daar ook in de Kamer over gesproken. Ik geloof dat we dat in oktober 2020 vrij uitgebreid hebben gedaan. Ik meen dat we dat vanaf toen veel meer zijn gaan doen, maar de verhoren terugluisterend hoorde ik daar ook kritiek op. Dan denk ik: oké, dat is dus ook zoiets wat je de volgende keer misschien veel meer in het hart van het besluit zou moeten meenemen.

De heer **Huidekooper**:

Ja, want u schetste net in uw antwoord iets wat ik interessant vond. U gaf aan: we begonnen daarmee en later zijn we absoluiter gaan communiceren.

De heer **Rutte**:

Nee, we begonnen ... Eén keer deden we het wel, toen een paar maanden absoluut en vanaf oktober 2020 weer in dilemma's.

De heer **Huidekooper**:

Wat was de achtergrond bij een paar maanden "absoluit" communiceren? Kunt u dat voor ons schetsen?

De heer **Rutte**:

Dat is precies het punt. We hebben die afweging toen veel minder expliciet gemaakt. Die eerste Torentjesspeech was natuurlijk zo'n grote besl... Dan moet je eigenlijk de hele strategie aan de samenleving uitleggen, dus toen hebben we de drie varianten geschetst, welke we kozen en waarom we voor die variant kozen. Daarbij was het dilemma schetsen eigenlijk ingebakken in het hart van het beleid. Daarmee probeerde je, zonder dat iedereen het met je eens zou zijn, zo veel mogelijk te doen om de samenleving mee te krijgen in besluiten. We hadden natuurlijk het geluk dat we daarna vrij snel konden versoepelen. Bij het versoepelen hebben we minder aandacht gehad voor het schetsen van de dilemma's. Toen zijn we, juist om de maatschappelijke effecten te beperken, overgegaan op die regioaanpak. Die bleek niet te werken, dus toen moesten we terug naar landelijke maatregelen vanaf oktober 2020. Toen hebben we ook gezegd: zeker bij oplopende maatregelen moeten we terug naar wat we in maart deden. Dat hebben we ook in de Kamer besproken in oktober 2020. Dat is die dilemma's veel explicieter schetsen.

De heer **Huidekooper**:

Ja, want ook bij versoepelingen komen dit soort dilemma's kijken ...

De heer **Rutte**:

Zo is het.

De heer **Huidekooper**:

... bijvoorbeeld het weer ruimte kunnen geven aan de economie versus het zekere voor het onzekere nemen, ook met het oog op mogelijke risico's als postcovid, die nog niet bekend waren.

De heer **Rutte**:

Zo is het.

De heer **Huidekooper**:

Zijn die toen ook expliciet besproken?

De heer **Rutte**:

Postcovid toen nog niet. Dat kwam later, dat we ons realiseerden hoe ernstig dat was. Dat was echt een crisis in die crisis.

De heer **Huidekooper**:

Wanneer kwam dat bij u?

De heer **Rutte**:

Oeh, dat moet ik nakijken. Dat is volgens mij pas later in 2020 geweest, maar ik gok dat nu. Postcovid was ook internationaal. Zo'n crisis speelt zich niet alleen in Nederland af. We keken ook steeds: wat doen andere landen? Long covid/postcovid ... Het is natuurlijk altijd bij een crisis zo dat in een crisis crises ontstaan. Dit is zo'n crisis in een crisis. Maar even los van long covid – dat is uiteraard zeer ernstig – als feit zelf, heeft u helemaal gelijk; die dilemma's wil je ook schetsen bij afnemende maatregelen, maar al helemaal als je meer maatregelen gaat nemen die weer grote effecten op de samenleving hebben. Dat zijn we dus vanaf oktober 2020 veel meer gaan doen. Overigens is het daarbij ook zo dat de kennis toenam. We hebben het voortreffelijke Nationaal Kernteam Crisiscommunicatie, waarin echt de beste mensen bij de overheid werken. Die hielpen ons natuurlijk dag in, dag uit om na te denken over: hoe doe je dit?

De heer **Huidekooper**:

Oké, dat heeft u dan duidelijk gemaakt vanuit uw perspectief. Ik ben nog benieuwd naar het volgende. We hebben hier verschillende verhoorden gehad die aangaven: na de zondag in het Catshuis wisten we ongeveer hoe we het gingen doen de volgende week. De heer Roscam Abbing gaf aan dat dat negen van de tien keer zo was en uw collega-minister Grapperhaus corrigeerde dat hier naar acht van de tien keer. Was uw voorbereiding op de MCC erop gericht om zo veel mogelijk van de discussie al voor de dinsdag te laten plaatsvinden?

De heer **Rutte**:

Nee.

De heer **Huidekooper**:

Of om zo veel mogelijk van de geschilpunten voor die dinsdag te beslechten?

De heer **Rutte**:

Nee, nee. Nee, dat Catshuis was echt bedoeld om op basis van het laatste OMT-advies en de inzichten over de oplopende besmetting ... Vaak was het mogelijk om versoepelingen te doen. Maar zeker in oktober-november 2020, eind 2020 en oktober-november 2021, met een oplopend, stijgend aantal besmettingen, was het vooral ook bedoeld om je te realiseren "nee hè, het is nog niet klaar; we gaan weer terug naar die ellende van maatregelen" en om daar met elkaar analyserend naar te kijken.

Nogmaals, als je, zoals wij, kiest voor het sturen op het voorkomen van code zwart in de ziekenhuizen, heb je niet heel veel opties als er stijgende besmettingen zijn. Dan is het dus ook niet zo gek dat er, geleidelijk aan, ook in het Catshuis natuurlijk ... Als je zegt "ja, dat worden dus maatregelen die de economie, het onderwijs et cetera raken", dan kreeg je daar vaak heel heftige discussies over. Ik herinner me die in februari 2021 met een aantal bewindslieden uit de economische sector en het onderwijs. "Wat gaat nu voor en wat komt later?" Toen mochten we een klein beetje versoepelen. "Gaaf dan onderwijs, de avondklok of de economie voor?" Toen kozen we voor het onderwijs. De avondklok ging er iets later af, maar goed. Dat ga je dan doen. Uiteindelijk komt dan de commissie en daar neem je de besluiten.

De heer **Huidekooper**:

Oké. U was bij veel van die overleggen aanwezig ...

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Huidekooper**:

... dus vanuit uw ervaring en perspectief begrijp ik uw antwoord heel goed. Kunt u zich voorstellen dat het Torentjesoverleg en het Catshuis door andere bewindslieden blijkbaar wel als belangrijke schakels in de besluitvorming, maar toch ook als een black box werden ervaren?

De heer **Rutte**:

Ik lees juist terug van de bewindslieden dat ze eigenlijk allemaal ook wel de besluitvorming verdedigen. Naar ik begrijp is er bij bewindslieden veel begrip voor dat de meest betrokken ministers en staatssecretarissen, in dit geval ministers, samenzaten – dat ging niet over besluitvorming, maar over de uitvoering van de maatregelen en de stand van zaken – in het Torentje. Dat is een klein groepje. Er waren natuurlijk velen betrokken bij het Catshuis. We

probeerden dat natuurlijk altijd zo samen te stellen dat je daar, gegeven de ruimte, bewindslieden bij hebt die analyserend kunnen meedenken over: waar ga je de ruimte kiezen? Als je weer oploop had, waren dat weer anderen. We hadden natuurlijk altijd de sociaal-economische hoek aan tafel. Er waren grote maatschappelijke effecten naar boven en naar beneden. Ik meen juist dat daar wel begrip voor was. Ik moet, ook daarop reflecterend, eerlijk zeggen: je kunt niet van een OMT-advies in zo'n heftige crisis in één keer naar een ministeriële commissie en helemaal niet met elkaar zitten, van: "Jongens, hoe wegen we dit, wat zien we hier, wat is de analyse? Laten we hier nog even een paar nachtjes over slapen." Tegelijkertijd: omdat het aantal opties voor wat je kan doen, zeker bij oplopende besmettingen, ook niet enorm is, begrijpt iedereen wel dat als de besmettingen oplopen, je weer naar lockdownachtige maatregelen gaat. Die stollen dan uiteindelijk in de ministeriële commissie op dinsdag.

De heer **Huidekooper**:

Wij zien in ons onderzoek ook een aantal verzuchtingen van bewindspersonen over het Torentjesoverleg en het Catshuis, en oproepen om daarbij aanwezig te kunnen zijn. U bent als eerste aanvoerder van de club ook verantwoordelijk voor de inrichting van dat proces. Is er bij u weleens onvrede geuit over het Torentjesoverleg en het Catshuisoverleg door een van de bewindslieden?

De heer **Rutte**:

Over het Torentjesoverleg niet; men begreep dat. Maar wel over het Catshuis, waarbij bewindslieden zeiden: we willen daar graag bij zijn. We probeerden dat natuurlijk ook zo veel mogelijk te accommoderen. Je ziet dus dat, zoals ik zei, de vertegenwoordigers vanuit de economische hoek er eigenlijk altijd wel bij waren, en die vanuit het onderwijs, en later ook vanuit cultuur, maar dat was deels overlappend in één bewindspersoon die over beide ging. Dat zijn natuurlijk sectoren die dan zeggen: als er nu weer maatregelen worden genomen, heeft dat meteen impact op de economie, het onderwijs of bijvoorbeeld de cultuursector. Die sector heeft het natuurlijk ook verschrikkelijk zwaar gehad. We hebben het er niet over, maar een artiest die niet kan optreden, wordt misschien niet ziek, maar die is niet opgeleid om niet op te treden. Ook voor de cultuursector en de mensen die daarvan genieten, had dus het vergaande gevolgen. Dat was natuurlijk niet zo erg als een schoolsluiting, maar was toch ook ernstig.

De heer **Huidekooper**:

Mag ik dan even met u inzoomen op de besluitvorming rondom de derde onderwijssluiting? U haalde het voorbeeld al een aantal keren aan. Er is hier door verschillende verhoorden aangegeven: na verloop van tijd zijn de brede maatschappelijke effecten, waaronder leerachterstanden bij jongeren, voor het kabinet veel zwaarder gaan wegen. Dat laat onverlet dat in december 2021 de basisscholen de week voor kerst toch dichtgaan. Het kabinet spreekt daar op die zondag over in het Catshuis. Zou u ons kunnen vertellen welk dilemma op dat moment voorlag?

De heer **Rutte**:

Ja, dat gaat eigenlijk terug naar waar we het vanmorgen al een paar keer over hebben gehad: precies dit dilemma. Waar we toen mee zaten, was ziekenhuizen die al behoorlijk zwaar bezet waren. Er waren heel veel ziekenhuisbedden, zeker op de ic, bezet, ook door de deltavariant. Dat was één. Vervolgens werden we geconfronteerd met de omikronvariant, waarover heel weinig bekend was. De grote zorg was dat die omikronvariant niet alleen zeer besmettelijk was – dat wisten we – maar dat we niet wisten hoe ziekmakend die was. We konden geen risico nemen en dan kom je toch weer terug ... Als je stuurt op geen code zwart, was er geen alternatief op dat moment dan te zeggen: de scholen weer dicht.

De heer **Huidekooper**:

U zegt: er waren geen alternatieven op dat moment. Lagen die wel op tafel? Is daar wel onderzoek naar gedaan?

De heer **Rutte**:

Nee, want die zijn er niet. Kijk, als alles al ... Ook door de oplopende deltabesmettingen, waren vanaf begin november allerlei maatregelen genomen. Ik herinner me – ik geloof dat ik dat de vorige keer ook verteld heb – dat ik terugvloog uit, dacht ik, Albanië, van een bezoek aan Tirana, en hoorde dat er ambtelijk was overlegd en dat de conclusie was: "Het loopt weer erg op. We gaan weer richting een OMT-advies en dat ziet er niet goed uit. Zondag weer een Catshuis." Dat was eind oktober, begin november 2020, dus nog voor die scholensluiting. Toen moesten we al beginnen met maatregelen nemen. Nou, die scholen natuurlijk zo lang mogelijk open. Vervolgens kwam die omikronvariant met het risico dat die zou leiden, als die even ziekmakend ... Sorry, zeg ik het nou goed? Nee, hij was zeer besmettelijk.

De heer **Huidekooper**:

Ik onderbreek u even.

De heer **Rutte**:

Maar als die even ziekmakend zou zijn geweest als de deltavariant ...

De heer **Huidekooper**:

Meneer Rutte, u heeft de context duidelijk geschetst en ook de noodzaak voor het kabinet om toen extra maatregelen te treffen. Mijn vraag is: als u weet dat het zo'n ingrijpende maatregel is ... Het kabinet heeft dat ook aangegeven. Verschillende verhoorden hebben dat hier verklaard: wij wogen toen de leerachterstanden voor kinderen heel zwaar. Wij kunnen in ons onderzoek niet vinden dat er alternatieven zijn onderzocht.

De heer **Rutte**:

Die waren er niet meer. De avondklok was nog een grote.

De heer **Huidekooper**:

Een thuiswerkplicht bijvoorbeeld. Is daarnaar gekeken?

De heer **Rutte**:

Naar de ...?

De heer **Huidekooper**:

Een thuiswerkplicht.

De heer **Rutte**:

Ja, maar mensen werkten al grotendeels thuis. En de avondklok was de laatste, maar dat hebben we niet gedaan. Die hoefde toen nog niet, maar dat zou de volgende zijn geweest. Dat gaat dus terug naar mijn punt dat je als je stuurt op code zwart, er een sterke oploep is en alle maatregelen al genomen zijn uiteindelijk weer op schoolsluiting komt, avondklok. En dat gaat de volgende keer weer gebeuren.

De heer **Huidekooper**:

Wat ik moeilijk te begrijpen vind, is dat als u aangeeft "dit is een maatregel die we eigenlijk echt niet willen nemen" er geen onderzoeksopdracht naar het OMT gegaan is: geef ons nog vijf alternatieven waarmee wij deze maatregel zouden kunnen voorkomen.

De heer **Rutte**:

Die waren er niet. Alles gebeurde al. Dus er waren al heel veel lockdownachtige maatregelen genomen vanaf november.

De heer **Huidekooper**:

U zegt dat heel stellig, maar er was op dat moment geen thuiswerkplicht bijvoorbeeld.

De heer **Rutte**:

Oké. Dat moet ik even precies nakijken, wat we wel of niet hadden. Maar we hadden al zwaar oplopende maatregelen die zeg maar een lockdownachtig karakter hadden. En ja, nogmaals, uiteindelijk, als die omikronvariant even ziekmakend zou zijn geweest als die besmettelijk was, wat wij vreesden, dan hadden wij een explosie gehad van het aantal besmettingen. Dan was je zeker in code zwart gegaan. Daarom was er geen andere optie, vonden wij, dan de scholen dicht. En toen bleek dat die omikronvariant minder mensen ziek maakte, ernstig ziek maakte, is die er ook weer heel snel af gegaan.

De heer **Huidekooper**:

Maar op dat moment konden mensen overdag nog kerstinkopen doen. Dus was er dan echt geen alternatief?

De heer **Rutte**:

Ja, je weegt alles tegen elkaar af. Maar uiteindelijk verzeker ik u: het was zo ernstig dat we eigenlijk geen andere weg meer zagen dan een volledige lockdown. Ik geloof dat alleen een avondklok ... Nee, de avondklok hebben we toen niet gedaan. Maar dat gaat terug naar mijn punt dat het bij oplopende besmettingen als je kiest voor geen code zwart op een gegeven moment onvermijdelijk is om dit soort maatregelen te nemen. Dan kijk je weer naar de maatschappelijke effecten, hoe je die zo goed mogelijk kan mitigeren.

De heer **Huidekooper**:

Oké. We zien dat voorafgaand aan dat besluit ... U noemde de bespreking al die daarover heeft plaatsgevonden in het Catshuis, vlak voor de ministeriële commissie, de MCC op dinsdag, op 14 december, waar het besluit moet worden genomen en waar het besluit uiteindelijk ook wordt genomen om over te gaan tot een scholensluiting. We zien dat eigenlijk vijf minuten voor die vergadering nog een ontmoeting gepland staat tussen de heer Slob en meneer De Jonge. Waarom was het nodig om hen nog apart te spreken?

De heer **Rutte**:

Daar was ik dan niet bij, als die met elkaar spraken. Dat moet u hun vragen. Dat weet ik niet. Maar wat ik weet, is dat de heer Slob – ik dacht dat dat toen ook was; ik meen dat we er ook vorige keer over gesproken hebben; ik dacht dat dat speelde in december '21 – ertegen was om de scholen een week eerder dicht te doen. Dat hebben we aanvankelijk ook niet gedaan, maar inmiddels kwam die omikronvariant in beeld en toen heeft ook uiteindelijk Arie Slob gezegd: dan is het onvermijdelijk. U moet zich voorstellen: het aantal mensen dat op dat moment ziek werd, was zo gigantisch. Als je dan doorgaat met miljoenen bewegingen rond scholen, ouders naar scholen, leraren naar scholen ... Dat kan niet meer dan. Dat is het gevolg van het sturingsmodel dat je kiest, namelijk het voorkomen van code zwart.

De heer **Huidekooper**:

Maar wat zegt het over de kwaliteit van de besluitvorming als er vlak voorafgaand aan de vergadering waarin er een besluit wordt genomen over de scholensluiting, die grote impact heeft op kinderen, jongeren die al te maken hebben met mentale problemen en eenzaamheid ... Wat zegt het over de kwaliteit van de besluitvorming als zo'n belangrijk dilemma vijf minuten voor de vergadering waarin het besluit wordt genomen, nog moet worden besproken?

De heer **Rutte**:

Waar leidt u uit af dat dat dilemma toen pas voor het eerst op tafel kwam? Ik vind het heel normaal dat een vakminister uiteindelijk zegt: dit komt nu op mij af en ik heb daar grote moeite mee; kan ik daarover nog eens praten met je, Hugo? Ik neem aan dat het in dat kader was. Ik meen ook Arie Slob hier het uiteindelijke besluit te hebben horen verdedigen. Maar dat hij natuurlijk zo lang mogelijk zegt "laten we het nog een keer wegen, laten we nog een keer zitten en ik wil nog een keer met de betrokken minister praten", vind ik heel logisch. Dat past juist bij een goede besluitvorming. Dat betekent niet dat dat pas op dat moment voor het eerst gewogen werd. We waren er natuurlijk al weken tegenaan aan het hikken. Vanaf begin december begon die omikronvariant in een situatie waarin in de ziekenhuizen de bezetting al heel hoog was. We hadden geen ruimte meer. Stel dat dat had geleid tot een ziekmakendheid zoals in maart 2020. Dan waren wij met scholensluiting honderd procent zeker in code zwart gekomen. We wisten ook dat we dat risico liepen. We hebben gebeden – dat geldt voor zij die zich daartoe geroepen voelen, waaronder ikzelf – en anderen hebben gesmeekt

dat het niet zo besmettelijk, ziekmakend zou zijn. Dat bleek gelukkig ook niet zo te zijn. Toen konden de scholen weer snel open. Maar je moet niet vergeten dat het bij de scholen gaat om miljoenen bewegingen.

De heer **Huidekooper**:

Ja, want de heer Slob heeft hier ook verklaard dat hij heeft gestreden om de scholen open te houden.

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Huidekooper**:

Wij weten uit ons onderzoek ook dat de heer De Jonge heeft aangegeven dat hij zijn uiterste best deed om dat onderwerp bij minister Slob te laten, maar dat hij dat niet kon garanderen.

De heer **Rutte**:

Nee.

De heer **Huidekooper**:

Wat was uw rol in het beslechten van deze twee uiteenlopende standpunten en het komen tot één kabinetsbesluit?

De heer **Rutte**:

Dat gebeurt uiteindelijk natuurlijk in de ministeriële commissie. Ongetwijfeld is er telefonisch contact. Arie Slob en ik belden veel en hadden veel contact over deze zaak. Dan neem je dat door. Ik weet niet exact het contact en wanneer ik met wie belde, maar ik herinner me in ieder geval zelf nog heel precies de bezorgdheid over deze variant, die leidde tot een explosie van het aantal besmettingen, waarbij we niet wisten of die besmettingen zouden leiden tot een mate van doorwerking naar de ziekenhuisopnames zoals bij de eerdere varianten. We moesten op dat moment aannemen dat dat risico heel groot was, we hadden geen ruimte in de ziekenhuizen en rond de scholen waren er miljoenen bewegingen. Ook als dat vandaag zou gebeuren, gaan – dat voorspel ik u – de scholen dicht. Dat is onvermijdelijk.

De heer **Huidekooper**:

En het kabinet besloot altijd bij consensus?

De heer **Rutte**:

Ja, wat je probeert te doen, is natuurlijk om niet te stemmen in het kabinet en om daar met elkaar ... Ik vond het ook heel bijzonder om terug te horen van collega's dat iedereen zei: ja, we hebben natuurlijk heel veel discussies gehad, maar uiteindelijk, of het nou om de avondklok of de scholensluitingen gaat, hebben we die besluiten steeds met elkaar kunnen dragen. Dat was ook mijn streven, dat je er met elkaar zo grondig over spreekt dat iedereen zich uiteindelijk herkent in de besluitvorming, ook al heb je daar hele grote moeite mee. Bij een vakminister die over onderwijs gaat, snap ik: het laatste wat die wil is dat de scholen dichtgaan. Dat is logisch.

De heer **Huidekooper**:

Oké. Dan heeft u mij dat uitgelegd. Dank u wel.

De **voorzitter**:

Collega Mutluer, heeft u nog aanvullingen op dit onderwerp?

Mevrouw **Mutluer**:

Niet op dit onderdeel.

De **voorzitter**:

Ik heb nog een vraag, meneer Rutte. Waren de discussies in het Catshuis anders gelopen als er genotuleerd was?

De heer **Rutte**:

Nee, behalve, denk ik, dat ... Ik heb dat een van de getuigen horen verklaren en toen dacht ik: dat kan weleens waar zijn. Nogmaals, excuus, ik volg ook die verhoren, dus het is onvermijdelijk dat dat ook in mijn voorbereiding een rol gaat spelen; je kunt je oren niet uitzetten. Ik hoorde een van de getuigen hier verklaren dat notuleren wellicht had geleid tot minder vrij en open praten omdat je dan zegt: dan komt het terug in notulen en die worden over 25 jaar openbaar. Dat was in ieder geval niet de reden om niet te notuleren, maar dat is misschien een bijkomend effect geweest van niet notuleren.

De **voorzitter**:

Wat was wel de reden om niet te notuleren.

De heer **Rutte**:

Er was geen reden. Het Catshuis was echt een overleg om met elkaar de situatie te analyseren, en was daarmee niet bedoeld om te notuleren. Wel

hebben wij met de Kamer uiteindelijk alle stukken die daar besproken werden, gedeeld.

De **voorzitter**:

Oké, dan kunnen we naar het volgende onderwerp. Daarvoor geef ik collega Mutluer het woord.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik wil het graag met u hebben, een beetje in aanvulling op het vorige deel van het verhoor, over de grondrechten. We weten namelijk dat het coronabeleid raakt aan verschillende grondrechten, zoals het recht op volksgezondheid, het eigendomsrecht en het recht op bewegingsvrijheid. Die verschillende grondrechten kunnen met elkaar botsen. Dat werd ook aangegeven door mevrouw Schipper-Spanninga in haar openbaar verhoor. Meneer Rutte, ik wil graag van u weten of het kabinet, en u specifiek, bij de besluitvorming steeds goed voor ogen had welke grondrechten in het geding waren.

De heer **Rutte**:

We hadden geen lijstje op tafel liggen met "dat grondrecht tegenover dat grondrecht". We hebben wel ...

Mevrouw **Mutluer**:

Waarom niet, want er was toch een grondrechtentoets?

De heer **Rutte**:

Ja, die deed Binnenlandse Zaken. Daar heeft mevrouw Ollongren ook uitgebreid over gesproken.

Mevrouw **Mutluer**:

Dus dan had u zicht op de grondrechten.

De heer **Rutte**:

Jazeker, dat hadden we, maar u vroeg of we die op tafel hadden in de ministerraad. Daar hadden we niet zo'n lijstje liggen zodat je dat nog een keer politiek tegen elkaar afweegt.

Mevrouw **Mutluer**:

Volgens mij, voordat we allerlei ... Ik heb een heel concrete vraag. Het Torentjesoverleg en het Catshuisoverleg waren er ook. Die waren ter

voorbereiding van de ministeriële commissies. Mijn vraag is: had het kabinet bij de besluitvorming goed voor ogen welke grondrechten in het geding waren?

De heer **Rutte**:

Antwoord: ja. U stelde net een andere vraag. Ik dacht dat u vroeg: heb je dan steeds heel precies elk grondrecht tegen grondrechten afgewogen, bijvoorbeeld het grondrecht dat u noemde over huisvredebreuk, geen huisbinnentreding, versus het recht op niet overlijden omdat de overheid geen maatregelen neemt bij een ernstige crisis? Zo letterlijk niet. Maar ik kan u verzekeren: dit was misschien wel een van de ingewikkeldste discussies, zeker naarmate de crisis vorderde, heel specifiek bij de avondklok. Daar is het natuurlijk heel zichtbaar, maar ook bij ...

Mevrouw **Mutluer**:

Daar is het inderdaad expliciet gedaan, maar ik stel die vraag heel algemeen ...

De heer **Rutte**:

Ja, zeker. Ook algemeen.

Mevrouw **Mutluer**:

... ook omdat die kennis aanwezig was.

De heer **Rutte**:

Dan is het antwoord ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Dan is mijn vervolgvraag: hoe weeg je dan die grondrechten in aanloop naar de besluitvorming? Geef even een voorbeeld, even los van de avondklok.

De heer **Rutte**:

Nou ja, bijvoorbeeld als je praat over ... Eigenlijk is dat de hele crisis. De hele crisis is natuurlijk ... Dat geldt voor mij als liberaal, maar ook voor een christendemocraat of een sociaaldemocraat, of hoe je ook in de samenleving staat; laat ik het persoonlijk maken als liberaal. Voor mij is de overheid er om te zorgen dat lantaarns op tijd aangaan en zodat er als ik in de ellende kom, een fatsoenlijke uitkering is. Verder moet een overheid zich niet met mij bemoeien. Voor anderen zal de overheid een grotere rol hebben, maar zeker gezien mijn opvattingen als liberaal is het laatste wat ik wil dat de

overheid zich met mijn leven bemoeit. Dat raakt natuurlijk aan alle grondrechten die ik heb. Ik woon toevallig in Nederland, maar zolang ik me aan de wet hou, heeft de overheid zich niet met mij te bemoeien. Hier raakt dat natuurlijk aan een ander grondrecht, namelijk dat er zo'n ernstige crisis is dat het openbaar bestuur, het gezag, moet ingrijpen omdat anders mensen tot overlijden komen. Dan moet je dus ingrijpen in bijvoorbeeld het recht om buiten met iedereen met wie je wil te verkeren of om gewoon goede scholing te krijgen en dus naar school te kunnen. Dat is dan versus voorkomen dat mensen overlijden. Dat is ook een grondrecht. Dat is ook een taak van de overheid in de Grondwet en daarmee een grondrecht.

Mevrouw **Mutluer**:

Hoe weegt u dat dan, het recht om te leven en het recht om te bewegen?

De heer **Rutte**:

Dat is natuurlijk eigenlijk heel precies gebeurd aan het begin van de crisis, toen wij – daar zijn we natuurlijk als Nederland niet uniek in geweest; dat deed heel Europa, heel de wereld eigenlijk – de keuze hebben gemaakt om te zeggen: één ding mag nooit gebeuren, namelijk dat waar de overheid een verantwoordelijkheid heeft voor de gezondheidszorg en dus ook voor het stelsel met ziekenhuizen et cetera, die ziekenhuizen geen capaciteit hebben om mensen op te vangen die ernstig ziek zijn.

Mevrouw **Mutluer**:

We gaan weer terug naar het proces. Hoe gebeurt dat in het proces? U zegt: heel precies. Kunt u mij uitleggen hoe precies dat dan plaatsvond?

De heer **Rutte**:

Wat ik u net schetste. Dat is dus zeker ook in de discussie over bijvoorbeeld de eerste Torentjesspeech en de aanpak van de crisis de keuze: wij gaan niet voor het volledig laten rondgaan van het virus, we gaan ook niet voor het helemaal afsluiten van de samenleving; beide zijn zo in strijd met alles waar het openbaar bestuur voor is dat we kiezen voor de variant waarin we proberen de crisis te mitigeren. Het is onvermijdelijk dat de mensen ziek zullen worden, maar je voorkomt dat ...

Mevrouw **Mutluer**:

Dat is de uitkomst. Dat is de uitkomst.

De heer **Rutte**:

Ja, maar ook de afweging.

Mevrouw **Mutluer**:

Heeft u daarbij de grondrechtentoets van onder andere Constitutionele Zaken en Wetgeving heel expliciet meegenomen?

De heer **Rutte**:

Niet expliciet, maar ik kan u verzekeren dat de minister van Binnenlandse Zaken dat altijd echt onder de arm had. Dat hoorde u ook, dacht ik, in het verhoor van Kajsa Ollongren. Daar was geen misverstand over.

Mevrouw **Mutluer**:

Wij hebben inderdaad gezien dat mevrouw Ollongren daar als hoeder van de Grondwet aandacht voor vroeg.

De heer **Rutte**:

Ja, en ook in gesprekken met mij.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar mijn vraag was: in hoeverre heeft het kabinet die grondrechtenafweging gemaakt?

De heer **Rutte**:

Nogmaals, het was natuurlijk heel belangrijk hoe Ollongren daarnaar keek, omdat zij als eerste verantwoordelijk was voor die weging. Zij beschikte ook ... U heeft haar hoogste ambtenaar hier gehoord. Daar heb ik zelf ook contact mee. Dat is een voortreffelijke persoon, die hierover gaat en die hier heel praktisch naar kijkt. Die probeert zo goed mogelijk te adviseren. Dat lag dus ook iedere keer onder alle besluiten.

Mevrouw **Mutluer**:

Meneer Dijkhoff zei, en ik parafraseer, dat de strategie er niet op gericht was om doden zo veel mogelijk te voorkomen, maar om ervoor te zorgen dat mensen bij de zorg terechtkonden als zij die nodig hadden. Herkent u dat?

De heer **Rutte**:

Ik heb dat vandaag al een keer of tien verteld. Ja. Dat is letterlijk wat ik vandaag gezegd heb.

Mevrouw **Mutluer**:

Het zit 'm in de herhaling, dus wellicht dat we ...

De heer **Rutte**:

Ja, nee, absoluut. Nee, nee, dat is geen verwijt naar u, maar meer naar mezelf. Absoluut, want anders zou je gekozen hebben voor de strategie om de samenleving helemaal af te sluiten en iedere besmetting te voorkomen. Daar kozen wij niet voor. Wij kozen voor de strategie om het volgende te zeggen. Je accepteert dat mensen ziek worden, maar je stuurt op drie dingen: het zo veel mogelijk beschermen van mensen met een zwakke gezondheid, en zicht op en inzicht in het virus. Maar het belangrijkste van de drie is dat de zorg het moet aankunnen.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar kunt u ons, als u dat zegt, meenemen in de precieze weging – ik blijf even in uw woorden – van het beschermen van kwetsbaren enerzijds en anderzijds ook andere maatschappelijke belangen, of zelfs die van kwetsbaren, door de maatregelen. Hoe maakte u die weging?

De heer **Rutte**:

Ja, door dus niet te kiezen voor ... Kijk, je zou de kwetsbaren het meest beschermen door te kiezen voor optie 1, namelijk de samenleving helemaal op slot doen. Dat hebben we niet gedaan, want dat zou vergaande gevolgen hebben gehad, veel verregaandere dan we al hebben meegemaakt. Want dan zouden het onderwijs en alle winkels twee jaar dicht zijn geweest. Dan zou, zoals in Frankrijk of Spanje, niemand z'n huis uitgekomen zijn, anders dan met een briefje dat je één keer in de week boodschappen mag doen of de hond vlak voor je voordeur mag uitlaten. Daar hebben we ook niet voor gekozen. We hebben, zoals heel veel andere landen ook hebben gedaan, gekozen voor een variant die niet zo ver ging als die van Spanje, Frankrijk of Duitsland, om toch zo veel mogelijk die samenleving open te laten.

Mevrouw **Mutluer**:

Was u heel erg van de harde cijfers als we het hebben over de impact van de coronamaatregelen?

De heer **Rutte**:

Nou, niet van de harde cijfers. Ik lette heel erg op – dat hebben we vorige keer uitvoerig besproken – de vraag of wij konden voorkomen dat de

besmettingen zo snel op zouden lopen dat er iemand naar het ziekenhuis zou komen en niet geholpen zou kunnen worden.

Mevrouw **Mutluer**:

In hoeverre heb je dan inzicht in welke groepen door de maatregelen het meest geraakt kunnen worden? Had u daar zicht op?

De heer **Rutte**:

Ja, maar daar hebben we natuurlijk vanmorgen over gesproken: het is een onvermijdelijkheid. Het is onvermijdelijk dat als je kiest voor ...

Mevrouw **Mutluer**:

Maar had u daar zicht op?

De heer **Rutte**:

Nogmaals, daar ging ons eerste gesprek over. Dat deed ik door met zo veel mogelijk, met allerlei groepen in de samenleving te spreken. Ik ben natuurlijk zelf ook gewoon burger van dit land, dus ik heb ook mijn eigen sociale netwerk, maar ik heb ook vanuit mijn werk geprobeerd met zo veel mogelijk – ik noem kerken, jongeren, de zorg, politie – ... om overal naartoe te gaan en erover te praten.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar het was onvermijdelijk om die maatregelen te nemen. Nam u daarmee voor lief dat die deze bepaalde groepen dan onevenredig zouden raken?

De heer **Rutte**:

Kijk, het is wat ik vorige keer ook zei: in het leven komen we voor stations te staan met alleen maar slechte opties, en dan probeer je de minst slechte optie te kiezen. Als we dat een volgende keer niet zouden willen, dan zouden we een andere indicator moeten kiezen.

Mevrouw **Mutluer**:

Was er dan wel ruimte, ook binnen het kabinet, om die inzichten in wat de maatregelen deden met bepaalde groepen in voldoende mate mee te wegen? Want als ik u goed begrijp, vanuit de strategie "we willen dat het recht op leven prevaleert", dan lijkt het alsof er weinig ruimte was om ook andere wegen te maken en daarmee dus ook de effecten van de coronamaatregelen goed in zicht te krijgen.

De heer **Rutte**:

Nee, alle overleggen gingen precies daarover. Dus nee, dat is niet waar. Alle overleggen gingen precies daarover, namelijk: "Nu moeten we deze maatregelen blijkbaar nemen, maar Mark, zie je nou wel wat dat betekent? Waarom moeten de scholen weer dicht? Waarom de cultuur? Waarom dit? Waarom dat?" Uiteindelijk is dat natuurlijk ook waarom je er zo uitvoerig met elkaar over spreekt, waardoor er ook steeds consensus ontstaat. Dat is wat je ook in de verhoren hier terugziet. Mensen zeggen ... en niet alleen Nederland; wij waren daar niet uniek in, maar toch ... Europa als geheel, en ook Nederland, koos toch voor: de zorg moet openblijven voor de mensen die het nodig hebben. Dan is het bij oplopende besmettingen onvermijdelijk dat je steeds zwaardere maatregelen neemt. Plus: naarmate een crisis langer duurt, neemt de naleving van de maatregelen ook nog eens af, wat het extra ingewikkeld maakt.

Mevrouw **Mutluer**:

U zei net aan het begin ook – ik ga mezelf herhalen om te kijken of u misschien een ander antwoord geeft – dat u zich verantwoordelijk voelde voor de uiteindelijke integrale weging, en ook voor de weging van de verschillende grondrechten die met elkaar botsten. Maar in the end was het onvermijdelijk dat die maatregelen toch werden getroffen en nam u dus voor lief dat daarmee kwetsbaren ...

De heer **Rutte**:

Nou, niet voor lief, dat vind ik niet ...

Mevrouw **Mutluer**:

... onevenredig geraakt zouden kunnen worden. U noemde het "onvermijdelijk".

De heer **Rutte**:

Nou, wacht even. Alles was er juist op gericht om mensen met een kwetsbare gezondheid zo veel mogelijk te beschermen. Daar ben ik het dus niet mee eens in uw samenvatting.

Mevrouw **Mutluer**:

Voor de korte termijn.

De heer **Rutte**:

Wat ik ... Nee, ook niet. Wat ik wél zeg, is dat het, als je stuurt op waar wij

op stuurden, namelijk het voorkomen van code zwart in de ziekenhuizen, zodat iedereen er altijd terecht kan, bij oplopende besmettingen onvermijdelijk is dat je oplopende maatregelen neemt. Vanuit de grondrechtendiscussie en ook vanuit subsidiariteit en proportionaliteit probeer je – je kijkt natuurlijk naar de wettelijke basis – zo veel mogelijk te voorkomen dat je maatregelen neemt die een vergaande impact hebben. Vandaar dat de scholen en de avondklok in een weging natuurlijk zo veel mogelijk pas als laatste komen. Vervolgens probeer je er weer alles aan te doen om de gevolgen daarvan voor de mensen die op die scholen zitten, zo veel mogelijk te mitigeren, door met leermiddelen, technische ingrepen et cetera toch zo veel mogelijk het schoolproces te laten doorgaan, maar het hééft effect. Nogmaals, dat is ...

En vervolgens denk ik, vooruitkijkend, zoals ik u net heb verteld, dat het meer schetsen van de dilemma's richting de samenleving, wat we ook meer zijn gaan doen, echt een leerpunt is voor een volgende keer. Dat zou nog veel meer in het hart van de besluitvorming moeten zitten. Je zou dit ook vaker met het been op tafel moeten wegen, zonder de druk van een besluit van iedere dag. Alleen zie ik ook nu, ook als ik al uw verhoren terug laat komen, dat in een crisis als deze voor de gezondheid van onze samenleving, met oplopende besmettingen, het leven je uiteindelijk terugbrengt tot een paar essentiële keuzes, namelijk: oplopende besmettingen betekenen meer druk op de ziekenhuizen. Dat is niet erg zolang de ziekenhuizen het aankunnen, maar als die op een gegeven moment op een punt komen dat het niet meer kán, ook wetend dat die besmettingen exponentieel stijgen, zul je maatregelen moeten nemen, en die hebben effecten. Daarin zit in zichzelf een zekere onvermijdelijkheid, gegeven de keuze om te sturen op: geen code zwart.

Mevrouw **Mutluer**:

Waar ik naar op zoek ben – vandaar dat ik deze vraag wellicht meerdere keren stel – is ...

De heer **Rutte**:

Nee, dat is heel goed!

Mevrouw **Mutluer**:

... begrijpen hoe die weging wordt gemaakt. Het recht op leven, dat u nu een paar keer heeft genoemd, namelijk tien keer, prevaleert. Maar als je heel erg

naar die korte termijn kijkt en daarop stuurt, kan dat ook betekenen dat die maatregelen leiden tot andere gezondheidsschade, in brede zin.

De heer **Rutte**:

Zeker.

Mevrouw **Mutluer**:

Mensen kunnen bijvoorbeeld overlijden doordat ze door de uitgestelde zorg geen zorg krijgen.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Ze kunnen bijvoorbeeld ook schade aan hun lichaam oplopen.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Zijn die afwegingen gemaakt?

De heer **Rutte**:

Ja, en jongeren die een heel stuk sociale contacten missen omdat ze niet naar school kunnen. Ja, dat is juist waarom die Catshuissessies zo lang duurden: die gingen logischerwijs daarover, plus de gevolgen voor de economie, plus de gevolgen voor sectoren zoals de cultuur et cetera, maar zeker ook deze twee die u noemt.

Mevrouw **Mutluer**:

Hoe weegt u dat dan, ook in het proces?

De heer **Rutte**:

Dat begint met ...

Mevrouw **Mutluer**:

Dat zijn namelijk ook botsende grondrechten: het recht op leven nú, op de korte termijn ...

De heer **Rutte**:

Ja, maar dat is waar de politiek voor is.

Mevrouw **Mutluer**:

En het andere is dat je bijvoorbeeld door uitgestelde zorg ook schade ...

De heer **Rutte**:

Zeker.

Mevrouw **Mutluer**:

... aan je lichaam kunt krijgen, dan wel kunt overlijden. Hoe weeg je zoiets, procesmatig?

De heer **Rutte**:

Om te beginnen is het natuurlijk de taak van de politiek om in zo'n dilemma een keus te maken, en er is hier geen goeie optie. Je kiest uit slechte opties de minst slechte. Die keuze begint bij de keuze die je maakt voor de aanpak van de crisis, en die was uiteindelijk, waar het ging om de indicator waarop je stuurt: hoe voorkom je code zwart? Vanuit die gedachte redeneer je bij oplopende besmettingen. Daar zit dus onder: hoe voorkom je dat mensen met een kwetsbare gezondheid schade oplopen en hoe zorg je dat we weten hoe het virus zich ontwikkelt? Die keuze is aan het begin gemaakt. Die is ook breed gedragen; ik denk ook dat die in de samenleving breed werd geaccepteerd. Als er dan oplopende besmettingen zijn, moet je maatregelen nemen. Dan ga je ook, juist vanuit de weging van "wat is hier nou proportioneel en subsidiair, en zijn er andere opties?" zo lang mogelijk voor opties. Kijk naar de tweede helft van 2021, met de deltavariant. Je probeert zo laat mogelijk uit te komen bij scholensluitingen. Toen hebben we de avondklok kunnen voorkomen. In 2020 hebben we én de scholensluiting én de avondklok gehad.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar even terug. U zegt: dat is waar de politiek voor is.

De heer **Rutte**:

Die weging van ...

Mevrouw **Mutluer**:

Hoe deed de politiek het en hoe kon de Kamer die weging uiteindelijk controleren?

De heer **Rutte**:

Nou, dat was het wekelijkse Kamerdebat, waarin dat natuurlijk allemaal terugkwam.

Mevrouw **Mutluer**:

En hoe deed u dat dan politiek? Hoe legde u die weging uit?

De heer **Rutte**:

Nou, ik denk dat in de Kamer veel ...

Mevrouw **Mutluer**:

Impliciet of expliciet?

De heer **Rutte**:

Expliciet. In de Kamer was daar heel veel aandacht voor, en terecht. En dat was eigenlijk spiegelbeeldig vergelijkbaar met wat we ook in het kabinet bespraken. Er was dan namelijk eerst de verzuchting: het is weer nodig om maatregelen te nemen. Dit doet zich natuurlijk ook voor als je maatregelen kunt afschalen – wat laat je voorgaan? – maar laten we inderdaad de moeilijkere situatie bespreken, waarin er oplopende, zwaardere maatregelen moesten worden genomen.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar dit gaat over bespreken. Ik heb het gewoon over de vraag hoe de politiek uiteindelijk kan controleren hoe u vanuit het kabinet politiek die weging heeft gemaakt.

De heer **Rutte**:

Daar gingen de Kamerdebatten eigenlijk voor 70% over. De vragen die mij dus steeds gesteld werden in die Kamerdebatten – dat is volstrekt logisch en zo moest het ook – waren dus de volgende. Eén was natuurlijk: is het nodig dat je zwaardere maatregelen neemt? Twee: zijn er alternatieven? Dan liet ik zien welke weging we hadden gemaakt, waarbij we inderdaad probeerden sport voor jongeren, scholen en avondklokken zo ver mogelijk weg te duwen. Je kiest dus eerst voor andere dingen, waarbij je ook weer probeert om een weging te maken tussen economie, cultuur et cetera. We hebben er aan het begin heel snel voor gekozen om niet naar een volledige lockdown te gaan, zoals in Frankrijk of Duitsland, waarbij je je eigen huis niet uit mag. Dat is ook nooit nodig geweest gelukkig.

Mevrouw **Mutluer**:

Nou, ik probeer gewoon het proces te snappen.

De heer **Rutte**:

Ja, maar dat is het proces. Het proces in de Kamer is dat wij die besluiten nemen, dat Kamerleden mij daarover bevragen en dat ik dat dan uitleg. Dat ziet u, denk ik, ook terug in die Kamerdebatten. Die gingen, voor zover het mijn stuk was, vooral daarover. Bij Hugo de Jonge en Tamara Van Ark gingen ze natuurlijk heel specifiek over allerlei vraagstukken rondom de gezondheidszorg, maar bij mij ging het bijna altijd hierover. Daar bereidde ik me ook uitvoerig op voor, omdat ik dat ook de logische discussie vond. En die voorbereiding was niet zo moeilijk, omdat we diezelfde buitengewoon ingewikkelde weging natuurlijk ook in het kabinet hadden gemaakt, en de Kamer logischerwijs ook heel vaak diezelfde vragen had, omdat iedereen natuurlijk worstelde met de gevolgen.

Mevrouw **Mutluer**:

Op mijn vraag of de grondrechtenafweging expliciet werd gemaakt, zei u ja. We hebben hier ook mevrouw Ollongren gehad. Tijdens haar verhoor gingen we in op de noodverordeningen die van toepassing waren tot december 2020. Daar was toen – dat gaf zij ook aan – de grondrechtenafweging niet expliciet in meegenomen.

De heer **Rutte**:

Nee. Dat is later natuurlijk veel beter geworden, met ...

Mevrouw **Mutluer**:

Ja. Mijn vraag is ...

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Als dat niet expliciet is opgenomen in de noodverordeningen, in hoeverre is het dan expliciet gemaakt en kon de Kamer dus ook, zoals u net zei, die grondrechtenafweging goed controleren? Daartussen zie ik dan namelijk een discrepantie.

De heer **Rutte**:

Ja, nogmaals, zoals ik aan het begin al zei, deden we dat niet door letterlijk

elk grondrecht op te schrijven met daarbij waarom we het wel of niet deden, maar wel door ...

Mevrouw **Mutluer**:

Waarom niet?

De heer **Rutte**:

Ja, wij hebben er voor gekozen om dat niet te doen, omdat dat een weinig politiek proces is. Wij hebben gekozen voor het politieke proces, wat mij ook dienstiger lijkt. Dan vraag je namelijk: wat is, vanuit de grondrechtendiscussie, proportioneel, hoe zit het met de subsidiariteit en hoe zit het met de wettelijke borging? Dat zijn natuurlijk belangrijke aspecten bij de grondrechtenweging en die zaten natuurlijk permanent in alle discussies. Die zaten in de eerste Torentjesspeech, waarin stond waarom wij kozen voor het niet op slot zetten van de hele samenleving maar accepteerden dat er mensen ziek zouden worden. Dat ging tot en met alle noodverordeningen, totdat de tijdelijke wet corona van kracht werd in december, en daarmee natuurlijk die grondrechtenafweging ook in de wet zelf explicieter aan de orde kwam.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar betekent dat dat de grondrechtenafweging aanvankelijk voornamelijk impliciet is gemaakt en niet expliciet?

De heer **Rutte**:

Nee, maar ik probeer uit te leggen dat die afweging zo bovenliggend is aan alles, zonder dat je heel precies zegt: gezondheidszorg versus "je mag iemands huis niet binnentreden". Het is de kern van het politieke proces. Er is een ongekende crisis, waarbij je vergaand ingrijpt in het leven van mensen. Ik probeerde dat zonet even vanuit mijn politieke overtuiging te schetsen, maar ik denk dat dit vanuit elke politieke overtuiging leidt tot dilemma's waar je nooit voor wilt komen te staan. En waarom? Precies om deze reden. Je wilt niet op zo'n manier ingrijpen in het leven van mensen. Dat is niet omdat je dan heel letterlijk de grondrechten langsloopt, maar omdat je in de politiek zit om ervoor te zorgen dat je de vrijheid van mensen om hun leven naar eigen inzicht te leven, zo veel mogelijk beschermt. Zolang ze zich aan de wet houden, moeten mensen kunnen doen wat ze willen. Dat kon nu niet, en dat gaat heel ver. Dat zijn de grondrechten in het hart van besluiten.

Mevrouw **Mutluer**:

Over grondrechtenafwegingen gesproken: u heeft de avondklok een aantal keer genoemd. Om die even goed in de tijdlijn te zetten: die ging voor het eerst in op 23 januari 2021. De avondklok geldt dan terwijl andere versoepelingen langzaam worden doorgevoerd. Zo gaat op 10 februari de detailhandel alweer gedeeltelijk open, terwijl het hoger onderwijs pas op 26 april voor één dag per week open mag. Heeft u voorafgaand aan dat besluit in het kabinet dan de verschillende grondrechten expliciet meegewogen die hierbij in het geding waren?

De heer **Rutte**:

Ja, dat hoorde je ook terug in de verhoren hier als het over de avondklok ging. Ik herkende dat ook heel erg bij Grapperhaus, bij Ollongren en bij anderen. Ja, dat is zo'n heftige maatregel, al is het maar vanwege de historie van de avondklok in dit land in een hele zwarte periode, dat iederéén natuurlijk denkt: kun je dit doen? Vervolgens stel je met elkaar vast: er is een groot risico dat de zorg overbelast raakt en dit leidt tot 8% à 13% minder risico op overbelasting. Uiteindelijk hebben we de afweging gemaakt. Dan heb je dus, opnieuw, langs de grondrechtenlijn gekeken naar: is het proportioneel en hebben we andere mogelijkheden? We hadden geen andere mogelijkheden meer. Uw tweede vraag ...

Mevrouw **Mutluer**:

Nee, ik heb maar één vraag gesteld.

De heer **Rutte**:

U stelde een vraag over het loslaten van de maatregelen. U schetste het hoger onderwijs.

Mevrouw **Mutluer**:

Nee, mijn vraag is heel sec, voordat we gaan uitweiden. Mijn vraag is: heeft u ...

De heer **Rutte**:

Nee, nee, ik dacht dat u ...

Mevrouw **Mutluer**:

... voorafgaand aan dat besluit in het kabinet de verschillende grondrechten expliciet tegen elkaar afgewogen, want we hebben ...

De heer **Rutte**:

Ja, maar ook weer niet het lijstje van: mogen we een huis niet betreden versus de gezondheidszorg. Opnieuw in het hart van het politieke proces. Je grijpt vergaand in in het leven van mensen. De politiek heeft de vrijheid van mensen en de vrijheid om het leven naar eigen inzicht in te richten te beschermen. Daarom zijn de belangrijkste taken van de politiek naar mijn overtuiging ook veiligheid en een goede economie en bescherming van kwetsbaren. Dat moesten wij hier met voeten treden. Wij zeiden tegen mensen: je mag de deur niet uit.

Mevrouw **Mutluer**:

Ja, dat weten we. Mevrouw ...

De heer **Rutte**:

Nou, ik kan u verzekeren ...

Mevrouw **Mutluer**:

... Ollongren heeft in haar verhoor aangegeven – dat hebben we ook tegen haar aangehouden – dat ze meerdere malen heeft aangegeven dat dit een enorme inbreuk zou zijn op de grondrechten. Uiteindelijk is daar een spoedadviesaanvraag over geweest. We weten hoe dat is gegaan, via de heer Grapperhaus. We weten ook de uitkomsten ervan: het OMT-advies naar aanleiding van een aantal internationale onderzoeken. Daar kwam een percentage uit. Maar in hoeverre speelde de grondrechtenafweging een rol in dat besluit, zeker als de hoeder van de Grondwet, in dit geval minister Ollongren, aangeeft "dit is een enorme inbreuk op die rechten"? Hoe weeg je dat?

De heer **Rutte**:

Precies zoals ze zei, namelijk ... Op dat moment hadden we te maken met hoogoplopende aantallen besmettingen en daarmee het risico op een overbelasting van de zorg. Wij hadden ons voorgenomen dat dat niet mocht gebeuren, juist ook vanuit het recht op gezondheidszorg. Er waren geen andere opties meer ...

Mevrouw **Mutluer**:

Was het dan gewoon een politieke keuze?

De heer **Rutte**:

Er was geen keuze meer, vonden wij. De politieke keuze was geweest om

het beleid los te laten. Hadden wij dit niet gedaan, dan liepen wij het risico dat wij de hele strategie hadden moeten loslaten en hadden moeten zeggen: wij accepteren dat er mensen in het ziekenhuis komen die niet geholpen kunnen worden. Dat wilden wij niet. De keuze die wij gemaakt hebben vanaf maart 2020 tot het eind van de crisis was: code zwart voorkomen. We zaten toen in een situatie met hoogoplopende aantallen besmettingen, waardoor we op een punt zouden komen dat de ziekenhuizen het niet meer aankonden. Er waren geen andere opties meer. Het onderwijs was ook al dicht ...

Mevrouw **Mutluer**:

Vond u. U vond dat er geen andere opties waren en dat dit onvermijdelijk was.

De heer **Rutte**:

Nu ja, goed ...

Mevrouw **Mutluer**:

Mijn collega gaf net aan dat er een aantal alternatieven lagen die u ook in overweging ...

De heer **Rutte**:

Nee, dat was in december 2021 ten opzichte van de scholensluiting, maar niet bij de avondklok. Bij de avondklok was zo'n beetje alles al gebeurd.

Mevrouw **Mutluer**:

Geen thuiswerkplicht.

De heer **Rutte**:

Nee, maar goed, ik denk dat qua thuiswerken er bijna niemand meer was die nog in zijn auto stapte; er reden nauwelijks nog auto's op de weg. Dat had dus heel weinig opgeleverd. De avondklok zou volgens de modellering 8% tot 13% bijdragen. Het was een laatste strohalm die wij hadden. Dan maak je een grondrechtenafweging. Dan zeg je: in de grondrechtenafweging is dit een verschrikkelijke maatregel, maar het alternatief is dat je accepteert dat de zorg het niet meer aankan. Dat gaat dus terug naar die basale keus. Ik hoor u steeds zeggen "die basale keus laten we even; kijk eens wat voor effect al die maatregelen hadden". Ik denk dat het voor de balans goed zou zijn toch nog eens wat fundamenteeler naar die basale keus te kijken.

Mevrouw **Mutluer**:

Volgens mij gaat het niet om ons, maar gaat het om u.

De heer **Rutte**:

Nou, ik denk ook om u, want u wilt met een advies komen wat voor de toekomst ...

Mevrouw **Mutluer**:

Dat oordeel zullen wij volgend jaar vellen; tenminste, openbaar maken. Maar even terug. Wij willen snappen hoe die grondrechtenafweging is gemaakt.

De heer **Rutte**:

Ik heb u dat geschetst.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat heeft u geschetst. Mijn vraag was: is dat expliciet gemaakt of impliciet gemaakt? U zegt: het is expliciet gemaakt.

De heer **Rutte**:

Het was expliciet, zeer. Want iedereen was er natuurlijk alleen maar over bezig.

Mevrouw **Mutluer**:

Wij kunnen dat niet zien. Daarom wees ik op de noodverordeningen, waarin het ook niet zo stond.

De heer **Rutte**:

U hebt toch ook de ministerraadnotulen, dacht ik, en de MCC-notulen. Die heb ik nu niet allemaal kunnen raadplegen, maar het zou mij verbazen ... Dit is zo'n heftige discussie geweest, dat is echt wel meer geweest dan alleen een telefoontje.

Mevrouw **Mutluer**:

Een discussie is een, maar een grondrechtentoets maken en meenemen in de grondrechtenafweging, een goede grondrechtenafweging maken ...

De heer **Rutte**:

Maar nog een keer: als de gezondheidszorg in crisis is, als bij oplopende besmettingen mensen bij het ziekenhuis worden afgewezen en je op een punt zit dat dit dreigt en je eigenlijk alle andere maatregelen al hebt

genomen – er rijdt geen auto meer op de weg omdat iedereen al thuiswerkt, de scholen zijn al dicht, alles is al gebeurd – dan is er nog maar één instrument over: die avondklok. Het niet doen van die avondklok, was onze afweging, zou hebben geleid tot het overbelast raken van de zorg. Dan raakt dat toch aan een heel belangrijk grondrecht? Dat zat in het hart van het beleid dat we vanaf het begin hadden gekozen, in maart 2020: "Dat willen we voorkomen. Daarvoor gaan we niet de hele samenleving op slot zetten, we accepteren dat mensen ziek worden, we accepteren ook dat mensen overlijden, maar wat we niet accepteren, is dat je bij het ziekenhuis komt en je er niet terechtkunt." Dat is toch een grondrechtenweging in haar zuiverste vorm? Ik zou niet weten wat we nog meer hadden kunnen doen.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat is mij helder geworden; dan laat ik hierbij. Helder.

De heer **Rutte**:

Heel goed, ja.

De **voorzitter**:

Collega Huidekooper, heeft u nog aanvullingen?

De heer **Huidekooper**:

Niet op dit onderwerp.

De **voorzitter**:

Dan kunt u door naar het laatste onderwerp voor de schorsing.

De heer **Huidekooper**:

Ja. Dank, voorzitter. Het laatste onderwerp voor de schorsing gaat over tegenspraak en reflectie binnen kabinetskringen. Op basis van de verhoren en ons onderzoek tot nu toe zien wij een aantal patronen die, zo blijkt uit de literatuur, een goede crisisbeheersing in de weg kunnen staan, zoals veel informeel overleg in een kleine groep, maar ook het vasthouden aan een eenmaal ingezette koers. Dat zijn bekende valkuilen bij het besturen in een crisis. Gezien de omvang van deze crisis willen we met u bespreken hoe u hiermee om bent gegaan, te beginnen met informeel overleg in een kleine groep en het blijven vasthouden aan een eenmaal ingezette koers. Hoe had u daar oog voor tijdens de pandemie?

De heer **Rutte**:

Nu ja, wat ik zei, dat is natuurlijk allemaal parlementair afgewogen. Hoe erg deze crisis ook was, in de kern was het probleem natuurlijk overzichtelijk, namelijk: besmetting leidt tot meer druk op de gezondheidszorg, het aantal besmettingen gaat alleen terug als mensen minder contact hebben, dus moet je aantal contactmomenten zien te verminderen op een manier dat het voor de samenleving nog enigszins dragelijk is. Uiteindelijk kom je bij maatregelen die bijna niet meer dragelijk zijn. Dat is niet fundamenteel opnieuw gewogen, maar dat heb ik ook nergens in Europa gezien. Alle Europese landen hebben aan deze strategie vastgehouden. Ik zeg u wel, als ik het opnieuw zou doen, zou ik, naar de toekomst kijkend, vaker momenten inbouwen waarop je met de benen op tafel alles op de proefstand zet. Ik weet niet of dat tot andere conclusies zou hebben geleid. Ik vermoed van niet, maar het zou kunnen, of misschien op onderdelen. Dat is bij zo'n ...

De heer **Huidekooper**:

Ik onderbreek u even.

De heer **Rutte**:

... langdurige crisis verstandig.

De heer **Huidekooper**:

U heeft dat punt een aantal keren genoemd. Dat is belangrijk, dus dank daarvoor. Mijn vraag ging alleen over hoe u daar oog voor hield. Dus even voor dat vooruitkijken, het gaat even om ...

De heer **Rutte**:

Dat was eigenlijk permanent.

De heer **Huidekooper**:

... het reconstrueren. Hoe hield u daar oog voor?

De heer **Rutte**:

U had mij er vorige keer al pijnlijk op gewezen dat mijn agenda niet overvol was – dank daarvoor – maar dat betekende ook dat er voor mij meer gelegenheid was om ... Of "meer"? Alle bewindslieden zullen dat hebben gedaan, maar in ik in ieder geval ook. Er was gelegenheid om permanent na te denken van: waar zitten we in, wat zijn alternatieven en wat kun je doen?

De heer **Huidekooper**:

Maar kunt u concrete acties noemen die eraan hebben bijgedragen dat blikvernaauwing is voorkomen? De pandemie duurt lang. Gedurende die pandemie wordt er lange tijd in crisismodus gewerkt met een klein groepje sleutelspelers. Hoe voorkwam u actief blikvernaauwing?

De heer **Rutte**:

Nou, wat ik net zeg, op dat ene punt zou ik dat nog explicieter voorkomen. Ik denk overigens niet dat er blikvernaauwing is geweest, want we hebben steeds in een heel breed samengesteld overleg geanalyseerd en vervolgens zijn we ook heel breed, met alle adviseurs aan tafel, op dinsdagen tot besluitvorming gekomen. We hebben tegen het parlement, dat op een gegeven moment bijvoorbeeld mondkapjes afdwong en zei "mensen moeten mondkapjes gaan dragen", gezegd, hoewel wij tegen mondkapjes waren: oké, als de Kamermeerderheid dat wil, dan doen wij dat. In maart 2020 hebben we gezegd: als de samenleving met haar voeten stemt en de scholen dichtdoet – wij waren ertegen op dat moment – dan gaan de scholen dicht.

De heer **Huidekooper**:

Die voorbeelden ...

De heer **Rutte**:

Zo probeerde je dus iedere keer de maatschappelijke reflectie op wat je aan het doen bent, of dat nou de Kamer is of de samenleving, weer in het beleid te verankeren. Daarmee voorkom je volgens mij het beste groepsdenken of tunneldenken. En daarnaast: heel veel op pad zijn in de samenleving.

De heer **Huidekooper**:

Ja, u noemt nu ook de rol van parlement en externe adviseurs. Het gaat mij ook om het voorkomen van dit soort tunneldenken binnen het kabinet zelf.

De heer **Rutte**:

Dat is wat ik eerder vandaag zei. Daar zag ik voor mezelf meer een rol in. Ik zei iets flauws over meer tijd in de agenda, maar ik vond het ook mijn taak om, juist waar Hugo de Jonge en anderen het heel druk hadden en overigens ook nog steeds allemaal tijd vonden om hun bezoeken af te leggen, want dat deden ze ook ... Maar goed, ik had daar misschien nog meer gelegenheid voor en ik deed dat veel. Dus je bent op pad, en dat ging van politie tot en met zorg, tot en met scholen.

De heer **Huidekooper**:

Groepsdenken en te weinig ruimte voor tegenspraak zijn bekende valkuilen in de crisisbestrijding.

De heer **Rutte**:

Ja, zeker.

De heer **Huidekooper**:

In het eerste verhoor verklaarde u dat er volgens u voldoende ruimte voor tegenspraak was in het kabinet, omdat ministers eigenwijze mensen zijn en er behoorlijke ruzies tussen bewindspersonen plaatsvonden. Ziet u het vóórkomen van ruzies als bewijs dat er geen tunneldenken of groepsdenken was?

De heer **Rutte**:

Nee hoor, maar het laat zien dat het niet allemaal koekoek één zang was. Dat was meer mijn punt, dat er wel degelijk felle discussies waren. Dat moet ook, overigens met behoud van de goede relaties. Ik vind dat prima, ik ben erg voor hard op de inhoud. Zolang je zacht op de relatie blijft, vind ik dat geen probleem, en zolang je elkaar niet naar het leven gaat staan, ook in persoonlijke zin. Dat gebeurde gelukkig niet; de verhoudingen bleven allemaal goed. Door het Catshuis hadden we natuurlijk ook de gelegenheid om te praten met onze adviseurs die keken naar de maatschappelijke impact. Zeker in het begin hadden we ook heel veel baat bij adviseurs als Ernst Kuipers en Diederik Gommers, en naarmate de crisis vorderde overigens ook; die bleven sterk aanwezig. Maar dat was allemaal input in het overleg. Daarnaast – precies om te voorkomen dat dat groepsdenken uit de literatuur ontstaat en die tunnelvisie – moet je de deur uit, naar de mensen toe en kijken: wat speelt er allemaal? Maar dat deed ik.

De heer **Huidekooper**:

Je zou ook kunnen zeggen: graaf je je niet verder in op het moment dat er stevige ruzies plaatsvinden waarin de standpunten met meer kracht worden overgebracht? Merkte u dat?

De heer **Rutte**:

Nee, dan zou je ook niet tot unanimitéit in besluitvorming zijn gekomen. Wat ik heel bijzonder vond om terug te horen van de verschillende collega's die hier zaten en wat me heel dierbaar is, is dat dat ze zeiden: het was af en toe botsen, maar uiteindelijk kon je met elkaar de besluiten dragen. Ik denk dat

dat kon omdat we met elkaar dat ene element in de gaten hielden van: "Hard op de inhoud? Geen probleem. Je mag ook best eens ruzie maken; daar is niks op tegen. Dan slaat u eens een keer met een deur. Zolang je elkaar niet gaat haten en je elkaar daarna weer even opzoekt – joh, sorry, een kop koffie, het zit me gewoon heel hoog en ik zie erg op tegen dit besluit; oké, laten we het er nog een keer over hebben – is dat allemaal niet erg." Dus felle discussies mag, maar je houdt de relaties goed. Juist door in het Catshuis alle tijd te nemen om met elkaar te analyseren "wat is er aan de hand?", denk ik dat het gelukt is om steeds tot besluiten te komen die iedereen kon meemaken.

De heer **Huidekooper**:

Verschillende verhoorden hebben hier verklaard dat zij wel de ruimte ervoeren om hun eigen inbreng in te brengen in de besluitvorming. Tegelijkertijd is ook iedere keer vastgesteld dat dat niet altijd tot een ander beleid of een andere strategie leidde. Mijn vraag aan u zou zijn: is dat dan onvermijdelijk, vanwege de druk die de crisis met zich meebracht, of werd er niet voldoende geluisterd naar andere ideeën of kritische tegenstemmen?

De heer **Rutte**:

Daar zitten twee lagen in. Eén laag is het gegeven van het karakter van deze crisis, die in de kern, hoe vreselijk het ook was, een overzichtelijke afweging meebracht, namelijk: als je ervoor kiest dat mensen altijd plek in het ziekenhuis hebben, moet je ervoor zorgen dat de besmettingen niet zo oplopen dat de ziekenhuizen overbelast raken. Hoe doe je dat? Minder contactmomenten. Dat zijn maatregelen. Vervolgens is er een tweede laag: dat je praat over de maatregelen. Want zolang je nog niet in de zwaarste maatregelen komt, kun je nog afwegingen maken, ook bij openingen. We hebben hele lange discussies gehad over: wat doen we met cultuur en bibliotheken versus bedrijven? Ik herinner me februari 2021, Catshuissessies waarin we dat analyserend met elkaar bespraken, waarbij de economische hoek zei "de winkels moeten meer open" en de mensen die zich met de cultuursector bezighielden weer dat zeiden. We hadden het vraagstuk van de sport voor jongeren, wat we altijd hoog hadden gezet. We hadden het al mogelijk gemaakt om de lagere scholen open te doen, nog voor het afschaffen van de avondklok. Dat was een verandering in het beleid, want we hadden eerst gezegd: de avondklok gaat er als eerste weer af. Dat hebben we niet gedaan. In een nieuwe weging hebben we gezegd: die scholen wegen toch zwaarder.

Dat is precies wat je dan met elkaar doet. Dat komt tot stand op basis van Catshuis, analyseren, praten, proberen met elkaar te kijken "hoe zien we het?", je slaapt er een paar nachten over en dan kom je tot besluitvorming. Ik denk dat dat ook de manier is, want ja, er was geen handboek covid; je moest het met elkaar uitvinden. Maar in de kern, op dat eerste niveau, was er niet heel veel te kiezen, namelijk: oplopende besmettingen is maatregelen. Op het tweede niveau, zolang je nog niet in de zwaarste maatregelen zit – of bij opening: welke maatregelen om te laten vervallen gaan voor? – heb je wel heel veel ruimte. Dat bespraken we heel uitvoerig.

De heer **Huidekooper**:

U noemt de discussie. Alleen, de kern van de vraag ... Dat wordt ook bevestigd door meerdere verhoorden die we hier hebben gehad. Die gaven aan: we hadden de ruimte om onze eigen inbreng in de besluitvorming in te brengen. Alleen, de kern van de vraag is: werd er ook echt goed naar geluisterd? Wij zien vervolgens dat dat niet altijd tot andere besluiten leidt. Sterker nog, meestal niet. Wij zien ook – daar ga ik het zo meteen met u over hebben – dat er berichten zijn gestuurd om collega's in uw kabinet die kritiek hebben weg te zetten. De vraag is: was iedereen ook ontvankelijk? Hoe stond het met het luisteren, werd er ook echt goed geluisterd naar ...

De heer **Rutte**:

Ja, dat vind ik wel. Dat vind ik wel. Ik vind februari '21 een voorbeeld, maar dat gold natuurlijk ook voor de discussie in maart 2020 over de scholen wel of niet dicht, de eerste Catshuissessie. Dat gold voor de discussie die we uitvoerig hebben gehad in augustus/september 2020 over de regionale aanpak. Je weegt het met elkaar en niet iedereen krijgt altijd zijn zin. Neem nou alleen al dat de avondklok niet als eerste eraf ging, maar dat eerst de scholen opengingen. Dat is toch ook weer een voorbeeld dat je, door het met elkaar te bespreken, probeert er zo goed mogelijk uit te komen. Ja, dus dat eigenlijk, punt.

De heer **Huidekooper**:

De reden dat ik hierop doorvraag is dat we ook berichtenverkeer hebben ingezien van minister Grapperhaus en De Jonge. Die sturen elkaar berichten over critici van hun gewenste beleid waarin ze die critici ook wegzetten. Wist u daarvan?

De heer **Rutte**:

Ja, ik vond het nogal wat dat jullie dat allemaal aan mij voorlegden, maar

goed, dat is verder niet aan mij. Ik weet namelijk niet wat dat nou toevoegt. Ik vind dat in zo'n crisis het onvermijdelijk is dat je af en toe stoom afblaast. Dat is onvermijdelijk. Als dat dan bij een parlementaire enquête terechtkomt, zullen ze de volgende keer elkaar niets sturen, dan zullen ze dat tegen elkaar zeggen. Dat zegt mij helemaal niets. Mensen werken onder zeer hoge ...

De heer **Huidekooper**:

Mijn vraag is niet uw mening, mijn vraag is: wist u hiervan?

De heer **Rutte**:

Ja, ik was er best een beetje geïrriteerd over vorige week. Mensen werken onder zeer hoge druk, dag en nacht. Het was een crisis die uiteindelijk twee jaar duurde, et cetera, et cetera. Zij hebben met elkaar een beetje bonhomie, dat ze elkaar die tekstjes sturen. Ik doe dat niet. Dat maakt allemaal niet uit, iedereen heeft zijn eigen stijl. Dat is hun stijl, daar is helemaal niks verkeerd mee. Het zijn zeer respectvolle bestuurders die een enorme staat van dienst hebben en af en toe even stoom afblazen. Een volgende keer zal niemand dat meer doen met een appje, want dat komt dan op tafel, blijkt, en wordt ook allemaal voorgelezen, en daar is de hele samenleving dan een paar dagen mee bezig. Ik vind dat helemaal niets zeggen. Het is natuurlijk niet fraai, dat weet ik ook wel. Ik pleit er ook niet voor, maar het hoort bij het leven. Ik denk dat iedereen die nu naar dit verhoor kijkt, dat herkent van kantoor, van bedrijven, dat je af en toe van je afschreeuwt of een appje stuurt, van "wat heeft die en die nou geflikt!", maar dat is helemaal niet per se kwaad bedoeld.

De heer **Huidekooper**:

Ik begrijp uw behoefte om hierbij de context te schetsen. Die ruimte heb ik u ook gegeven.

De heer **Rutte**:

Dat stel ik ook op prijs; dank.

De heer **Huidekooper**:

Mijn vraag was: wist u hiervan?

De heer **Rutte**:

Nee. Nee. Ik weet dat zij met elkaar een beetje die stevige stijl hadden. Ik heb die appjes niet gezien. Ik hoorde later, in de voorbereiding op deze

verhoren, natuurlijk wel dat die rondgingen. Ja, dat heb ik gehoord, maar dat was in de voorbereiding op de enquête.

De heer **Huidekooper**:

Heeft u weleens moeten normeren op tegenspraak, op het gedrag van andere bewindspersonen gedurende de pandemie?

De heer **Rutte**:

Nee, omdat ... Kijk, Hugo de Jonge en Ferd Grapperhaus zijn stevige bestuurders. Je moet goed in je schoenen staan om hen op andere gedachten te brengen. Maar we hebben hier wel te maken met de eredivisie, we zitten niet in het amateurvoetbal. Dat kabinet is samengesteld ... U heeft ze hier gehad: Carola Schouten, Kajsa Ollongren, Arie Slob en alle anderen. Die laten zich echt niet terugblazen omdat Ferd Grapperhaus of Hugo de Jonge zegt "ik ben het niet met je eens" of "wegwezen". Dit zijn allemaal stevige bestuurders en we zijn niet aan het knikkeren. Ik had nooit de zorg dat mensen dachten "o, Ferd wil dit niet, dus ik hou mijn mond maar dicht". Alles kwam op tafel, ook in het Catshuis. Mensen staan voor hun sectoren – cultuur, onderwijs en bedrijven – en dat is logisch, maar ze staan ook voor het collectief. Dat vond ik heel mooi om te zien, dat je uiteindelijk, na alles te hebben besproken, zegt: hoewel ik verantwoordelijk ben voor het onderwijs, snap ik dat dit nu nodig is, al vind ik het verschrikkelijk.

De heer **Huidekooper**:

U zegt dus eigenlijk: er was ruimte voor tegenspraak. Dat heeft u toegelicht. Tegelijkertijd werden dit soort berichten soms tijdens een vergadering ...

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Huidekooper**:

... over collega's verstuurd. Is uw stelling dat er ruimte was voor tegenspraak ... U vindt dat geen schone schijn, nu u weet dat dit onder de motorkap gebeurde?

De heer **Rutte**:

Nee, dat heeft er ook mee te maken hoe mensen met elkaar ... Je hebt toch in elk team dat sommige mensen met elkaar ... Ik bedoel, ik zie het bij elke vergadering, bij de NAVO ook. Daar mag je die dingen meestal niet bij je hebben, dus dan kan het niet; alles ligt in boxen om te voorkomen dat de

Russen afluisteren. Je hebt toch heel veel vergaderingen dat sommige mensen met elkaar zo'n cultuurtje hebben dat ze even een grapje maken? Dat is een manier van stoom afblazen. Het is niet fraai. Ik verdedig het niet. Dat hebben ze zelf ook niet gedaan; je zag ze er ook allebei ontzettend van balen. Maar het zegt helemaal niks, is mijn overtuiging.

De heer **Huidekooper**:

Oké, dan heeft u dat vanuit uw perspectief helder geschetst en heb ik daar geen vragen meer over.

De **voorzitter**:

Ik heb zelf ook geen aanvullingen meer. Collega Mutluer, heeft u nog aanvullingen?

Mevrouw **Mutluer**:

U heeft aangegeven dat u geïrriteerd was dat die berichten naar buiten werden gebracht ...

De heer **Rutte**:

Ik stel het op prijs dat ik dat hier kon zeggen, dus ik ben dat ook kwijt, nu.

Mevrouw **Mutluer**:

Uiteraard staat dat u vrij. Begrijpt u dat we dat hebben gedaan om de vraag te stellen in hoeverre men openstond, vanuit de ministers die de corona-aanpak aan het bestieren waren ...

De heer **Rutte**:

Nee.

Mevrouw **Mutluer**:

... in hoeverre ze openstonden voor tegenspraak, omdat het hier over bewindslieden ging, die over de Grondwet gaan, die in dit geval ook over het onderwijs gaan, allemaal domeinen die geraakt werden. Begrijpt u dat?

De heer **Rutte**:

Nee, totaal niet, want het zegt helemaal niets. U heeft zelf gezien, in de verhoren met alle andere bewindslieden, dat iedereen alles kon zeggen en dat ook zo voelde. Daarmee zouden we ook de indruk wekken dat die andere bewindslieden dan blijkbaar niet in staat zijn om hun eigen punt te verdedigen. Het was een sterk team met sterke bewindslieden. En ja,

inderdaad, De Jonge en Grapperhaus zijn stevige bestuurders, die ook met elkaar botsten en ook met mij botsten, en af en toe ook even een beetje stoom afbliezen in zo'n appje, wat ik allemaal niet goedkeur, maar wat helemaal niks zegt. Want daarmee zouden we dan ook de andere bewindslieden desavoueren, alsof ze zich niet ... Alsof ze dan om die reden zouden denken: dan houden we onze mond maar. Dat is niet zo; dat heeft u ook zelf kunnen vaststellen. Daarmee voegden die appjes niks toe, anders dan dat dat in de samenleving ... Maar goed, dan ga ik het nog een keer zeggen, en ik was juist blij dat ik het al gezegd kon hebben. Dus ik, ik ... I said what I wanted to say.

Mevrouw **Mutluer**:

We hebben natuurlijk ook een appbericht voorgehouden aan mevrouw Schouten, tussen haar en meneer Slob, waarin hij aangaf dat hij naar aanleiding van een tv-optreden, wat hij had afgestemd met de NCTV, verrot was gescholden. Vandaar ook de vraag. U zei: ik heb de appjes niet gezien.

De heer **Rutte**:

Toen niet, nee. Nu wel, dankzij u.

Mevrouw **Mutluer**:

Toen niet. Maar werden dit soort kwalificaties wel gedaan in het Torentjesoverleg, waar u wel bij aanwezig was, en heeft u dat toen gecorrigeerd of genormeerd?

De heer **Rutte**:

Nee, zo ging het niet. Dat is in het Torentje zo niet besproken. En nog eens een keer: ook Arie Slob zegt dat, maar je ziet toch ook aan Arie Slob dat die ... Dat is een van de meest ervaren Nederlandse politici; die heeft een grote politieke partij ... Nou, geen grote, maar wel een politieke partij geleid, die ook nog twee kabinetten bestuursverantwoordelijkheid heeft gedragen onder zware omstandigheden. Die laat zich echt niet wegblazen door Ferd Grapperhaus. Dat is ook hoe je een kabinet probeert samen te stellen. Maar ja, iedereen is wie hij is. Nogmaals, ik keur het niet goed, maar ik vond dat die appjes niks toevoegden.

Mevrouw **Mutluer**:

Dan laat ik het daarbij.

De **voorzitter**:

Dan ook, tot slot, vanuit mij, voordat we richting de pauze gaan: op het moment dat wij als commissie berichtenverkeer ontvangen, vinden wij ook gewoon dat daar hoor en wederhoor op moet plaatsvinden. Uiteindelijk hebben we het hiermee ook besproken en ook uw perspectief gehoord.

We gaan pauzeren, want we zijn al een tijd onderweg in dit openbaar verhoor. Ik verzoek de bode om de getuige en zijn bijstandsverlener naar buiten te leiden.

De heer **Rutte**:

Tot zo.

(De heer Rutte wordt door de bode naar buiten geleid.)

De **voorzitter**:

Ik schors de vergadering voor 15 minuten.

De vergadering wordt van 11.40 uur tot 11.56 uur geschorst.

De **voorzitter**:

Ik heropen de vergadering. Aan de orde is een openbaar verhoor door de parlementaire enquêtecommissie Corona. Ik verzoek de griffier om de getuige en zijn bijstandsverlener naar binnen te leiden.

(De heer Rutte wordt binnengeleid door de griffier.)

De **voorzitter**:

We vervolgen het openbaar verhoor, dit tweede coronaverhoor met u, meneer Rutte. Voor het volgende onderwerp geef ik graag het woord aan collega Mutluer.

Mevrouw **Mutluer**:

Meneer Rutte, ik zou het graag met u willen hebben over de rol van de Tweede Kamer tijdens de coronaperiode, ook over uw optreden in de Kamer en de steun voor het kabinetsbeleid. Ik wil graag beginnen met uw aanwezigheid in de Kamer, want tijdens de pandemie zien we dat u veel meer debatten voert dan ervoor. Hoe heeft u die coronadebatten ervaren?

De heer **Rutte**:

Over het algemeen als prettig, noodzakelijk en logisch. Het is zo'n grote crisis; dat doe je samen. De Tweede Kamer is natuurlijk ... We staan op ooghoogte als wetgevers, maar als controleur van de regering staan ze boven ons. "Ze", de Tweede Kamer dus, staat boven de regering. Daar veel tijd voor nemen is dus cruciaal.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat heeft u ook gedaan over het algemeen, zei u. Vond u dat prettig?

De heer **Rutte**:

Ik heb eigenlijk geen voorbeeld dat ik het ... Nou ja, "prettig". We waren het niet altijd met elkaar eens, dus dan was het misschien minder prettig, maar dat hoort zo. Neem bijvoorbeeld de mondkapjes. Mijn eigen partij was daar toen, onder aanvoering van Klaas Dijkhoff, vrij fel op. Daar was ik het dan niet mee eens, maar dat hoort erbij. Als die opvatting dan gedragen werd door een Kamermeerderheid, vond ik het ook belangrijk dat we die snel omzetten in beleid. Ik denk dat er op één punt ... Nogmaals, het lastige is dat ik wat later in de verhoren voor de tweede keer terugkom en veel heb gehoord, ook van Kamerleden. Zou het weer gebeuren, dan zou ik één ding echt anders doen. Ik zou veel eerder, misschien niet helemaal aan het begin, maar als zo'n crisis langer duurt dan een paar maanden, misschien toch hebben gezocht naar een overlegvorm met de Kamer. Dan hadden we kunnen zeggen: kun je, zonder dat de maatregelen vertraging oplopen, met elkaar meer tijd aan de Kamer geven om alle stukken te lezen? Een brief was namelijk vaak 100 bladzijden. Dan is één nacht natuurlijk te kort. Het jammere is eigenlijk dat we dat niet hebben gedaan, maar er natuurlijk wel middelen waren om dat te doen. Paradoxaal genoeg had je zelfs sneller ...

Mevrouw **Mutluer**:

Welke middelen waren er om dat te doen? U gaf net ook aan: je moet reflecteren. U noemde eerder bij dit verhoor die fundamentele reflectie voor een volgende pandemie.

De heer **Rutte**:

Ja, klopt.

Mevrouw **Mutluer**:

In hoeverre zou dan in uw beleving de Kamer daar een rol in moeten krijgen?

De heer **Rutte**:

Nou, het zit op twee niveaus. Eén. Ik denk dat je structureler een overlegstructuur had moeten hebben met het Kamerpresidium of de Voorzitter. Het was zo dominant. "Hebben we in het proces de goede aanpak?" Dat moet niet op de inhoud: dat is natuurlijk aan het parlement. Ik denk dat het vooral gaat om het punt dat terugkwam in de verhoren van Kamerleden van verschillende partijen: te weinig tijd. Als je had gekeken naar de systematiek, was er misschien een oplossing te vinden geweest. Je had via voorhang en nahang natuurlijk ... Gek genoeg, zeker als je nahang zou hebben gekozen ...

Mevrouw **Mutluer**:

Misschien is het goed als u dat uitlegt, voor de mensen die dat niet kennen.

De heer **Rutte**:

Sorry. Het had als volgt gekund. We namen nu de besluiten op dinsdag. Dan kwam er een persconferentie. Dan was er een Kamerdebat op woensdag. Je zou het met de Kamer moeten bespreken en ik ben geen wetgevingsjurist of expert in alle opzichten, maar er door mijn oogharen zo naar kijkend, denk ik dat je een systeem had kunnen bedenken waarin de Kamer een dag langer had gehad om er iets van te vinden en de maatregelen paradoxaal sneller hadden kunnen ingaan. Dan had je tegen de samenleving moeten zeggen: ze gaan in, maar alles is onder voorbehoud van het Kamerdebat van over een dag. Nu gingen ze in na het Kamerdebat, althans niet formeel, maar wel in de praktijk. Dat bracht dus die enorme tijdsdruk met zich mee. Hoe je dat precies oplost in de wetgevingssystematiek is nog vers twee.

Mevrouw **Mutluer**:

Hoe zou je het overleg in dat geval dan moeten vormgeven?

De heer **Rutte**:

Daar zit ik ook naar te zoeken. Zou dit zich weer voordoen en ik zou die rol hebben ... Stel dat ik zou merken: "Het is maart, april, mei 2020. Het is twee of drie maanden aan de gang. Dit gaat echt nog een tijd duren." Ik denk dat ik dan toch misschien zelf de Kamervoorzitter had moeten bellen of had moeten zeggen: zullen we eens even met het Presidium en de meest betrokken bewindslieden zitten? Dat zou dan niet over de inhoud gaan, want we gaan niet in de achterkamertjes over de inhoud praten, maar wel over het proces. "Hoe richten we het zo in dat het voor iedereen te doen is?" Het

is dan vooral voor de Kamer, zodat die genoeg tijd heeft om al die stukken te lezen.

Mevrouw **Mutluer**:

Waarom is dat nu niet gebeurd?

De heer **Rutte**:

Als ik me dat afvraag, heb ik me dat eigenlijk pas gerealiseerd door de verhoren. Het kwam zo pregnant naar voren dat ik dacht: dat heb ik toen niet gemerkt. Of ik ben er onvoldoende voor opengesteld; dat weet ik niet.

Mevrouw **Mutluer**:

Wat is het: niet gemerkt of onvoldoende ervoor opengesteld?

De heer **Rutte**:

Dat weet je natuurlijk nooit als je achteraf ... Dat is een goeie vraag. Dat is een gewetensvraag.

Mevrouw **Mutluer**:

U brengt 'm in.

De heer **Rutte**:

Eerlijk gezegd denk ik dat ik me er wel voor ... Ik had geen reden om het niet te willen horen, denk ik. Wat zou het probleem ermee zijn om alles iets anders te organiseren, zodat de Kamer meer ruimte had gehad? Maar ik denk dat ik zelf toch zou denken: laten we eens even een paar keer per jaar een overlegje organiseren, vrij snel na het begin van zo'n crisis, met de top van de Kamer, om te kijken of het proces – nogmaals: niet de inhoud – nog wat beter in te richten was.

Mevrouw **Mutluer**:

Om even meer in uw hoofd te kruipen tijdens de coronaperiode: wat was de functie van die tweewekelijkse coronadebatten destijds?

De heer **Rutte**:

De Kamer bepaalt dat, natuurlijk. Wij namen respectvol kennis van de wens van de Kamer om te debatteren, maar het was natuurlijk ook een logische. Het hing samen met de besluitvorming door het kabinet rond nieuwe maatregelen. Meestal zie je dat het kabinet in een ritme – dat verandert door de tijd wat, maar uiteindelijk is het toch wel een soort tweewekelijks ritme –

tot maatregelen komt. De Kamer wil daarover spreken voordat die van kracht worden. Dan krijg je zo'n situatie dat het kabinet op dinsdag besluiten neemt. Dat moet ook nog allemaal worden opgeschreven in een brief. Daartussen is de persconferentie. De brief komt 's nachts bij de Kamer. Dan is er de hoorzitting met Jaap van Dissel van de afdeling infectieziektebestrijding van het RIVM. Dan komt het Kamerdebat. Dat is een hele snelle opeenvolging van activiteiten.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar wat was de functie van het tweewekelijkse? Was dat democratische legitimiteit?

De heer **Rutte**:

Nee, het was niet per se tweewekelijks. Het was meer het ritme van besluiten door het kabinet. Dus als het kabinet met maatregelen kwam, vooral in de opschaling, maar eventueel ook richting minder maatregelen, was dat het moment voor de Kamer om een debat te organiseren. Dat was vaak toch wel de conclusie, dus dat de Kamer zei: "Er is een groot besluit. Er is een grote persconferentie geweest. We gaan met jullie praten."

Mevrouw **Mutluer**:

De heer Dijkhoff, die hier ook is geweest, verklaarde in zijn verhoor dat debatteren over maatregelen bemoeilijkt werd in die debatten die plaatsvonden. Hij zei dat een bredere nevenschikte advisering ontbrak, waardoor de Kamer bij maatregelen vooral tegenover de dominante redenering, "de cijfers laten het niet toe", stond. Dat maakte het volgens hem best wel lastig om op basis van de maatschappelijke, praktische en gedragskundige argumenten een andere politieke afweging te verdedigen. Hij noemde het zelfs "technocratisch". Herkent u dat?

De heer **Rutte**:

Dan moet ik bijna, natuurlijk met groot respect naar de Kamer, zeggen: er waren ook middelen geweest voor Klaas Dijkhoff en anderen om daar ... Als dat zo gevoeld werd, hadden ze bijvoorbeeld zelf een hoorzitting kunnen organiseren. Het kabinet stuurde, zeker naarmate de crisis langer duurde, alle adviezen die wij hadden gehad natuurlijk mee. Ik noem dat van het Directoraat-Generaal Covid, dat keek naar de langeretermijneffecten, maar ook alle adviezen van de planbureaus. Ze kregen wel alles.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar herkent u wat hij aangeeft ...

De heer **Rutte**:

Nee, dat herken ik dus niet.

Mevrouw **Mutluer**:

... over die dominante redenering, "de cijfers laten het niet toe"? De heer Dijkhoff zat destijds in een coalitiepartij.

De heer **Rutte**:

Ja, mijn coalitiepartij.

Mevrouw **Mutluer**:

Ja, hij was uw partijgenoot. Herkent u dat het lastig was om dan een andere politieke afweging te maken?

De heer **Rutte**:

Daar kunnen twee dingen achter zitten. Eén is waar we het voor de pauze over hebben gehad.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar begrijpt u dat?

De heer **Rutte**:

Nou ja, gegeven de keuze om te voorkomen dat de ziekenhuizen overbelast zouden raken ... Als hij het vanuit dat perspectief bedoelt, snap ik het. Maar dan zou de Kamer met het kabinet misschien de meer fundamentele discussie moeten voeren: hebben we de goede indicator, met de onderliggende strategie die tot die indicator leidt, namelijk "geen code zwart"? Als hij bedoelt: we hebben niet alle informatie over wat de maatschappelijke impact van de maatregelen kan zijn ...

Mevrouw **Mutluer**:

Hij bedoelde het eerste, mogelijk.

De heer **Rutte**:

Dan denk ik: dat hebben we natuurlijk vanaf het eerste begin besproken. De Torentjesspeech waarin dat allemaal uiteen is gezet, heeft een dag later tot een Kamerdebat geleid. Daarin heeft de Kamer toch vrij breed gezegd: wij

snappen die strategie. Zou men later hebben gedacht "we willen het anders", dan had dat gekund. Wat ik eerder merkte ...

Mevrouw **Mutluer**:

Had dat gekund, als de Kamer dat had gezegd?

De heer **Rutte**:

Nou, het was nog sterker: de Partij van de Arbeid en andere partijen hebben later nog weleens gepleit voor een aanscherping. Forum deed dat ook in het begin; Lodewijk Asscher van de Partij van de Arbeid heeft dat later gedaan. Toen is gezegd: "Jullie kiezen nu voor mitigeren, maar zou je toch niet veel vaker het virus moeten uitstampen?" Toen hebben we gezegd: "Dat kan binnen de gekozen strategie eigenlijk alleen, vinden wij, op plekken waar er een oploop is die beheersbaar is. Dan kan je ter plekke, lokaal, wat maatregelen nemen."

Mevrouw **Mutluer**:

Dus u zegt: de Kamer had de ruimte ...

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

... om aan de strategie te tornen.

De heer **Rutte**:

Dat denk ik wel.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat vond u. Het kabinet – daar heeft u het net ook over gehad – informeert de Tweede Kamer formeel pas na de persconferentie over de aanstaande maatregelen. Dat heeft twee jaar geduurd. U heeft al een reflectie gegeven, maar waarom heeft u zo lang aan die volgorde vastgehouden?

De heer **Rutte**:

Van die volgorde, denk ik, zou ik nu niet afstappen, upon reflection. Het zit 'm meer in het moment dat die brief verstuurd is en het Kamerdebat. De volgorde op zich ... Het kabinet komt tot besluitvorming. Die moet heel snel gedeeld worden met de samenleving. Ik denk dat het middel van de persconferenties daar een heel goed middel voor was, omdat het een heel

groot bereik had. Tegelijkertijd begint men natuurlijk ambtelijk ook alles op een manier op te schrijven zodat het naar de Kamer kan. Dat wordt dan een paar uur later naar het parlement gestuurd.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar de Kamer heeft eerder aangegeven: we stonden vaak voor een voldongen feit, omdat dit soort maatregelen eerder al gelect waren; eerst was de pers geïnformeerd en pas uren daarna formeel de Kamer.

De heer **Rutte**:

Ik denk dat ... Ik vrees dat ... Van die volgorde zou ik niet willen afwijken.

Mevrouw **Mutluer**:

Waarom niet?

De heer **Rutte**:

Omdat ... Dat zou je kunnen doen in het geval van afnemende maatregelen, in het geval van meer opening. Dan kun je misschien wél met elkaar kijken of je de Kamer eerder kan informeren dan de media. Maar in het geval van oplopende besmettingen, waarbij spoed geboden is, en als daarna in een weging – ik noem het OMT, het Catshuis, het kabinet en alle maatschappelijke partijen – gekozen is voor een pakket maatregelen, lijkt het me onvermijdelijk dat je dat zo snel mogelijk met de samenleving deelt. Daar heb ik eerlijk gezegd ...

Mevrouw **Mutluer**:

U heeft op meerdere momenten het woord "onvermijdelijk" gebruikt. Begrijpt u dat het voor Kamerleden dan aanvoelt als: staan voor een voldongen feit? De samenleving was toen namelijk al bezig met het toepassen van die aankomende maatregelen. Begrijpt u dat?

De heer **Rutte**:

Nee. Het alternatief zou in dat scenario namelijk zijn: we sturen een Kamerbrief en hebben een Kamerdebat en pas dan doen we de persconferentie. Maar ik voorspel u dat het aan de Kamer versturen van de Kamerbrief met alle maatregelen dan het effect van de persconferentie heeft – zonder persconferentie. Ik denk dus niet dat dat iets oplost. Ik zoek het nu meer in de mogelijkheid voor de Kamer om daadwerkelijk te kunnen bijsturen zonder de tijdsdruk van die ene nacht. Maar ik denk dat dit niet gaat werken.

Mevrouw **Mutluer**:

Wat was dan de reden om de maatregelen als pakket aan de Kamer voor te leggen, overigens zonder alternatieven?

De heer **Rutte**:

Het kabinet serveert niet à la carte. Wij komen tot een menukeuze op basis van de hele crisis. De Kamer heeft, in een fase waarin er nog keuzes gemaakt kunnen worden, natuurlijk de mogelijkheid om alternatieven te suggereren. We hebben bijvoorbeeld momenten gehad waarop over bibliotheken gezegd is: kan dat niet anders? Of: kan de sport iets eerder open? We hebben met de avondklok nog een kleine aanpassing gezien. Dus in die zin: het kabinet bestuurt. Het komt dus met een menukeuze, niet met een menukaart.

Mevrouw **Mutluer**:

Desondanks weten we dat er af en toe alternatieven lagen. Tijdens een debat heeft u richting de heer Hijink van de SP aangegeven dat de uitruil niet mogelijk was. Oftewel: "Dit is het maatregelenpakket. We kunnen er niet eentje uithalen. Dit is het." Hoe kijkt u daarop terug? Mevrouw Koopmans heeft in haar openbaar verhoor namelijk aangegeven dat het altijd mogelijk is om afzonderlijke maatregelen uit voorgestelde pakketten te veranderen. "Het enige wat je als OMT kunt zeggen is: 'Er is zo veel ruimte en dan kun je dit of dat of een aantal combinaties doen en dat heeft dan dat effect op het virus, de verspreiding, de zorg en de kwetsbaren, maar de keuze daarin is niet aan het OMT.'" Heeft u de Kamer daarmee verkeerd geïnformeerd?

De heer **Rutte**:

Nou, niet verkeerd, want ik zag ook andere getuigen hier daarover andere opvattingen hebben. Ik denk dat het ervan afhangt in welke fase van de oploop van de besmettingen je zit. Als je het in het begin zit, klopt het.

Mevrouw **Mutluer**:

Dat moet u toelichten.

De heer **Rutte**:

Nou, als je nog weinig besmettingen hebt en je maatregelen moet nemen, dan heb je natuurlijk nog veel opties. Daar heeft ze helemaal gelijk in. Als je eenmaal wat verder in de oploop zit en je zit met de laatste paar opties, bijvoorbeeld een scholensluiting en een avondklok, dan kun je niet zeggen: ik heb hier nog een hele lijst andere mogelijkheden.

Mevrouw **Mutluer**:

Er zijn toch altijd alternatieven waar je uit kunt kiezen?

De heer **Rutte**:

Nee. Toen de avondklok werd ingevoerd, was er niks anders meer.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar ik heb het ook over de andere maatregelen.

De heer **Rutte**:

Zeker. Daar volg ik mevrouw Koopmans. Ik denk dat ze gelijk heeft voor een fase waarin je in het begin zit en de eerste maatregelen gaat nemen. Ik herinner me oktober 2020. Toen moesten de restaurants dicht om 22.00 uur of 20.00 uur of mochten ze alleen nog overdag open. Daarin kun je natuurlijk een andere keuze maken. Dan kan je bijvoorbeeld zeggen: ik doe ze helemaal dicht en de cultuur helemaal open. Ik noem even een extreem voorbeeld. Die discussies kwamen in de Kamer natuurlijk ook wel terug. Maar als de besmettingen oplopen, heb je niet de mogelijkheid om te zeggen: we zien ervan af.

Mevrouw **Mutluer**:

Dit is mij niet helemaal duidelijk. U maakt een onderscheid tussen aan het begin en aan het einde.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Het debat vond plaats. U heeft in dat debat gezegd: "Dit is het maatregelenpakket. Hier hebben we mee van doen. Je kan er niet één uit halen." Daarvan werd door een lid van het OMT aangegeven, overigens eerder in het verhoor ...

De heer **Rutte**:

Ja, in de eerste voor de zomer.

Mevrouw **Mutluer**:

... dat dat wél kon.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Daarom mijn vraag: heeft u toen de Kamer niet juist geïnformeerd?

De heer **Rutte**:

Nee, dat geloof ik niet. Ik denk wel dat het zo is dat als je meer in het begin zit, als je nog niet te maken hebt met hele hoge aantallen besmettingen, je er wel degelijk voor kunt kiezen om de ene maatregel uit te ruilen tegen een andere. Dat deed de Kamer ook. Maar naarmate je verder komt, zijn de opties er niet meer. Dat is mijn punt.

Mevrouw **Mutluer**:

Beperkt dit dan de mogelijkheden voor de Kamer om bij te sturen?

De heer **Rutte**:

Nee. Dat deden ze ook. De Kamer had natuurlijk zelf uitvoerig gesprekken met professor Van Dissel vóór het Kamerdebat. Daarin werd precies over dit soort onderwerpen heel uitgebreid gesproken. "Er is een pakket van het kabinet. Waarom is het nodig? Wat zijn de alternatieven?" Dat werd natuurlijk bijna iedere twee weken besproken.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar uiteindelijk leidde dat niet tot een andere uitkomst, behalve op detail.

De heer **Rutte**:

Uiteindelijk moet ik mij schikken naar de Kamermeerderheid. Wij verdedigden het pakket, maar de Kamer zelf had in de hoorzitting natuurlijk alle gelegenheid om te praten over de vraag waarom dit en niet dat. Dat deden de Kamerleden ook. Als je in een beginnende oploop zit, is die mogelijkheid natuurlijk veel ruimer dan als je eenmaal langzamerhand naar een fase komt ...

Mevrouw **Mutluer**:

Maar uiteindelijk is het dan aan de Kamer om daarin een afweging te maken ...

De heer **Rutte**:

Zeker.

Mevrouw **Mutluer**:

... als hoogste orgaan binnen ons stelsel.

De heer **Rutte**:

Altijd.

Mevrouw **Mutluer**:

Was het een bewuste keuze om geen alternatieven voor te leggen, zodat de kans groter werd dat de Kamer erin meeging? Lag dat erachter?

De heer **Rutte**:

Nee. Wij maakten een pakket op basis van wat wij inschatten dat nodig was en wat het RIVM modelleerde. Nogmaals, er zitten verschillende aspecten aan. Als je in het begin zit, kun je natuurlijk ook nog alternatieven kiezen. Maar het is ook weer zo dat sommige maatregelen ook een effect hebben op andere maatregelen. Je kunt dus niet zomaar elke maatregel ... Het is niet click-and-play. Je kan er geen maatregel uithalen en die vervangen door een ander. Je moet natuurlijk steeds ook kijken wat de onderlinge samenhang tussen de maatregelen is.

Mevrouw **Mutluer**:

Werd dat helder voor de Tweede Kamer? Want wij begrijpen van ...

De heer **Rutte**:

Nou, dat is in de gesprekken met Van Dissel heel helder geworden. Die gingen grotendeels daarover.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar ik heb het over de debatten die u voert, meneer Rutte.

De heer **Rutte**:

Ook.

Mevrouw **Mutluer**:

De Kamer krijgt in dit geval een maatregelenpakket zonder alternatieven. Ik vraag u: was dat een bewuste keuze ...

De heer **Rutte**:

Nee.

Mevrouw **Mutluer**:

... om de kans dat ze erin meegingen groter te laten zijn?

De heer **Rutte**:

Nee, want we lieten ook steeds zien wat de afweging was in het pakket. We hebben twee dingen tegen de Kamer gezegd. "We willen scholensluiting zo lang mogelijk voorkomen. We willen sport zo lang mogelijk openhouden, zeker voor jongeren." Dat wist de Kamer dus. En we hadden tegen de Kamer gezegd: "Voor zover er nog ruimte is, proberen we altijd een weging te maken tussen drie andere belangen: sociaalmaatschappelijk werk, hashtag – laten we het zo zeggen – de bibliotheken, de cultuursector en de economie."

Mevrouw **Mutluer**:

We hebben uit ons onderzoek en ook uit eerdere verhoren gehaald dat de onderbouwing van bepaalde maatregelen, waarvan ik er een uit pak, de 2G-variant van het coronatoegangsbewijs, niet duidelijk was. "Dat was ergens in een bijlage verstopt", werd tijdens een verhoor gezegd. Wat vindt u van die kritiek op de onderbouwing van een aantal maatregelen?

De heer **Rutte**:

De 2G-variant zat in een wetsvoorstel dat de Kamer uiteindelijk heeft afgewezen. Dit was een heel wetsvoorstel. We hadden 3G. Dat hebben we ingevoerd. 2G is dat je niet de mogelijkheid openlaat van testen, maar het alleen beperkt tot mensen die ziek zijn geweest of zijn gevaccineerd. Het kabinet wilde in ieder geval dat instrument in het koffertje hebben. De Kamer heeft dat, soeverein, afgewezen. Dus volgens mij kon daar geen discussie over zijn. Het was wetgeving, dus zonder Kamermeerderheid kon dat niet gebeuren.

Mevrouw **Mutluer**:

In een eerder verhoor gaf mevrouw Westerveld aan: "Wij hadden heel erg het gevoel, al vanaf het begin, dat de politieke wens belangrijker werd gevonden door de voorstanders en door het kabinet dan de onderbouwing daarvan. Dat is ook voortdurend de kritiek geweest. Ik heb nooit een bewijs gevonden of een wetenschappelijke onderbouwing gezien waarom op dat moment een toegangsbewijs op basis van 2G effectiever zou zijn dan het bestaande." Is dat misschien de reden dat het dan uiteindelijk geen doorgang vindt?

De heer **Rutte**:

Nee, want er lagen stukken, onder andere van de Universiteit Delft, over waarom 2G beter was dan 3G. 1G heeft misschien nog het meeste effect, maar dat vraagt natuurlijk een enorme, een massale testcapaciteit. Dat is niet in alle situaties te regelen. Dan kom je dus heel gauw uit op een keuze tussen 2G en 3G. We hebben toen eerst gekozen voor 3G, want daar was parlementaire steun voor. Maar we wilden toen in ieder geval ook de optie van 2G hebben. Dat is in een wetsontwerp vervat en uitvoerig besproken, en de Kamer heeft toen gezegd dat ze niet overtuigd was van de argumentatie en heeft het afgewezen.

Mevrouw **Mutluer**:

Wat zegt dat dan over de onderbouwing van bepaalde maatregelen? Bij 2G is het vrij helder, namelijk dat de Kamer vond dat de onderbouwing niet voldoende was, waardoor het wetsvoorstel het mogelijk ook niet ging redden.

De heer **Rutte**:

Het was niet de onderbouwing. Volgens mij, in mijn herinnering, heeft de Kamer het afgewezen om een politieke reden, omdat 2G werd beschouwd als te veel uitzonderingen maken tussen verschillende groepen in de samenleving. Men zei: als je niet ook de optie openhoudt van testen, dan is dat te dwingend richting vaccinatie. Dat was volgens mij de reden voor de Kamer, in mijn beleving. Ik heb dat debat zelf niet gevoerd; volgens mij heeft Hugo de Jonge dat debat gevoerd. Maar wat ik mij herinner, was dat de reden voor de Kamer niet de onderbouwing van de maatregel was, maar de politieke weging. En dat mag ook; de Kamer heeft natuurlijk de taak om uiteindelijk die politieke weging te maken.

Mevrouw **Mutluer**:

Het gaat erom dat de onderbouwing zo wordt gepresenteerd dat de Kamer het gevoel heeft dat ze niet anders kan.

De heer **Rutte**:

Nou, nee dus, want 2G hebben ze ondanks een, vond ik, goede onderbouwing van het kabinet afgewezen en dat was ook volledig hun bevoegdheid.

Mevrouw **Mutluer**:

Bij de avondklok niet.

De heer **Rutte**:

Nee, maar de avondklok is natuurlijk een ander type moment. Ik denk dat toen een grote Kamermeerderheid en het kabinet de lijn steunden, en overigens ook de discussie over 2G nog steeds steunden. En ik denk tot op de dag van vandaag dat je bij zo'n type gezondheidszorgcrisis moet voorkomen dat mensen niet geholpen kunnen worden.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar de vraag blijft: is de Kamer tegengewerkt? Ik ga dit even neutraler formuleren.

De heer **Rutte**:

Dat klinkt wel scherp.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik ga het neutraler formuleren: heeft de Kamer haar controlerende taak kunnen uitvoeren, als we zien dat zij pas na de persconferenties werd geïnformeerd, nadat de stukken waren gelekt? Als zij tijdens het debat te horen krijgt "dit is het maatregelenpakket", dat die maatregelen nodig zijn en dat je iets niet zomaar kan weghalen omdat je anders onder het OMT-advies duikt? Dat is exact wat er toen richting de heer Hijink werd gemeld. Als de Kamerleden uiteindelijk maar – wat was het? – 40 seconden per pagina hadden om het te lezen? Kunnen wij dan, zo is de vraag die ik aan u wil stellen, stellen dat daarmee de Kamer haar controlerende taak goed heeft kunnen vervullen?

De heer **Rutte**:

Dat vind ik wel.

Mevrouw **Mutluer**:

Waarom vindt u dat?

De heer **Rutte**:

De Kamer had alle instrumenten om dat te doen, op één punt na, zoals ik net zei. Ik denk dat het goed was geweest als we in het begin van de crisis hadden gezocht naar een weg om minimaal één extra dag in te bouwen voor het lezen van alle stukken. De volgorde besluitvorming-persconferentie-brieven sturen verdedig ik. Maar ik vind ook, lerend, lessen trekkend en vooruitkijkend naar een volgende crisis ... Hopelijk niet meer; maar goed, je weet het nooit en daarom doen we dit werk vandaag met elkaar. Ik denk dat

het goed is dat je reflectie inbouwt tussen kabinet en Kamer, om die 60 seconden per pagina die u zei, zo te voorkomen. Dus dat kun je voorkomen. Daar ben ik dus niet tevreden over. Over de volgorde wel. Ik denk dat de Kamer alle mogelijkheden had om alle maatregelen te wegen, en dat is ook op verschillende momenten gebeurd. Daarvoor waren ook de hoorzittingen van belang, en uiteraard de discussies met het kabinet over individuele maatregelen. Dat gebeurde uitvoerig.

Mevrouw **Mutluer**:

U vindt niet dat de Kamer is tegengewerkt – nu noem ik het nog zo – en dat zij ...

De heer **Rutte**:

Nee.

Mevrouw **Mutluer**:

... de brandweer van het blussen van de brand hebben afgehouden.

De heer **Rutte**:

Nee. Neenee, wacht even, dat kan niet samengaan. Of ze zijn tegengewerkt en dan konden wij de brand blussen zoals we wilden ... Nee, allebei is niet waar. Het kabinet kon de brand blussen en de Kamer kon alles – vind ik – doen wat nodig was om de zaak goed te controleren. Maar ik vind wel dat dat ene punt, die tijdsdruk, te groot is geweest. Maar dat is vooral iets wat mij gewerd door de verschillende Kamerleden die hier langs zijn gekomen. Ik vind dat echt een les voor een volgende keer: meer tijd.

Mevrouw **Mutluer**:

We zien ook dat het politieke draagvlak voor het kabinetsbeleid gedurende de pandemie steeds krapper wordt. Zo behaalt elke verlenging van de Tijdelijke wet maatregelen een kleinere meerderheid.

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Mijn vraag is: hoe ziet u dan de democratische legitimiteit?

De heer **Rutte**:

Ja ... Heel nauw bekeken: zolang er een meerderheid is, is er een

meerderheid. Maar dat is natuurlijk te makkelijk; dat zou u mij terecht voor de voeten werpen, dus dat zeg ik meteen zelf. Wat je ziet in een crisis die zo lang duurt, is om te beginnen dat het een uitputtingscrisis is, niet alleen voor de bestuurders, maar in de eerste plaats voor de samenleving als geheel, en dat de mate van bereidheid tot naleven van de maatregelen, of überhaupt het akkoord gaan met de maatregelen, afneemt. Dat is een feitelijkheid. Wat kan een kabinet dan vervolgens doen om dat te voorkomen? Je kunt dat denk ik niet helemaal voorkomen. Dat is ook, denk ik, deels iets wat gebeurt doordat een crisis zo lang duurt. Wat ik eerder zei, ook een punt van reflectie en een les voor de toekomst: naarmate een kabinet meer kan schetsen – wat we geleidelijk ook wel zijn gaan doen vanaf oktober 2020, maar ik denk dat dat nog meer had gekund – dus kan laten zien wat in het hart van het beleid de verschillende afwegingen waren en waarom we de afweging maakten die we maakten, en kan laten zien dat dat ook een integraal onderdeel is van het hele besluit, ook richting de samenleving, zal dat wellicht het draagvlak vergroten.

Het laatste element is vaccinatie. Vaccinatie is een buitengewoon teer thema. Dat raakt natuurlijk direct aan persoonlijke levenssfeer en lichamelijke integriteit. Het feit dat voor het bestrijden van deze crisis ook vaccinatie een onderdeel was van het maatschappelijk debat, heeft naar mijn overtuiging ook niet bijgedragen aan een verder rustig maatschappelijk verloop van de crisis.

Mevrouw **Mutluer**:

Hoe keek u naar, met name, het politieke draagvlak? Als je steeds minder grote meerderheden hebt, zegt dat dan tegelijk ook iets over hoe dingen vallen binnen de samenleving?

De heer **Rutte**:

Ja. Een heel mooi voorbeeld vond ik uw verhoor met De Jonge. Ik herinner het me ook, dat Koninklijke Horeca Nederland op een gegeven moment zei dat het tegen het coronatoegangsbewijs was, maar ook tegen de maatregelen. Oké, dat mag, maar als we de maatregelen niet hadden genomen, zouden de besmettingen zijn opgelopen. We hebben die maatregelen genomen. Door het coronatoegangsbewijs konden we de maatregelen voorkomen, maar zij wilden het allebei niet. Dat gebeurt natuurlijk heel vaak in de samenleving. Allerlei sectoren zeiden: ja, prima, maar niet wij. Dat begrijp ik ook helemaal. Wij moesten de integrale afweging maken en uit de slechte opties de minst slechte kiezen, vanuit de

gedachte dat je wilt voorkomen dat de zorg overbelast raakt. En naarmate een crisis langer duurt en het voor de hele samenleving bijna letterlijk een uitputtingscrisis wordt, zeker vanaf oktober 2021, toen het weer begon op te lopen met de deltavariant ... Ik denk dat dat deels niet helemaal is te voorkomen, maar deels kun je als kabinet wel dingen doen. Ik noemde dat punt van hoe je praat, hoe je je afwegingen schetst: dat je het zo veel mogelijk en heel uitvoerig blijft toelichten.

Mevrouw **Mutluer**:

Kijk, meneer Rutte, de vraag is: wat zeggen die meerderheden die steeds minder werden uiteindelijk over de democratische legitimiteit van het coronabeleid van het kabinet?

De heer **Rutte**:

Dan ga ik toch terug naar het eerste antwoord: uiteindelijk is er een meerderheid nodig. En was het ook acceptabel als die meerderheid er niet meer zou zijn? Dan moet je natuurlijk de gedachte loslaten dat je kunt voorkomen dat de zorg overbelast raakt; dat zou dan het alternatief zijn. Ik heb dat alternatief net geschetst, aan het begin, wat misschien ten principale ...

Mevrouw **Mutluer**:

Dat was niet een reden om te zeggen: "Het draagvlak wordt minder in de samenleving; wij gaan het beleid aanpassen"?

De heer **Rutte**:

Maar dan had je moeten kiezen voor ofwel accepteren dat er meer mensen komen te overlijden, of je had moeten kiezen voor het zo veel mogelijk nog meer isoleren van ouderen en mensen met een zwakke gezondheid. Ik denk dat beide maatschappelijk niet te accepteren waren. Vandaar dat wij langs deze lijn doorgingen, waar nog steeds een meerderheid voor was. Ik deel die opvatting dat naarmate de crisis langer duurde die meerderheden afnemen, maatschappelijk natuurlijk ook. Je merkte het aan alles dat mensen er helemaal klaar mee waren.

Mevrouw **Mutluer**:

Klopt het dat u daarvoor was gewaarschuwd door de heer Putters?

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Hij gaf in zijn verhoor aan dat het SCP al had aangegeven ...

De heer **Rutte**:

Klopt.

Mevrouw **Mutluer**:

... dat jullie als kabinet rekening moesten houden met een verminderd draagvlak.

De heer **Rutte**:

Ja, en ik ben zelf ook een beetje nerdy geïnteresseerd in crisiscommunicatie en alles en nog wat dat daarmee samenhangt. Dan lees je natuurlijk ook terug wat in de crisisaanpak de "uitputtingscrisis" genoemd wordt en de "crisis in de crisis". Dit was een uitputtingscrisis. Het was zo lang en met zo veel effecten. Je kunt dan als kabinet proberen om zo veel mogelijk de negatieve gevolgen van maatregelen te beperken en zo veel mogelijk – ik zei net dat we dat wellicht nog meer hadden moeten doen – de dilemma's te schetsen over tot welke keuzes je komt. Het draagvlak zal geleidelijk toch blijven afnemen. Dat kun je niet helemaal voorkomen. Dat zagen we ook. Zou je daarop geacteerd hebben en hebben gezegd: dan maken we een hele andere keuze ...

Mevrouw **Mutluer**:

Dat is de vraag.

De heer **Rutte**:

Jawel, maar er was maar één andere keuze. Dat is natuurlijk ook zo in het geval van een crisis met een oplopend aantal besmettingen in sommige situaties, zeker weer vanaf oktober, november 2021. Toen zaten we al anderhalf jaar in die ellende. Toen hadden we er ook voor kunnen kiezen om het niet te doen. Dat had gekund, maar dan had je dus het beleid losgelaten. Dan had je moeten zeggen: we accepteren ofwel meer sterfgevallen omdat mensen niet bij het ziekenhuis terechtkunnen of we vragen ouderen en mensen met een zwakke gezondheid zich helemaal te isoleren van de samenleving. Onze inschatting was dat beide maatschappelijk niet acceptabel waren. Ik vind het alleen wel, ook omdat u de afgelopen weken natuurlijk heel erg bezig bent geweest met de gevolgen van de maatregelen, dat de pendant daarvan, namelijk de vragen waarom die maatregelen eigenlijk moesten en vanuit welke keuze, een hele essentiële is. Het kan ons

namelijk helpen bij een volgende crisis, al is het maar om te kunnen zeggen dat we dat als politiek expliciet afgewogen hebben.

Mevrouw **Mutluer**:

Helder. Dank u wel. Ik heb verder geen vragen op dit onderdeel.

De **voorzitter**:

Collega Huidekooper, heeft u nog aanvullingen aangaande de Tweede Kamer?

De heer **Huidekooper**:

Ik heb één aanvulling, voorzitter. De Tweede Kamer wordt formeel na de persconferenties geïnformeerd over de maatregelen. Toch zien wij in onze stukken dat destijds uw secretaris-generaal, de hoogste ambtenaar van het ministerie van Algemene Zaken, informeel contact opneemt met de fractievoorzitters om ze te informeren over welke maatregelen eraan komen. Mijn vraag is: waarom is er voor deze informele route gekozen?

De heer **Rutte**:

Die ken ik niet. Dan zou u mij moeten bijlichten over wanneer dat gebeurd is.

De heer **Huidekooper**:

Een van de momenten waarop dit is gebeurd ...

De heer **Rutte**:

Ik herinner me er één. Het zou december 2020 kunnen zijn, voor de tweede Torentjesspeech.

De heer **Huidekooper**:

Wat ik hier voor mij heb, is van 18 december 2021. Dan stuurt de heer Buitendijk aan de heer De Jonge: "Dertien fractievoorzitters gesproken. Zes niet te pakken gekregen. Loopt dus goed."

De heer **Rutte**:

Ja, prima. Dat herinner ik me niet zo scherp. Dat is prima. Natuurlijk, de hoogste ambtenaar van Nederland. Die heeft natuurlijk terecht zijn contacten, ook politiek. Men weet hem te vinden. Dus dan zal het waarschijnlijk zo geweest zijn – maar dan zou ik even de stukken moeten terughalen – dat wij besluitvorming hadden gedaan die vrij vergaand was –

het was natuurlijk de omikroncrisis van december 2021 – en dat gezegd is: zou jij asjeblieft ook even willen helpen met het informeren van de fracties? Dat kan.

De heer **Huidekooper**:
Maar u wist dit niet?

De heer **Rutte**:
Nou, waarschijnlijk wel toen, maar dat is gewoon onderdeel geweest van de communicatie over de besluitvorming op dat moment, die ik overigens heel verklaarbaar vind. Ik vind het dus ook niet gek.

De heer **Huidekooper**:
Er waren uiteraard ook alternatieven mogelijk geweest om de Kamer direct formeel te informeren.

De heer **Rutte**:
Maar ik had toch ook een brief gestuurd toen?

De heer **Huidekooper**:
Dat probeer ik beter te begrijpen. U gaf aan: ik weet niet wat de achtergrond daarvan is.

De heer **Rutte**:
Nee. Nee, dat zou ik moeten nakijken. Dat zou ik moeten nakijken.

De heer **Huidekooper**:
Oké.

De heer **Rutte**:
Maar ik vind het niet gek.

De heer **Huidekooper**:
Oké. Dat heeft u dan helder gemaakt. Dat waren mijn vragen hierover.

De **voorzitter**:
Dan kan collega Huidekooper direct door naar het volgende onderwerp.

De heer **Huidekooper**:
Ja, dank weer, voorzitter. Het volgende onderwerp gaat over communicatie

over het virus en uiteraard over de maatregelen. Er is veel kennis aanwezig over succesvol communiceren tijdens een crisis – u hintte daar net ook al op – ook binnen de overheid, onder andere bij het NKC – u noemde het al – en bij de Corona Gedragseenheid. Mijn eerste vraag is: hoe heeft u zich laten adviseren over de communicatie over het coronabeleid?

De heer **Rutte**:

Beide waren zeer nauw betrokken bij de besluitvorming en de communicatie daarover. Zij zorgden natuurlijk ook voor de publiekscommunicatie in alle mogelijke talen vormen, met plaatjes, teksten en wat je allemaal kan bedenken. Zij gebruikten dus echt hun enorme deskundigheid. Ik denk dat ons dat zeer geholpen heeft. Wat wij natuurlijk heel snel merkten, was dat het middel van de persconferentie een heel effectief middel was om heel snel heel veel mensen te bereiken. Zeker in het begin lagen de kijkersaantallen natuurlijk zo hoog dat je een heel groot deel van de samenleving bereikte met die persconferenties. Het zou dus ook altijd mijn advies zijn om dat instrument absoluut in de gereedschapskist te houden.

De heer **Huidekooper**:

Wat waren een aantal uitgangspunten die u dan van communicatieprofessionals te horen kreeg over de communicatie van het kabinet?

De heer **Rutte**:

Twee typen. Het ene type is natuurlijk plaatjes en tekst. Iedereen is op een andere manier gedisponeerd. De een is meer talig, de ander is meer visueel en een derde is meer auditief. Je moet het orgel dus op alle registers bespelen. Het tweede is: je moet ook zo veel mogelijk mensen zien te bereiken. Het derde is – maar goed, dat heb ik een paar keer genoemd en dat hadden we nog meer moeten doen, denk ik – dat je als democratisch gekozen bestuurders niet moet zeggen: probleem, en dit is de enige oplossing. Nee, je moet zeggen: probleem, we hebben naar verschillende varianten gekeken en we hebben uiteindelijk om redenen a, b en c voor deze variant gekozen. Je moet dus de dilemma's schetsen.

De heer **Huidekooper**:

En u vindt dus achteraf dat dat onvoldoende is gebeurd?

De heer **Rutte**:

Dat laatste hebben we, denk ik, steeds beter gedaan. Maar als ik het nu

opnieuw zou mogen doen, vind ik, door de ervaring van toen en ook terugluisterend naar wat jullie en een aantal getuigen hier besproken hebben, en daar dan ook weer op reflecterend – nogmaals, dat gebeurt in die maanden waarin deze enquête in het openbaar plaatsvindt ook bij mij – dat echt een punt waar we nog meer gas hadden kunnen geven.

De heer **Huidekooper**:

Ja, want op 21 april 2020 zegt u in de coronapersconferentie woorden van gelijke strekking. U zegt dan: "Ik beloof u dat ik u steeds zal vertellen wat er in mijn hoofd zit, wat we weten, wat we niet weten en op basis waarvan we afwegingen maken."

De heer **Rutte**:

Precies, dat is het. Dat is oktober 2020, volgens mij trouwens, niet 2021.

De heer **Huidekooper**:

U zegt dat dus op 21 april.

De heer **Rutte**:

In 2020 dan.

De heer **Huidekooper**:

In 2020.

De heer **Rutte**:

Sorry, ik dacht dat u 2021 zei. Excuus.

De heer **Huidekooper**:

U had dus toen dat voornemen, maar u vindt achteraf dat dit onvoldoende is gelukt.

De heer **Rutte**:

Ja, en dat hebben we dus ook gedaan bij de eerste ... Daarvoor al, in maart bij de Torentjesspeech gebeurde dat. Toen heb ik uitvoerig alle varianten genoemd en ook uitvoerig de plussen en minnen van die varianten en waarom we kozen voor de strategie die we kozen. Wat je krijgt vanaf april, mei 2021 is natuurlijk: opening. Zoals ik eerder vandaag al zei, zie je dan toch dat we uiteindelijk vrij snel weer komen tot: er kan meer; we gaan open en we doen dit. Wat we wél een keer uitvoerig hebben geëvalueerd, niet zo structureel als ik het zou willen, maar we hebben het wel een keer gedaan

na die zomer, toen die regionale aanpak niet werkte ... Toen hebben we opnieuw gekeken naar de communicatie. Dat heb ik toen ook uitvoerig met de Kamer besproken en gezegd: we moeten terug naar de aanpak van de Torentjesspeech. Dat is even kort samengevat. Ik weet niet of ik het zo letterlijk heb gezegd. In ieder geval is dat die aanpak van dilemma's schetsen, waarbij je op basis daarvan de samenleving op ooghoogte meeneemt en je iedereen zo veel mogelijk vertelt wat je weet en ook waarom je doet wat je doet. Dan hoeft nog niet iedereen het met je eens te zijn, maar dan snappen mensen in ieder geval ... Wij hoeven het ook niet met elkaar te zijn over iets, maar als ik snap waarom u tot uw keuze komt, is dat al makkelijker dan als ik alleen maar van u hoor "nee, dit is het".

De heer **Huidekooper**:

Vindt u dan terugblikkend dat het kabinet de afweging onder de besluiten ook voldoende heeft gecommuniceerd?

De heer **Rutte**:

Dat denk ik wel. Steeds beter vanaf oktober 2020. Vanwege de vraag die uw collega net stelde over het afnemend draagvlak, ga je ook zoeken naar wat nou middelen zijn om die glijbaan af te remmen. Ik denk namelijk dat die glijbaan naar minder draagvlak er altijd wel zal zijn als een crisis zo lang duurt. Het is heel knap als je dat helemaal op het niveau waar het was kunt houden. Dit is dan een van de instrumenten die je hebt, namelijk zo veel mogelijk delen. Zoals ik eerder vandaag ook zei, blijft er een hele tere evenwichtsbalk, balans. Als je namelijk te ver gaat in het delen van alle opties en afwegingen, waarom je doet wat je doet, kan de uiteindelijke keuze ondergesneeuwd raken. Uiteindelijk moet ook weer duidelijk zijn: "Dit gaan we dan wel doen, als het aan ons ligt. Dan gaat dat nog naar de Kamer et cetera, maar dit is de keuze die wij maken." Dat moet dan ook weer duidelijk, dus je moet het allebei doen, al die opties. Vervolgens zeggen we: we hebben ook een keus gemaakt; we besturen wel, maar dan weet u, mevrouw of meneer in de samenleving, op basis waarvan.

De heer **Huidekooper**:

Ja, dus ik hoor u duidelijk zeggen: dat mag niet ten koste gaan van de duidelijkheid die daarmee van het pakket uitgaat.

De heer **Rutte**:

Dat is altijd weer dat draagvlak. Dat maakt het zo razend ...

De heer **Huidekooper**:
Dat heeft u dan geschetst.

De heer **Rutte**:
Dat maakt ons vak als politici zo ongelofelijk boeiend.

De heer **Huidekooper**:
Maar goed, u zegt dus op die persconferentie – ik gebruik uw woorden – ik beloof u ... Daarmee spreekt u inderdaad het land toe. U zei: "Ik beloof u ook om te vertellen wat we niet weten." Was u open genoeg over onzekerheden in het beleid, bijvoorbeeld rondom ...

De heer **Rutte**:
Nou, nogal. Het "varen in de mist" en de "50%". Die 50% was nog positief. Eigenlijk wisten we in het begin, in die fase, nog misschien maar 10% of 20% van het virus. We hebben dat toen maar op ... Ja, het is wel een beetje gokken, maar we hebben dat toen maar op die 50% bepaald, want je moet ergens iets prikken. Maar feit was dat we heel veel niet wisten. Dat hebben we natuurlijk altijd gezegd. Maar ook later bleek dat ...

De heer **Huidekooper**:
Een concreet voorbeeld dat me dan te binnen schiet, is natuurlijk dansen met Janssen, dus het moment dat de nachthoreca weer open is gegaan. Op dat moment waren er twijfels over de vraag of het vaccin direct zou werken of dat het even moest inwerken nadat je geprikt was. Ook was het nog de vraag of het vaccin voldoende effectief zou beschermen tegen opnieuw ziek worden of het overdragen van het virus aan anderen.

De heer **Rutte**:
Ik meen dat we wel wisten dat ...

De heer **Huidekooper**:
Is dat niet een moment geweest waarop die onzekerheden, die op dat moment wel bekend waren, veel duidelijker hadden moeten worden gecommuniceerd?

De heer **Rutte**:
Nou ja, dat is sowieso een moment waarop we natuurlijk niet met trots terugblikken. Dat hebben we in de Kamer ook uitvoerig besproken. Ik meen overigens dat wel bekend was, ook over het Janssenvaccin, dat je gewoon

een wachttijd hebt. De reden waarom we er toen voor hebben gekozen om snel toegang te geven, was – dacht ik, ook alle stukken weer eens lezend – het lage aantal ziekenhuisopnames op dat moment. Het aantal besmettingen liep heel erg terug. De tweede reden was dat we ervan uitgingen dat het vooral jonge mensen waren, waarbij de aanname was dat ze, als ze al ziek zouden worden, minder snel in het ziekenhuis terecht zouden komen. Vervolgens bleek er toch een oploep te ontstaan en hadden we echt een fout gemaakt. Die hebben we uitvoerig met de Kamer besproken en ook met de samenleving gedeeld, en daar hebben we sorry voor gezegd: "We hebben een fout gemaakt als kabinet. We hadden dat Janssensvaccin daar niet voor mogen inzetten." Ja, uhm ... Punt.

De heer **Huidekooper**:

Ja, want het was, zoals u ook zegt, op dat moment bekend. Dat is de achtergrond van mijn vraag. Er was bekend dat je niet direct beschermd zou zijn tegen een nieuwe besmetting. Als dat bekend is, is mijn vraag, ook in het licht van uw belofte dat u transparant zou zijn over wat we weten en wat we niet weten, of er dan niet actief gecommuniceerd had moeten worden over het risico: "Kijk uit, je kan weer opnieuw ziek worden. Kijk uit, er bestaat een risico dat je daarmee postcovid of een andere besmetting krijgt. Het is aan u om dat risico te wegen."

De heer **Rutte**:

Dan zouden we even die speeches erbij moeten halen om te zien of we dat wel of niet gedaan hebben. Ik neem aan dat die elementen erin zaten. Ik weet in ieder geval één ding zeker. Als we toen alles al netjes verteld hebben ... Overigens was toen ook maatschappelijk bekend dat een vaccin altijd tijd nodig heeft voordat het gaat werken. Wat we toen verkeerd hebben ingeschat, en daarover hebben we ons uitvoerig te verstaan gehad met de Kamer en daarvoor hebben we ook excuses gemaakt, is dat het ondanks het aantal teruglopende besmettingen en ondanks het feit dat het vooral jongeren waren die naar die discotheken gingen, toch bleek te leiden tot een forse oploep in het aantal besmettingen. In ieder geval was de inschatting die wij maakten verkeerd. De vraag is dan even wat we toen precies hebben verteld in die persconferentie. Dat zou ik niet meer uit mijn hoofd weten. Maar ik weet wel dat het in ieder geval verkeerd uitpakte en dat de Kamer ons daar ook flink over heeft onderhouden. En terecht! Dat is ook de rol van de Kamer. Bij dit soort grote fouten moet je natuurlijk ook met de billen bloot als kabinet; dat hebben we ook gedaan.

De heer **Huidekooper**:

Oké, het is mooi dat u dat in ieder geval ook aangeeft. Ook even later, in de persconferentie van 26 november 2021, zegt u dat het kabinet er steeds minder goed in slaagt om het belang van het naleven van de basisregels over het voetlicht te brengen. U zegt: "De boodschap komt onvoldoende aan en dat reken ik mezelf aan. We zullen dit beter moeten doen." Op welke manier heeft u uw verhaal toen aangepast?

De heer **Rutte**:

Ja, maar, nogmaals, dat is de worsteling. Hadden we maar een knop waarvan je kunt zeggen: als we die indrukken, gaan mensen zich weer aan de maatregelen houden. Reflecterend in aanloop naar dit verhoor en de verhoren van de mensen die hier geweest zijn op mij in laten werkend, denk ik dat daar het element van de duur in zit. Daardoor is er, vrees ik, altijd een zekere glijbaan naar minder naleving. Daar wil ik me niet zomaar bij neerleggen en ik ben benieuwd wat jullie gaan adviseren om die glijbaan misschien te vertragen; ik hoop dat we daar met elkaar dingen voor kunnen bedenken. De hele vaccinatiediscussie speelt hier ook zeker in mee. Die vaccinatiediscussie moest plaatsvinden, want die was onderdeel van het oplossen van de crisis, maar vaccineren raakt zó aan de persoonlijke levenssfeer en is zó'n gevoelig onderwerp. Je weet natuurlijk dat je, door daarover te beginnen, heel veel maatschappelijke reuring veroorzaakt bij mensen die daar ten principale iets van vinden. En wat ik net al noemde ... Als er één instrument is waar je als kabinet nog meer aan had kunnen doen, is dat het zo lang mogelijk blijven schetsen van de verschillende keuzes die tot een uitkomst leiden. Ik denk dat we op dat punt nog meer hadden kunnen doen. Dat is mijn gevoel in ieder geval. Als ik het weer zou moeten doen, dan zou ik dat vanaf het begin doen. Of als iemand anders mij zou vragen "Mark, hoe pak je dat aan?", dan zou ik zeggen: leer nou dat je altijd consequent de samenleving op ooghoogte meeneemt. We hebben dat volgens mij heel vaak geprobeerd en het is ook vaak gelukt, maar niet altijd.

De heer **Huidekooper**:

U legt in uw persconferenties ook vaak de nadruk op de eigen verantwoordelijkheid van burgers. We zien daarin ook een verschil in stijl met minister De Jonge, die wat meer het collectief op zijn verantwoordelijkheid aanspreekt.

De heer **Rutte**:

Ja.

De heer **Huidekooper**:

Was dat een bewuste keuze?

De heer **Rutte**:

Nou ja, we zagen het gebeuren, maar dat zat alleen op het vaccineren. Dat was de vaccinatiediscussie. Kijk, ik zei bij de vaccinaties het volgende. "Het is zo'n gevoelig onderwerp. Voor mij als liberaal geldt dat ik niet verder wil gaan dan zeggen: ik denk dat het goed is, ik denk dat het slim is om zo'n vaccin te nemen en ik ga het zelf ook doen en daar foto's van laten maken en noem maar op." Niet dat iemand een vaccin gaat halen omdat Mark Rutte het ook neemt, maar misschien draagt het iets bij. Dat hebben we dus allemaal gedaan. Maar Hugo de Jonge was wat meer prekend naar de samenleving: dit is heel verstandig et cetera. Dat past misschien ook meer bij zijn politieke overtuiging en bij zijn afkomst en zijn ouders en zo. We hebben het daar weleens over gehad. Is dat nou goed of slecht? Ik zei: "Volgens mij is dat prima. Laat die twee stijlen maar doorkomen." Het is ook door de media geregistreerd dat wij een verschillende wijze van zien hadden. Het kan juist weleens helpen als ik vanuit mijn liberale overtuiging zeg dat ik denk dat het slim is en dat er heel veel bewijs is dat het gaat helpen et cetera, terwijl hij vanuit zijn karakter, zoals hij is, zegt, zoals hij ook hier zei: ik ben geen Zwitserland; ik vind er ook echt iets van. Wij hebben toen met elkaar afgesproken dat we, zonder dat we dat afstemden, want het ging eigenlijk vrij vanzelf, toch allebei net een ander accent zetten. Dat was ook weer een poging om zo veel mogelijk delen van de samenleving te bereiken en om dat hele tere onderwerp van vaccinatie enigszins tegemoet te treden.

De heer **Huidekooper**:

Ik kan mij zo voorstellen dat het natuurlijk ook verwarrend kan werken als er verschillende nadrukken worden gelegd op het naleven van de maatregelen: meer vanuit eigen verantwoordelijkheid of vanuit ...

De heer **Rutte**:

Neeneenee, dit ging alleen over vaccineren, niet over het naleven van de maatregelen. Nee, nee, daarover waren we allebei heel stellig: 1,5 meter, in je elleboog niezen en geen handen schudden. En nadat Geert Wilders ons daarover had onderhouden, kwam daar ook het ventileren bij. Die vier basisregels hebben we constant gecommuniceerd en daar hadden we geen enkel misverstand over in de communicatie. Nee, dit ging puur over het vaccineren. Toen dat begon, wisten we: dit is een teergevoelig onderwerp. Dat zag je in alle Europese samenlevingen; dat is ook bekend. Dan kom je

als overheid zó in het persoonlijk leven van mensen. Maar we wisten ook dat het werkte. Dat dachten we in ieder geval. Dat bleek gelukkig ook zo uitgepakt te hebben. We wisten ook dat het, samen met de maatschappelijke effecten van de schoolsluiting, avondklok en maatregelen rond de economie, ertoe zou kunnen leiden dat de samenleving weer eerder open zou kunnen, wat natuurlijk fantastisch zou zijn.

De heer **Huidekooper**:

Ik probeer het even te relateren aan uw oproep tot duidelijkheid in de communicatie. Dat is de achtergrond van de vraag.

De heer **Rutte**:

Ja, snap ik. Hier kozen we ervoor ...

De heer **Huidekooper**:

Het kan natuurlijk ook verwarrend werken voor de samenleving. In die zin was dat een bewust en geaccepteerd risico van die aanpak.

De heer **Rutte**:

Ja, omdat we dat juist ook afwogen tegen het voordeel dat je net twee accentverschillen had, zonder dat we het zeiden. De media in Nederland zijn gemiddeld genomen slim en oplettend. Die hebben dat toen heel snel geregistreerd: hé, daar zit een accentverschil. En toen zei ik: dat is ook wel zo, maar we hebben ervoor gekozen om die twee politieke overtuigingen een beetje te laten doorklinken daarin. Ik weet ook niet welke van de twee het beste werkt. Het zou voor mij als liberaal niet werken als iemand tegen mij gaat preken dat ik een prik moet nemen. Dan zou ik denken: dat bepaal ik zelf wel; dan ga ik het niet doen. Terwijl het vanuit Hugo de Jonges overtuiging juist wel kon werken voor een groep. Ik denk dat allebei waar is.

De heer **Huidekooper**:

Ja, dat heeft u dan geschetst.

U gaf net al aan dat u met de persconferenties een groot aantal Nederlanders bereikte. Ik denk dat velen zich nog wel kunnen herinneren dat destijds vele miljoenen Nederlanders naar de persconferenties keken. U gaf al aan dat u op deze manier een groot deel van Nederland bereikte, maar niet iedereen. Er zijn ook Nederlanders die moeite hebben met de taal of die om andere redenen niet naar de persconferenties keken. Hoe heeft u geprobeerd om die groep, die diverse groep Nederlanders, te bereiken?

De heer **Rutte**:

Ja, ik denk dat dat redelijk goed lukte. Ik moet eerlijk zeggen dat dit niet iets was waar ik zelf de hele dag op lette, want dat was goed geborgd. Dat zat deels bij de NCTV en deels bij VWS. We hadden het nationaal kernteam communicatie en de Gedragsunit van het RIVM. Er was dus veel input. Ik zag regelmatig de mooie plaatjes en symbooltjes die we maakten, die hielpen voor mensen die daar gevoelig voor zijn. Hetzelfde geldt voor teksten en auditief en alle mogelijke talen et cetera. Je probeert mensen, tot en met de laatste dakloze, te bereiken.

De heer **Huidekooper**:

Was er goed zicht op welke groep niet goed werd bereikt door middel van de persconferenties?

De heer **Rutte**:

Dat heb ik zelf ... Dat zat niet in mijn dagelijkse werk. Volgens mij was het algemene beeld dat dat niet slecht ging. Er werd gewoon heel erg aan gewerkt door de deskundigen. Ik checkte het systeem. Hebben we dit belegd? Zijn hier verstandige mensen mee bezig? I was satisfied, in goed Nederlands. Ik was ervan overtuigd dat het goed was belegd. Ik denk dat dat ook echt zo was, ja.

De heer **Huidekooper**:

Oké. Dat waren mijn vragen op dit onderwerp.

De **voorzitter**:

Collega Mutluer, heeft u nog aanvullingen op dit onderwerp?

Mevrouw **Mutluer**:

Niet op dit onderwerp.

De **voorzitter**:

Dan kunt u door naar het laatste onderwerp van dit verhoor.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik wil verder met u doorpraten – eigenlijk wil ik u verhoren – over het draagvlak en vertrouwen. Misschien heeft dit een wat langere inleiding nodig. De commissie heeft voor aanvang van de verhoren een aantal briefschrijvers uitgenodigd, om van hen te horen hoe zij zich tijdens de coronapandemie hebben gevoeld. Dat waren overigens mensen die zich niet altijd gehoord of

gezien voelden door Den Haag. Dat zijn mensen die soms nog dagelijks te maken hebben met de zware persoonlijke gevolgen van het coronabeleid. Zij vertelden bijvoorbeeld hoe zij de druk voelden om zich te laten vaccineren. Zij vertelden dat zij het gevoel hadden dat ze een soort outcast waren als ze dat niet deden. Een moeder vertelde hoe haar kinderen in een depressie raakten na de vele schoolsluitingen. Een ander vertelde dat zij nog steeds lijdt omdat ze geen afscheid heeft kunnen nemen van haar dierbare. Ook zijn er verhalen van mensen die met postcovid te maken hebben. Die verhalen, die echt met betraande ogen werden gedeeld, gingen door merg en been. Wat doet dat met u?

De heer **Rutte**:

Ik denk hetzelfde als ze met u doen. Het laatste wat je wilt ... We zitten allebei in de politiek. Nou ja, ik zit niet meer in de politiek, maar we zijn allebei politici. Het laatste wat je wilt, is mensen dit aandoen. Dat is verschrikkelijk. We zijn juist de politiek ingegaan vanuit een ideaal om de samenleving juist te verbeteren. En dan is dit het resultaat. Dat is het laatste wat je wilt. Het is ongelooflijk triest voor mensen die dat individueel meemaken.

Mevrouw **Mutluer**:

Had u voldoende oog voor deze mensen en de maatschappelijke impact die de maatregelen op hen zouden hebben?

De heer **Rutte**:

Ja, zoals ik eerder zei vandaag, is dat de reden dat ik probeerde veel op pad te zijn en met heel veel mensen te praten. Ik probeerde ook het dilemma te schetsen waar wij als kabinet en als samenleving voor stonden. Dat was dat we ook konden proberen het te voorkomen. Dan praat ik niet over degene die in eenzaamheid sterft of diegene van wie een familielid sterft waar hij of zij niet bij kon zijn. Ik denk dat dat oplosbaar was of dat was het zelfs, maar goed, dat is in de communicatie blijkbaar niet bij alle instellingen bekend geraakt, zoals ik eerder gezegd heb. Maar als we het element van de schoolsluiting en de eenzaamheid niet hadden gewild, dan hadden we iets anders moeten accepteren. Dat schetste ik dan ook.

Mevrouw **Mutluer**:

Vindt u dat u daarin bent geslaagd? Denkt u dat men zich gehoord ...

De heer **Rutte**:

Ik heb nog steeds het gevoel dat een heel groot deel van de samenleving snapte wat er gebeurde en snapte wat een enorme gevolgen dit had. Maar het heeft voor heel veel mensen vergaande gevolgen gehad. Het kan ook allebei waar zijn. Ik ken heel veel mensen en heb ook veel mensen gesproken die zeggen: we snappen het allemaal, maar wat was dit een vreselijke tijd en wat heeft het de jeugd van mijn kinderen ongelooflijk negatief beïnvloed. Als het jonge mensen zijn, heeft het hen soms ongelooflijk negatief beïnvloed, soms tot op de dag van vandaag. Dat gaat dan over het uitstel van vriendschappen en van sociale ervaringen.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar had u daar ten tijde van de pandemie in uw beleving als kabinet voldoende oog voor?

De heer **Rutte**:

Dat denk ik wel. In ieder geval heb ik gepoogd dat zo goed mogelijk te doen.

Mevrouw **Mutluer**:

Heeft dat ertoe geleid dat bijvoorbeeld long covid uitgebreid op tafel is gekomen en is besproken?

De heer **Rutte**:

Dat kwam geleidelijk. Kijk, longcovid kwam geleidelijk. Dat is ook iets wat internationaal ook doorbrak. Dat is vooral iets wat ...

Mevrouw **Mutluer**:

Mevrouw Van Ark gaf in haar verhoor aan dat dit al eerder aan bod was gekomen.

De heer **Rutte**:

Hm-hm.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik stel die vraag om van u te horen in hoeverre u oog had voor de zorgen van de mensen die te maken hebben gehad met de impact van die maatregelen.

De heer **Rutte**:

Het antwoord is ja. Ik schetste net dat ik daarom ook die bezoeken deed et

cetera. Ik probeer alleen een onderscheid te maken. Als het gaat om de scholensluiting en de eenzaamheid daardoor, dan waren er niet heel veel mogelijkheden om dat op te lossen anders dan proberen mensen op afstand school te laten volgen. Maar dat doet niet zo veel aan de eenzaamheid. Ik zag het zelf ook in het uurtje dat ik zelf als vrijwilliger op een school werkte. Kinderen deden vanuit bed op het i-Padje mee. Je realiseert je natuurlijk wat dat betekent. Ik fietste vanmorgen op weg naar u al wat eerder de stad in om in ieder geval op tijd te zijn en niet ergens vast te lopen. Dan zie je al die kinderen naar school gaan. Toen had ik precies deze gedachte. Ik dacht: wat fijn dat al die ...

Mevrouw **Mutluer**:
En long covid?

De heer **Rutte**:
Long covid vind ik ingewikkelder, omdat long covid bij VWS bekend was. Ik vind dat ze geprobeerd hebben daar vanaf het begin de goede dingen op te doen.

Mevrouw **Mutluer**:
Dat is ons niet duidelijk geworden, overigens.

De heer **Rutte**:
Nee, en dat is ook iets wat internationaal natuurlijk geleidelijk aan duidelijk werd, namelijk dat er los van de directe gevolgen van het virus dus ook een situatie was waarin mensen door allerlei omstandigheden hier mogelijk heel erg lang mee zitten. Ik zie het in mijn eigen vriendenkring ook: tot op de dag van vandaag kunnen mensen met grote vermoeidheidsklachten niet volledig functioneren.

Mevrouw **Mutluer**:
Uit ons onderzoek blijkt dat die signalen er al eerder waren en dat daar onderzoek naar was gedaan. Dus vandaar de vraag ...

De heer **Rutte**:
Ja, wat ik u zeg.

Mevrouw **Mutluer**:
In hoeverre was daar voldoende oog voor?

De heer **Rutte**:

Ja, je wilt er altijd meer oog voor hebben. Ik kan alleen maar zeggen: het kwam op tafel en het is besproken.

Mevrouw **Mutluer**:

Was dat voldoende in uw beleving?

De heer **Rutte**:

Ja, maar voor deze hele crisis geldt dat je bij alles wat we gedaan hebben de vraag kunt stellen: was het voldoende? Dan is het antwoord bijna altijd nee. Je wilt altijd meer doen en altijd eerder zijn. Op in ieder geval long covid zie je dat we daar als politiek tot op de dag van vandaag mee worstelen.

Mevrouw **Mutluer**:

Ik wil ook even iets anders tegen u aanhouden, namelijk 30 oktober 2020, een Telegraafinterview. Daarin zegt u in het begin te weinig het gesprek te zijn aangegaan met een grote groep die kritiek heeft op de aanpak. U zegt overigens in datzelfde interview – daar hoeft u nu niet op in te gaan – dat u geen gesprek aangaat met de mensen die vinden dat het virus er helemaal niet is. Mij gaat het met name om de grote groep die kritiek heeft op de aanpak, waarvan u zegt: daarmee ben ik te weinig het gesprek aangegaan. Kunt u die uitspraak toelichten?

De heer **Rutte**:

Ja. In mijn hoofd herinner ik me vanaf april, mei van dat jaar discussies in het Catshuis, waarin we zeiden: er is een groep in de samenleving die het bestaan van het virus eigenlijk ontkent. Wat ik steeds probeerde te doen met collega's is onszelf scherp houden. Ja, er is ongetwijfeld een kleine groep die zegt dat het niet bestaat of dat het fake is of een conspiracy. Daar is niet heel veel aan te doen. Maar er is ook een andere groep die niet zegt dat het virus niet bestaat, maar oprecht zegt dat wij de verkeerde aanpak hebben. Denk aan de groep rond Maurice de Hond, waarbij het gaat om ...

Mevrouw **Mutluer**:

Het Red Team? Was dat er ook een van?

De heer **Rutte**:

Het Red Team, waar VWS ook mee sprak. Ik had af en toe contact met Maurice de Hond en ook met anderen. We hadden natuurlijk ook Baarsma, die hele reële voorstellen deed die afweken van het beleid, maar zij zei niet

dat het virus niet bestond. Zo waren er in de samenleving verschillende groepen die soms samenwerkten en soms apart werkten. Het Red Team is absoluut een voorbeeld. Ik probeerde steeds in het kabinet te zeggen, en daar waren we het ook wel over eens, dat we moesten proberen deze groep niet op een hoop te gooien met de mensen die zeiden dat het een conspiracy was.

Mevrouw **Mutluer**:

Gebeurde dat dan in uw beleving?

De heer **Rutte**:

Nee, ik denk dat het uiteindelijk niet gebeurd is, maar je moet er zelf scherp op blijven. Je bent zo hard aan het werken om te proberen de samenleving weer normaal te laten functioneren dat je misschien kan denken: ja, jongens, zie nou dat dit nou eenmaal nodig is. Dan zei ik: ja, prima, maar als mensen andere opvattingen hebben, mag je die ook horen.

Mevrouw **Mutluer**:

Heeft u dat gesprek uiteindelijk ook zelf gevoerd ...

De heer **Rutte**:

Ja.

Mevrouw **Mutluer**:

... met de middengroep of de grote groep?

De heer **Rutte**:

Ja, dat is lastig, want die groep laat zich ook niet zo heel makkelijk pakken. Het is dus niet per se het gesprek voeren, maar meer er in ieder geval kennis van nemen. Ik heb dus ...

Mevrouw **Mutluer**:

Hoe deed u dat dan: er kennis van nemen?

De heer **Rutte**:

Nou, bijvoorbeeld het Red Team stuurde ons stukken toe. Die kwamen ook in het Catshuis wel op tafel. Op enig moment hebben zij zichzelf ook weer opgeheven en gezegd: we zien dat onze meerwaarde beperkt is. Je had ook Maurice de Hond. Ik kan u ervan verzekeren dat hij gedurende de hele crisis contact heeft gezocht en dat stelde ik zeer op prijs. Hij had natuurlijk een

heel stellige opvatting, tot op de dag van vandaag, over wat er goed en vooral ook slecht was aan het beleid. Dat is wat je wilt. Ook VWS was daar, zeker ook waar het om het Red Team ging, een voorbeeld van.

Mevrouw **Mutluer**:

We hebben de heer Baidjoe hier gehad.

De heer **Rutte**:

Ja, weet ik.

Mevrouw **Mutluer**:

We hebben ook de heer De Hond hier ontvangen als getuige. Zij hebben beiden aangegeven dat ze weinig gehoor vonden. Vandaar mijn vraag. U zegt in een Telegraafartikel dat we het gesprek moeten aangaan met die grote groep die kritiek heeft op de aanpak. Dan is mijn vraag: hoe heeft u dat aangepakt?

De heer **Rutte**:

Nou, het is dus deels het gesprek aangaan, maar het is ook deels het benoemen. Ik heb dat ook wel op verschillende momenten in de persconferenties gedaan. Ik heb gezegd: als je andere opvattingen hebt over het beleid, dan is dat niet slecht. Dat heb ik ook in de Kamer gezegd. Dat is prima. Mensen hebben andere opvattingen. Het is niet per se zo dat ik met iedereen die het oneens is met het beleid zelf het gesprek moet aangaan. Ik deed het her en der, maar het gaat er vooral om dat je je realiseert dat die opvattingen er zijn. Neem daar respectvol kennis van. Dat deed de politiek natuurlijk ook.

Mevrouw **Mutluer**:

Had u die groep wel scherp voor het oog?

De heer **Rutte**:

Het was niet één groep. Het waren natuurlijk verschillende ...

Mevrouw **Mutluer**:

Had u die scherp?

De heer **Rutte**:

Nee, maar dat was ook niet te doen. Het presenteert zich ook niet als één

groep. Maurice de Hond, kan ik u verzekeren, maakte zijn aanwezigheid volstrekt helder duidelijk. Dus dat was geen punt.

Mevrouw **Mutluer**:

Zou het niet beter zijn om, als u zegt dat we het gesprek met de grote criticasters moeten voeren, die groep meer inzichtelijk te hebben? Dat is toch belangrijk in mijn beleving.

De heer **Rutte**:

Ervoor openstaan ja, maar om nou vanuit het kabinet intelligence te gaan doen naar zo'n groep vind ik ook wel heel ver gaan. Dat zou ook weer andere grondrechtendiscussies oproepen. Ik denk juist dat je, als het zich voordoet en die maatschappelijke opvattingen worden geventileerd, daar respectvol kennis van neemt en jezelf realiseert of we er wat van kunnen leren. En vooral ook: voorkom nou dat je zegt "het is my way or the highway"; we hebben deze aanpak en al die andere begrijp ik niet. Dat is natuurlijk niet zo.

Mevrouw **Mutluer**:

Maar geef eens antwoord op de vraag. U zegt: die groep die kritiek heeft, daar ben ik te weinig het gesprek mee aangegaan. Dat was in 2020. De coronapandemie duurde twee jaar. Heeft u die groep die kritiek had uiteindelijk ...

De heer **Rutte**:

Ik probeerde net het probleem te schetsen. Het is niet één groep die je kan bellen.

Mevrouw **Mutluer**:

Het is een diverse groep.

De heer **Rutte**:

Het is zo divers, dat gaat niet. En ik zei al: ik had toen regelmatig contact met een van de spelers. Het kabinet als geheel keek natuurlijk ook naar waar het Red Team mee kwam. We hadden de opvattingen die uit andere maatschappelijke groepen kwamen, die op televisie uitvoerig aan bod kwamen. Ik probeerde dat allemaal te volgen. Het is niet per se zo dat ik met dat interview bedoelde dat ikzelf in gesprek zou gaan met iedereen die kritisch was op het beleid. Dat gaat niet. Je moet er kennis van nemen, je moet vooral ook kijken naar of zij iets hebben ontdekt wat wij nog niet weten. Anders is het risico wel – dit inderdaad naar uw collega Huidekooper

– dat je, als je niet oppast, in een tunnel terecht gaat komen en niet meer openstaat voor andere opvattingen. En ik vond het belangrijk dat die verschillende opvattingen gehoord werden. Dat betekent niet dat ik dan per se zelf koffie hoeft te drinken met iedereen die een andere opvatting heeft. Zij maakten die opvattingen duidelijk, op alle mogelijke manieren, in de samenleving en dat gaf ook de gelegenheid om daarop te reflecteren.

Mevrouw **Mutluer**:

Schoof, destijds de hoogste ambtenaar, zei in zijn verhoor: "We waren een deel van ons contact met de samenleving kwijtgeraakt". Herkent u dat ook?

De heer **Rutte**:

Nee, dat herken ik zo niet. Het was natuurlijk wel zo dat we het kwijt waren geraakt met een deel, de groep die je af en toe met geweld zag demonstreren. Oké, dan houdt het voor mij ook op, als je in botsing komt met de ME rond de avondklok en zo. Of de groep die zei: dat hele virus bestaat niet. Tja, dan wordt het ingewikkeld om daarmee contact te zoeken. Dus daar was ik ook niet zo voor. Mij ging het nu juist om de hele redelijke mensen die andere opvattingen hadden.

Mevrouw **Mutluer**:

Waren de anderen dan onredelijk?

De heer **Rutte**:

Nou, ik denk dat het voor de politiek in ieder geval niet zo veel zin heeft om te spreken met mensen die vanuit conspiracydenken zeggen dat het virus niet bestaat. Tja, ik zei ook weleens, als ik zo iemand tegenkwam op straat: "Nou, ik wou dat je gelijk hebt. Ik zou ervoor bidden dat jij gelijk hebt en ik niet, want dan kunnen we er morgen mee stoppen."

Mevrouw **Mutluer**:

U vindt de uitlatingen van de heer Schoof, dat we voor een deel ons contact met de samenleving waren kwijtgeraakt, niet terecht?

De heer **Rutte**:

Ik vind dat te absoluut. Dat was wel met een deeltje, natuurlijk, met de groep die uiteindelijk zei dat ze het probleem ontkennde. Maar "de groep", dat klinkt alsof ...

Mevrouw **Mutluer**:

En, u parafraserend, de redelijke mensen, was het contact daarmee wel ...

De heer **Rutte**:

Ja, maar laten we ook reëel zijn. Die waren natuurlijk ook tegen heel veel maatregelen. Ik denk dat het kabinet, en ik heb het in ieder geval ook zelf geprobeerd vanuit Algemene Zaken, steeds keek naar waar ze mee kwamen, wat de ideeën waren en of we er wat van konden leren, over de aerosolendiscussie en allerlei andere discussies die plaatsvonden, over de vaccinatie en hoe je daarmee omgaat, de communicatie. Het punt is natuurlijk dat, als iemand tegen wat het kabinet doet is, de kans niet heel groot is dat zo iemand op de vraag "werd je voldoende gehoord?" met "ja" zal antwoorden. Dat is ook niet erg, dat hoort er allemaal bij. Ik wil alleen maar zeggen dat ik meen dat we echt hebben geprobeerd om, a, die twee groepen niet samen te voegen, want dat zou heel verkeerd zijn in het denken; en b, kennis te nemen van wat daar leefde, zonder per se met iedere vertegenwoordiger apart aan tafel te gaan zitten.

Mevrouw **Mutluer**:

Dan over de communicatie. In het voorjaar van 2021 schrijft het Nationaal Kernteam Crisiscommunicatie: het coronavirus verdeelt de samenleving in toenemende mate. Het adviseerde: het wij-gevoel kunnen we versterken door de dilemma's en vraagstukken van het midden te bespreken en weg te blijven van de polariserende stellingen, waar mensen alleen voor of tegen kunnen zijn. Is het daarna gelukt om het beter te bespreken met die middengroep?

De heer **Rutte**:

Nou ja, wat ik u schetste is dat continuüm. Zeker vanaf oktober 2020 probeerden we de dilemma's zo goed mogelijk te schetsen. Maar ik heb ook al gezegd dat ik denk, erop reflecterend en lessen trekkend voor de toekomst, dat dat absoluut nog beter had gekund. Het is misschien net voldoende, maar zeker niet ruim voldoende.

Mevrouw **Mutluer**:

Zijn jullie weggebleven van de polariserende stellingen, waar je alleen voor of tegen kunt zijn, in uw beleving?

De heer **Rutte**:

Ik heb zelf altijd de politieke overtuiging gehad dat dit land vanuit het

midden bestuurd wordt en ook dat de samenleving in the end bestaat uit redelijke maatschappelijke krachten die het beste willen. Je zult altijd mensen hebben die in de uitersten hun opvattingen hebben, en dat is allemaal prima.

Mevrouw **Mutluer**:

Denkt u dat het kabinet, in uw beleving, is weggebleven bij die polariserende stellingen? Of uzelf?

De heer **Rutte**:

Dat vind ik wel, ja.

Mevrouw **Mutluer**:

Hoe ging u dan om met de uitspraken van minister De Jonge ten aanzien van ongevaccineerden in het najaar van 2021?

De heer **Rutte**:

Welke?

Mevrouw **Mutluer**:

Ik haal ze er even bij. Hij gaf in dat najaar bijvoorbeeld aan tijdens een persconferentie: "Tot die tijd houden we het risico dat de zorg overbelast raakt door de mensen die niet gevaccineerd zijn en dat het ziekenhuisbed niet beschikbaar is dat jij of je partner, jouw moeder, jouw broer, nodig heeft voor de operatie waar al een tijd op wordt gewacht." En hij zegt later: "We moeten ook een andere realiteit onder ogen zien. Terwijl het overgrote deel van Nederland is gevaccineerd, is op dit moment het overgrote deel van de coronapatiënten in het ziekenhuis niet gevaccineerd. En de ongemakkelijke waarheid is dat het gros van deze patiënten daar niet had hoeven te liggen als ze wel waren gevaccineerd."

De heer **Rutte**:

Allemaal waar, vrees ik. Ja, het is allemaal waar wat ie zegt.

Mevrouw **Mutluer**:

En dat vindt u geen polariserende ...

De heer **Rutte**:

Nee. Nogmaals – want dit gaat terug naar de vaccinatiediscussie met uw collega – ik zou het zelf zo niet formuleren, omdat dit voor mij persoonlijk

niet werkt. Als iemand dat tegen mij zou zeggen, zou ik niet denken: o, ik moet nu dat vaccin gaan halen. Ik zou dan eerder denken: ik ga het níét halen. Maar ik denk dat het voor een groot deel van de samenleving wel werkt. Dat is precies de reden waarom hij en ik elkaar ruimte hebben gelaten in hoe wij zelf spraken op televisie, in persconferenties of in talkshows over dit soort vraagstukken, en dat wij daarin verschillende accenten hadden. Ik koos dan juist voor de wat rustigere lijn die, denk ik, voor een deel van de samenleving werkt.

Mevrouw **Mutluer**:

Kunt u zich voorstellen dat dit soort uitingen kunnen leiden tot minder draagvlak en tot polarisatie in de samenleving, of tot het gevoel dat ik net met u deelde?

De heer **Rutte**:

Ja, het spijt me, maar ik denk dat je als bestuurder ... Nogmaals, het zou mij er niet toe aanzetten om een vaccin te halen; dus in die zin werkt het, zoals hij het formuleerde, denk ik niet. Maar het leidt ook niet tot meer polarisatie. Dat wil ik niet geloven. Uiteindelijk mag je als politiek ook de feiten benoemen. Hij benoemt daar feiten. Het feit dat hij benoemt, is dat op dat moment in het ziekenhuis vooral mensen zonder vaccin lagen en dat daardoor kwam waar u het al maanden over hebt met alle bezoekers hier, dat die maatregelen maar zo van kracht bleven, wat bijvoorbeeld zorgde voor eenzaamheid onder jongeren omdat die niet naar school of de universiteit konden. Hij heeft dan toch gelijk?

Mevrouw **Mutluer**:

Wat zegt u dan tegen de mevrouw die wij als brievenschrijver voor de avond van het verhoor hebben uitgenodigd, die aangaf dat zij het gevoel had dat zij, omdat zij niet gevaccineerd was, schuldig was aan zieken en mensen in het ziekenhuis? Wat zegt u tegen haar?

De heer **Rutte**:

Dan zou ik zeggen: "Ik respecteer uw gevoel. Dit heeft niemand tegen u willen zeggen. Ik respecteer uw gevoel." Ik zou ook zeggen: "Begrijpt u alstublieft dat wij als politiek op een gegeven moment ook de feiten moeten kunnen benoemen. Als dat bij u leidt tot dit gevoel, neem ik daar respectvol kennis van. Ik ga u vertellen, mevrouw: er is helemaal niemand die tegen u wil zeggen dat u daar persoonlijk ..." – wat dan ook. Maar dat de politiek dit op een gegeven moment zegt ... Het is het najaar van 2021. We zitten met

oplopende besmettingen. De scholen moeten misschien weer dicht, bedrijven moeten weer worden gesloten. En je kunt dan inderdaad vaststellen dat er in de ziekenhuizen ook heel veel mensen aanwezig zijn die niet gevaccineerd zijn. Als je dat niet zou mogen benoemen, wordt het ook ingewikkeld. Dit is waarom deze crisis zo ongelofelijk lastig is.

Mevrouw **Mutluer**:

U wist toen toch dat vaccinatie niet zozeer iets deed met de transmissie?

De heer **Rutte**:

Nee. Dat bleek later ook weer anders te zijn, maar in ieder geval op dat moment was het feit dat hij benoemde, een feit. En een feit is ook dat dat paste in onze overtuiging over hoe de crisis moest worden bestreden.

Mevrouw **Mutluer**:

Dus u vindt die uitspraken die werden gedaan niet polariserend.

De heer **Rutte**:

Nee, ik vind dat het moet kunnen. Nogmaals, als de vraag is "is het effectief?", dan denk ik dat dit voor een deel van de samenleving effectief was. Dat is ook precies de reden waarom wij allebei ruimte lieten voor onze accenten, ook vanuit onze politieke drijfveren. Voor mij persoonlijk zou dit niet leiden tot het eerder laten zetten van zo'n vaccin, als iemand dat tegen mij zou zeggen, maar ik vind het niet polariserend. Oprecht niet.

Mevrouw **Mutluer**:

En als ik dan een laatste, heel eerlijke reflectie van u vraag? Is het nou gelukt om weg te blijven van polariserende stellingen gedurende de pandemie?

De heer **Rutte**:

Dat zal niet voor honderd procent zo zijn, want u heeft dan waarschijnlijk een paar voorbeelden van polariserende zaken. Dit vind ik daar geen voorbeeld van, maar misschien heeft u een voorbeeld.

Mevrouw **Mutluer**:

"Wappie" is een voorbeeld.

De heer **Rutte**:

Ja. Dat is geen fraaie term. Maar ik vind dat je als politiek wel mag zeggen:

"Luister, als u het bestaan van het virus ontkent, begrijpt u dan dat wij ... En dat mag ook allemaal, we leven in een vrij land. Niemand hoeft te erkennen dat er een virus is. Alsjeblieft geen gedachtepolitie. Maar wij denken dat het er wel is, dus we gaan hiermee door." Tuurlijk, de term "wappie" helpt niet. U heeft waarschijnlijk voorbeelden die misschien wel polariserend werkten, maar ik vind dat De Jonge – dat was uw vraag – met die uitspraak schetst wat er feitelijk in die ziekenhuizen gebeurde.

Mevrouw **Mutluer**:

Als voorbeeld.

De heer **Rutte**:

Nee, ik vind dit als voorbeeld niet polariserend. Nee.

Mevrouw **Mutluer**:

U kunt het zo breed mogelijk invullen, wat mij betreft.

De heer **Rutte**:

Dit gaat terug naar wat hij, vond ik, mooi formuleerde: hij kon niet Zwitserland zijn; hij was de minister van Volksgezondheid. En dit gaat terug naar de rode draad van al uw verhoren: wat de gevolgen waren van de maatregelen en van de gedachte op dat moment, dat met vaccineren die maatregelen konden worden voorkomen. Dat is zwart-wit misschien ook niet meer waar, want geleidelijk aan zijn er nieuwe inzichten gegroeid. Maar dat was natuurlijk wel het doel: dat die samenleving zo veel mogelijk open kon blijven.

Mevrouw **Mutluer**:

Helder, dank u wel. Ik heb verder geen vragen.

De heer **Rutte**:

Dank.

De **voorzitter**:

Ja, meneer Rutte, het vertrouwen in de overheid, dat voor een deel van de samenleving in de coronatijd afnam, kwam aan bod in brieven die wij als enquêtecommissie hebben ontvangen. Dat kwam ook in een aantal openbare verhoren aan bod. Mijn slotvraag aan u, voordat we tot een afronding komen, is: wat zouden we volgens u kunnen doen om het vertrouwen van die groep terug te winnen?

De heer **Rutte**:

Ik denk dat dit helpt. De complimenten komen later wel, maar ik denk dat het ontzettend helpt dat u dit doet. Als mensen op televisie zien dat de Nederlandse politiek in alle rust de tijd neemt om deze enorme crisis een aantal jaren later opnieuw op de zeef te leggen, het helemaal te bekijken en dat u ook ruimte heeft gegeven aan mensen die zich niet gehoord voelden, die zich aan de kant gezet voelden, die voelden dat er naar hun overtuiging gepolariseerd werd of dat zij werden gezien als de oorzaak van het probleem, wat ze helemaal niet waren. Ik denk dat dat al een stuk helpt. Het is de politiek die dit doet.

Naar de toekomst kijkend: ik denk dat het er deels in zit dat je, naarmate een crisis heel lang duurt, altijd vermoeidheid krijgt. Of het nou een militair conflict is of een gezondheidszorgvraagstuk of iets anders wat de hele samenleving raakt, na verloop van tijd is de spankracht van de samenleving overvraagd. Dat kun je niet helemaal vermijden. Ik heb geprobeerd er een paar te noemen. Ik denk wel dat het kabinet en de Kamer meer met elkaar erover kunnen spreken of ze iets meer rust zouden kunnen brengen in het proces. Praten over de problemen, de verschillende dilemma's schetsen. En ten derde: dat de executieve, het bestuur, nog meer tijd neemt dan wij gedaan hebben, met de benen op tafel, los van de acute crisis. Dat zijn drie hele concrete zaken waarvan ikzelf in de aanloop naar dit verhoor dacht, ook weer wegend wat u hier in de afgelopen maanden hebt besproken, dat het een bijdrage zou leveren. Ik moet u ook zeggen dat dat niet het probleem gaat oplossen. Het zal ook moeten slijten. En er zullen ook altijd mensen zijn die ervoor kiezen – en dat mag ook – om de overheid niet te vertrouwen. Dat is niet goed, maar dat helemaal voorkomen, kun je niet. Maar je kunt er wel alles aan doen om het te minimaliseren.

De **voorzitter**:

Dank voor het beantwoorden van de vragen die de commissie had, ook in dit tweede coronaverhoor. Daarmee zijn we ook tot het einde gekomen van dit verhoor.

De heer **Rutte**:

Ik wens u heel veel succes de komende maanden. En veel dank.

De **voorzitter**:

Dank. Ik verzoek de bode om de getuige en zijn bijstandsverlener naar buiten te geleiden.

(De heer Rutte wordt naar buiten geleid door de bode.)

De **voorzitter**:

Het eerstvolgende openbaar verhoor van de parlementaire enquêtecommissie Corona vindt aanstaande woensdagochtend, 9 september, om 10.00 uur plaats, met de heer Ernst Kuipers. Ten tijde van de pandemie was hij werkzaam voor het Erasmus Medisch Centrum, en ook voorzitter van het Landelijk Coördinatiecentrum Patiënten Spreiding. Aan het einde van de pandemie was hij minister van Volksgezondheid.

Ik sluit de vergadering.

Sluiting 13.08 uur.